

Magyarország nemzetiségei és köz- művelődése.

Írta: SIGMOND ANDOR.

Újabban mind több szó esik a nemzetiségi kérdésről. Teljesen érthető, mivel több olyan jogviszony szabályozásának szüksége mutatkozott, melyek többé-kevésbé kapcsolatosak a nemzetiségi kérdéssel. Hogy csak egy-két példát említsünk, ilyen a választójog kiterjesztésének kérdése, továbbá ilyen volt az 1907. évi elemi népiskolai reform, stb. Bármilyen reform, vagy általában szabályozás kapcsán támadt legyen is föl azonban a nemzetiségi viszály, bármilyen mértékben hozta legyen is hullámszóba a nemzet közvéleményét, vagy végre bármilyen vélt sérelemmel léptek föl az egyes nemzetiségek, a kérdés veleje mégis mindig egy és ugyanaz maradt: a nemzetiségek sérelmeik kútforrásául mindig azt tekintették, hogy nemzeti jogaik, az egységes magyar nemzet jogaival szemben, bizonyos vonatkozásban kénytelenek háttérbe szorulni. Ha tehát a nemzetiségi kérdést ezen vonatkozásában óhajtjuk vizsgálat tárgyává tenni, ezt tárgyilagos alapon csak úgy tehetjük, ha első sorban is az alapkiindulás helyességét tesszük bírálat tárgyává.

Jogos és méltányos-e az, hogy a magyar nemzetnek jellege valóban magyar legyen? Jogos és méltányos-e az, hogy a jogilag egységes nemzet valamely nemzetiségtől kölcsönözze nemzeti jellegét, és hogy ennek föntartása és biztosítása érdekében az azzal ellenkező nemzeti érület korlátlan megnyilvánulásának az államhatalom gátat vessen?

A jogszabályok és jogintézmények kétségtelenül a magyar

nemzeti jelleget domborítják ki. A nemzetiségi kérdéssel legközvetlenebb kapcsolatban álló 1868: XLIV. t.-c., Horvát-Szlavonországot illetőleg pedig az 1868: XXX. t.-c. ugyanegy alapelvből indul ki, s így jogi szempontból a nemzeti egység, illetve a magyar fensőbbiség vita tárgyává sem tehető. Nem is az a célunk, hogy a jogszabályok alapján döntsük el a kérdést, mert ha mindjárt látszólag ellenmondásnak is tűnnék föl, a jog is lehet méltánytalan és foglalhat magában hatalmaskodást. A történelmi jog sem az a tényező, amelynek kamataiból valamely nemzetiség fensőbbiségét a többi fölött hosszabb ideig biztosítani tudná, bármilyen fényes történelmi múlttal dicsekedhessen is. Mindez nem elegendő egy erős nemzetföntartó elem létrehozásához. Ilyenszerű fensőbbiség csakis mesterségesen és ideig-óráig volna fönthartható, de mindenkor csak olyan, mint egy kártyavár, mely a legkisebb szellőre összedől. Végre az ököljog korszakán is túl vagyunk, s így a számszerű többséget sem tekinthetjük egymagában elegendő erős tényezőnek arra, hogy az állam jelleg szilárd alapját képezze. A mai nemzetek létezésének és előhaladásának előfeltételei egy magasabb körben, a műveltségben gyökereznek. A fölvetett kérdés eldöntése végett tehát a számszerű aránnyal kapcsolatban ezt a tért fogjuk szemügyre venni, mivel csakis ezen a téren látjuk a jogosság és méltányosság kérdésének teljesen tárgyilagos alapon való megfejtését.

Kieszelt adatokra nem támaszkodhatunk, ez a tárgyilagosság rovására szolgálna, pedig a célzatosságnak még csak az árnyékát is szigorúan kerülni óhajtjuk. A számarány megítélésében tehát az 1900. évi népszámlálási adatokra vagyunk kénytelenek visszamenni, ezt fogadva el alapkiindulási pontul. Ezen adatoknak valósága ellen még a legelfogultabb is aligha emelne kifogást, mivel tudvalevőleg a hivatalos statisztikai adatgyűjtés az önbevalláson nyugszik, már pedig éppen a nemzetiségek arányának megítélése szempontjából az önbevallás, mely az illetőnek érzelmét hivatott visszatükrözni, a legkifogástalanabb alap, mert hiszen a nemzeti, illetve nemzetiségi érzületnek egyedüli ura és egyedüli illetékes bírója csakis maga az egyén lehet.

Már a későbbi tárgyalás folyamán, az 1900-iki arányok

mellett az újabb, habár részben csak következtetett arányoknak kimutatásától sem fogunk tartózkodni. Mindenütt adva lesz a valóságos alap-arány, amelyből az esetleges hozzávetés kiindul, s ennek folytán, ha következtetéseinket nem a hozzávetőleges számokra alapítjuk, az újabb, adatoknak megemlítése a tárgyilagosságra a legtávolabbról sem lehet befolyással.

Az elmondottak előrebocsátása után először a már közismert 1900. évi népszámlálási adatokhoz vagyunk kénytelenek folyamodni, amelyek az állam népességének nemzetiség szerinti valóságos, vagyis minden hozzávetéstől mentes eloszlási arányát mutatják meg.

A jogilag egységes nemzet nemzetiségi tagoltságának alapját nálunk az anyanyelv képezi, s az így létrejött eloszlási arányszámok, százalékban kifejezve, a következők voltak.

	Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb
	a n y a n y é l v ü e k :							
Magyarorsz. és Fiume:	51·4	11·8	11·9	16·7	2·5	1·1	2·6	2·0
Horv.-Szlavonorsz.:	3·8	5·6	0·7	—	0·2	61·6	25·4	2·7
Magy. állam:	45·4	11·1	10·5	14·5	2·2	8·7	5·5	2·1

A táblázat adatainak magyarázatába, tekintettel azoknak, mondhatni, közismert voltára, nem fogunk bocsátkozni. Egy megjegyzést tenni azonban még sem mulaszthatjuk el, azt t. i., hogy a pusztá számok már némileg igazolják a magyar nemzeti jelleget. A magyaroknak föltétlen, illetve viszonylagos többsége, ha csakis a számszerinti erősségre lennének tekintettel, egyedül a magyarokat képesíti arra, hogy a nemzetföntartó elem szerepét sikerrel betölthessék. Mi ellenben nem óhajtjuk ezt önmagában döntő tényezőnek elfogadni, mert csupán a számszerű többségben nem látunk elég biztosítékot arra nézve, hogy az állam nemzeti jellege valóban helyes alapokon nyugodjék, s ami egy állam életében a legnevezetesebb, hogy a nemzetek létküzdelmében az állam polgárait egyébként megillető művelődési helyet elfoglalhassák. Erre való tekintettel tehát, mielőtt ítéletet mondanánk, a műveltséget és az eziránti hajlamot mint a szerintünk döntő körülményt fogjuk különböző viszonylataiban vizsgálat tárgyává tenni. Önként érthe-

tőleg e közben nem téveszthető szem elől a számerősség aránya, mivel az összes viszonylatokat ezzel fogjuk összevetni, hogy ilyen módon a kutatott jelenség jellemvonásáról hű képet nyerhessünk.

A műveltségnek mintegy legkezdetlegesebb fokmérését az írni és olvasni tudás képezi. Kétségtelenül sok tekintetben bizonytalan alap, mert annak a gyakorlati mértéke, hogy mi minősíthető írni és olvasni tudásnak, nagyon különböző és ennek folytán nagyon is ingatag. Viszont már a másik csoport, t. i. az írástudatlanok csoportja, a szoros értelemben vett írástudatlanokra nézve kétségtelenül megállapítható, s miután a gyakorlati tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen összeírások az írni és olvasni tudóknak kedveznek, a mennyiben olyanok is ezek közé vétetnek fel, a kik nyugodt lélekkel foglalhatnának helyet az írni-olvasni nem tudók között, ezek az adatok inkább kedvezőbb színben fogják föltüntetni az egyes csoportok műveltségi fokát. A különböző nemzetiségek műveltségi fokának megítélése szempontjából tehát felhasználhatjuk ezeket az adatokat, mivel azok hiányossága inkább kedvez azoknak a nemzetiségeknek, a melyek alacsonyabb műveltséggel bírnak s ha az adatok teljesen valók volnának, még olyan műveltségi magaslatot sem tudnának fölmutatni, mint így a részben hiányos adatok révén.

Az egyes nemzetiségek írni és olvasni tudásának mértékéről, összevetve azt a nemzetiségek teljes és százalékszámával, a következő táblázat nyújt átnézetet:

Magyarok :	Németek :	Tótok :	Oláhok :	Ruthének :
8,742.301	2,135.181	2,019.641	2,799.479	429.447
% eloszlás :				
45·4	11·1	10·5	14·5	2·2
Írni és olvasni tudók :				
5,320.589	1,442.107	1,009.715	572.487	63.508
% eloszlás :				
60·84	67·65	49·97	20·45	14·79
Csak olvasni tudók :				
231.767	54.533	150.913	12.395	12.059
% eloszlás :				
2·66	2·52	7·49	0·44	2·81

Sem írni sem olvasni nem tudnak:

Magyarok :	Németek :	Tótok :	Oláhok :	Ruthének :
3,188.610	683.065	858.766	2,214.418	353.790
% eloszlás :				
36·48	29·82	42·53	79·10	82·39

Ismeretlen, hogy írni vagy olvasni tudnak-e :

1.322	476	247	179	90
% eloszlás :				
0·02	0·01	0·01	0·01	0·01

Horvátok :	Szerbek :	Egyéb :	Ismeretlen :
1,682.104	1,048.645	397.044	717
% eloszlás :			
8·7	5·5	2·1	—

Írni és olvasni tudók:

662.679	343.300	182.095	139
% eloszlás :			
39·39	32·74	45·87	—

Csak olvasni tudók:

31.286	2.925	12.054	3
% eloszlás :			
1·87	0·26	3·03	—

Ismeretlen, hogy írni vagy olvasni tudnak-e:

42	69	209	233
% eloszlás :			
—	—	0·95	—

Ha az írni és olvasni tudóknak teljes számát tekintjük és ezt a számot az állam összlakosságának számával vetjük össze, úgy az egyes nemzetiségekre nézve a következő arányszámokat mutató számsort fogjuk nyerni.

Az össznépeességnek 49.8%-a tudott írni és olvasni, ellenben az összes írni és olvasni tudók számából jutott:

a magyarokra	55 5 ⁰ / ₀
a németekre	15 1 ⁰ / ₀
a tótokra	10 5 ⁰ / ₀
az oláhokra	5 9 ⁰ / ₀
a ruthénekre	0 7 ⁰ / ₀
a horvátokra	6 9 ⁰ / ₀
a szerbekre	3 5 ⁰ / ₀
egyebekre	1 9 ⁰ / ₀

Most már vessük össze az így nyert számsort a nemzetiségek arányszámával s akkor mindjárt egy eléggé jellemző képet fogunk nyerni arról, hogy az egyes nemzetiségek legkezdetlegesebb műveltségi foka milyen arányban tartott lépést azoknak számbeli erősségével.

A nemzetiségi eloszlás számait nem fogjuk ismételni, hanem csakis az összevetés eredményét, amely szerint a magyaroknak 104%-kal és a németeknek 40%-kal volt kedvezőbb az arányszámuk, a tótok éppen megütötték a mértéket; viszont az egyéb nemzetiségűek 0.2%-kal, a ruthének 1.5%-kal, a horvátok 1.8%-kál, a szerbek 20%-kal és végre az oláhok 8.6%-kal mutattak kedvezőtlenebb arányt, mint a nemzetiségi eloszlási arányuk volt. Ez tehát azt jelenti, hogy az írni és olvasni tudás szempontjából a tulajdonképpeni művelt elem a magyarok és németek voltak, mivel elért aránylagos többletüknél fogva a nemzet átlagos művelődési fokát a már említett 50% on felüli arány eléréséhez segítették. Ellenben, ha a magyarok és németek, de kiváltképpen számszerű erősségüknél fogva a magyarok, nagy átlagban csakis, a többi nemzetiségekhez mért műveltségi fokon állottak volna, akkor az 50% körül levő állami arány sokkalta kisebb lenne. Már az 50%-os arányszám is, hacsak nem akarjuk magunkat ábrándokban ringatni, szemben a művelt államok arányszámával, nem kedvező; hol lennének azonban akkor, ha a magyarok és németek is csak a többi nemzetiségek műveltségi fokán állanának? Könnyen ki lehetne számítani a már ismertetett adatok alapján, de nem tesszük; maradjunk meg csak a tényéknél.

Az írástudatlanság viszonyaival ezzel még távolról sem végeztünk. Az eddigi szemlélődés, ha mélyebbre nem hatolunk, csalfa eredményre vezet, mert hiszen a teljes számokat vettük alapul, már pedig ahhoz, hogy egyes nemzetiségek műveltségi fokáról a valónak megfelelő képet alkothassunk magunknak, nem szabad csak az egészhez álló arányra tekintettel lennünk, hanem az egyes nemzetiségekre nézve külön-külön kell, hogy az arányokat kikutassuk. Az eddigi számításnak fogyatékosága abban rejlik, hogy csakis arról nyújt fölvilágosítást, hogy az egész nemzet testében mely nemzetiségek a művelt elem. Az egész szempontjából tehát helyes, de viszont helytelen a rész megítélhetése tekintetében, mivel a teljes szám erőssége érezteti kihatását. Az ismertetett számsorban a magyarok foglalták el az első helyet, holott, miként azonnal látni fogjuk, ha az írni és olvasni tudást mint az illető nemzetiség műveltségmérését alkalmazzuk, akkor már második helyre fognak szorulni, mivel aránylag több volt a magyarok közt Írástudatlan, mint a németek között.

Állítsuk tehát ilyen alapon össze a számsort, s akkor azt fogjuk látni, hogy

a német	anyanyelvűeknek	67.65%-a
a magyar	»	60.84%-a
a tót	»	49.97%-a
a horvát	»	39.39%-a
a szerb	»	32.74%-a
az oláh	»	20.45%-a
a ruthén	»	14.79%-a

tudott írni és olvasni. Ez az arány már alkalmas arra, hogy ebből következtetést vonjunk, kivált ha azt összevetjük a kerékszámban 50%-ot kitevő állami átlaggal. A német- és magyarajkú lakosok arányszáma jóval meghaladta azt, ellenben a többi nemzetiségeké többé-kevésbé alatta maradt, s kiváltképpen nagyon erős volt a visszamaradás az oláhok és ruthének részén. Az állami átlagot mindenestre az oláhoknak visszamaradása sújtotta a legérzékenyebben, mivel teljes számuk a ruthének teljes számának majdnem ötszörösét tette ki.

Menjünk azonban még egy lépéssel tovább, hogy a

viszonyt lehetőleg minden oldalról megvilágítva lássuk. Kétségtelen ugyanis, hogy az írni és olvasni tudás a korrall kapcsolatos. Ide iktatunk tehát egy számsort, mely az írni-olvasni tudás arányát az egyes nemzetiségeknél a 20 éves életkort betöltőitekre nézve mutatja meg. A következő összeállítás ugyan 1903-ból származik, tekintettel azonban arra, hogy a rövid időköz az arányszámok lényeges eltolódását nem eredményezhette, a kérdéses számsort az összehasonlítás végett fölhasználhatjuk.

A számsor tanúsága szerint írni és olvasni tudott a 20 éves és idősebb népességből

a német	anyanyelvűeknek	86·7 ⁰ / ₀ -a
a magyar	«	81·0 ⁰ / ₀ -a
a horvát	«	73·0 ⁰ / ₀ -a
a tót	«	71·2 ⁰ / ₀ -a
a szerb	«	56·9 ⁰ / ₀ -a
az oláh	«	29·0 ⁰ / ₀ -a
a ruthén	«	14·4 ⁰ / ₀ -a

Ha már most a két számsort egybevetjük, akkor azt fogjuk tapasztalni, hogy habár az arányszámok természet-szerűleg változtak is, a számsor jellege, kivéve azt, hogy a tótok és horvátok helyet cseréltek, alig szenved módosulást. Ebből a körülményből azonban a számsorok arányainak netaláni helytelenségére következtetést vonni nem lehet, mivel az észlelt eltolódást a műveltségi foktól eléggé távol eső körülmények idézték elő, és pedig egyrészt a kivándorlás, másrészt pedig a természetes szaporodás eltérő aránya.

A kivándorlók között, ezúttal csakis az Amerikába irányuló kivándorlást véve szemügyre, mely az összes kivándorlásnak a kérdéses időben majdnem 90%-át tette ki, aránylag is sokkal több volt a tót, mint a horvát anyanyelvű. Nevezetesen 1900-ban a tótok arányszáma 36"4%-ot, ezzel szemben a horvátok és szerbek arányszáma együttvéve csak 10.1%-ot tett ki. Ne vegyük azonban ezt az arányt, hanem az 1903-ikit, tekintettel arra, hogy a kérdéses számsor ebből az évből származik. Itt is még ugyanazt fogjuk tapasztalni, hogy a tót kivándorlók aránya még mindig sokkalta nagyobb, mint a horvát és szerbeké, ugyanis 24.9%-ed szemben 19.0%

állott, már pedig a kivándorlásban a kérdéses időszakban aránytalanul nagyobb mértékben vettek részt a férfiak, mint a nők. Az írástudatlanság szempontjából pedig ez igen lényeges, mivel nemcsak hogy a nők között aránylag több az írástudatlan, mint a férfiak között, hanem ezenfelül visszamaradtak a gyermekek, akik már az írástudatlanok arányszámát tetemesen felszöktetik. Ha már most ehhez még hozzávesszük az említett másik jelenséget, t. i. a természetes szaporodás különböző mértékét, amelynek révén ismételten a nagyobb szaporulattal bíró nemzetiségnek arányszáma romlani fog, úgy mindjárt megkapjuk a magyarázatát a két számsor közötti eltérésnek. A tótok születési aránya ugyanis 1000 lélekre 42'8 volt, a horvátok pedig 41'7, a szerbek csak 40'4-es arányt értek el.

Az előrebocsátott táblázat többi adataival már sokkal rövidebben végezhetünk. Tekintettel arra, hogy a csak olvasni tudóknak, s még inkább azoknak aránya, akikről ismeretlen volt, hogy olvasni vagy írni tudtak-e, általában csak csekély százalékot ért el, az írástudatlanok arányszámait az egyes nemzetiségekben majdnem megfordított sorát adják az írni és olvasni tudóknak.

Az áttekinthetőség kedvéért állítsuk egymás mellé azon adatokat, amelyek egyrészt az írástudatlanok, másrészt pedig a csak olvasni tudóknak arányát mutatják meg.

a ruthén anyanyelvűeknek	82'39 ⁰ /0-a,	illetve	2'81 ⁰ /0-a	
az oláh	»	79'11 ⁰ /0-a,	»	0'44 ⁰ /0-a
a szerb	»	67'00 ⁰ /0-a,	»	0'26 ⁰ /0-a
a horvát	»	58'74 ⁰ /0-a,	»	1'87 ⁰ /0-a
a tót	»	42'53 ⁰ /0-a,	»	7'49 ⁰ /0-a
a magyar	»	36'48 ⁰ /0-a,	»	2'66 ⁰ /0-a
a német	»	29'82 ⁰ /0-a,	»	2'52 ⁰ /0-a

A csak olvasni tudók százaléka aránylag csakis a tótoknál volt magas, habár e tekintetben is eléggé tekintélyes eltérés mutatkozott az egyes nemzetiségek között. Mindenesetre jellemző, hogy a csak olvasni tudók aránya a legtöbb nemzetiségben általában a 2% körül mozgott, holott az oláhoké 0.4, a ruthéneké pedig alig 0.3%-ot ért el. A csak olvasni tudókat

ne számítsuk azonban az írástudatlanok közé, s ennek dacára óriási ellentétre fogunk bukkanni, aminek oka már mindenesetre abban keresendő, hogy az egyes nemzetiségek igen különböző mértékben törekedtek műveltségi fokuknak emelésére. Ennek a művelődési szükséglet iránti érzéknek különböző voltát az alábbiakban fogjuk részletezni, a kérdéses viszonylatnak jellemzése végett megelégedvén azon százalékos eltérésnek fölemlítésével, mely az egyes nemzetiségek ismeretett arányszáma között mutatkozott.

Kiindulási pontul a német anyanyelvűeket vegyük, mint azt a nemzetiséget, amelyben a legkisebb volt az írástudatlanok száma. Ezekkel szemben a magyaroknak aránya 6.66%-al, a tótoké 12.71 %-al, a horvátoké 28.92%-al, a szerbeké 37.18%-al, az oláhoké 49.29%-al és végre a ruthéneké 52.57%-al volt kedvezőtlenebb. Ezzel az eredménnyel vessük még össze az egyes nemzetiségek teljes számát, s akkor kétségtelenül fog előttünk állani, hogy a magyarok számszerű és egyben műveltségbeli erősségüknél fogva az ismertett viszonylatok alapján egyedül hivatottak arra, hogy a nemzetalkotó elemet képezhessék. Ha tovább nem is mennénk, már egymagában ennek alapján is el volna dönthető a kérdés, mivel a számszerű erő hatalma a műveltségi erő hatalmával hatványozva jelenik meg.

Az elmondottak egyúttal azonban ellenbizonyítékot is képeznek, amennyiben kimutatják egyrészt a vezetőképesség hiányát az alacsony műveltségi fokon álló nemzetiségekben, másrészt pedig azt is bizonyítják, hogy a teljes szám egymagában nem elegendő, hacsak az a műveltséggel nem párosul. A műveltségnek mindazon nyilvánulásait, melyek alkalmasak arra, hogy az említett képességhiányt még inkább megvilágítsák, vizsgálat tárgyává fogjuk tenni, habár már az írástudatlanság is olyan fokmérő, amely kihatását a műveltségen alapuló minden megnyilatkozásában érezteti és pedig mennél magasabbra megyünk, annál erősebben. Ez igen természetes, mivel mennél magasabb körét tekintjük a műveltségnek, az a művelődésbeli szükségletnek mind fokozottabb meglételét tételezi föl, s így ott, ahol a legkezdetlegesebb műveltség megszerzése iránti vágy nem lelhető föl, a magasabb műveltség iránti érzék csak még inkább fog hiányozni.

Nézzük tehát azokat a viszonylatokat, amelyek erre nézve legkétségtelenebb fölvilágosítást nyújtanak, nevezetesen a közoktatásügyet, a szellemi élet munkásainak viszonyát és végre a szellemi termékekre nézve rendelkezésre álló adatokat.

A további vizsgálódás folyamán a főszűrt Magyarországi viszonyaira fogjuk fektetni, Horvát-Szlavonországnak viszonyait csak ott és annyiban vonva bele a tárgyalásba, ahol és amennyiben ez a kérdés tárgyilagos eldönthetése végett szükségesnek mutatkozik.

Nézzük első sorban a tankötelezettség alá esők viszonyának alakulását, az 1900/1901. évben és az 1901/1905. évi átlagban.

Tankötelesek száma :	Összesen	Magyar	Német	Tót	
1900—1901 átl. .	2,994.020	1,531.231	331.018	356.883	
%	100'00	52'01	11'24	12'12	
1901—1905 átl. .	3,037.798	1,580.099	343.279	375.529	
%	100'00	52'04	11'30	12'36	
Tankötelesek száma :	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb
1900—1901 átl. .	486.311	85.809	39.921	72.850	39.997
%	16'52	2'91	1'36	2'48	1'36
1901—1905 átl. .	500.434	87.837	38.591	75.490	36.541
%	16'47	2'89	1'27	2'48	1'19

A táblázat két sorának teljes számai természetesen eltolódást szenvedtek, mert a tankötelesek száma a népesség számának emelkedésével párhuzamosan szintén emelkedett, továbbá a tankötelesek összeírása is bizonyára sokkal pontosabb volt az utóbbi években, mint annak előtte. Az egyes nemzetiségek arányszámai azonban már meglehetősen egyenletességet mutattak, úgy hogy, mondhatni, a kérdéses időszak alatt az eloszlás főjellege változást alig szenvedett.

A százalékszámok egyébiránt majdnem összeestek a nemzetiségi eloszlás arányszámaival, ami az adatok helyessége mellett tesz tanúbizonyságot. A két arány közötti különbség itt is részben az egyes nemzetiségek eltérő szaporulati arányában, részben pedig az összeírás netaláni hiányaiban keresendő.

A tankötelesek arányát az egyes, nemzetiségek műveltségének megítélése szempontjából következtetések vonására

nem használhatjuk föl, mivel a tanköteles korban létei és a műveltség iránti érzék egymástól igen távol eső két fogalom.

Az ismertetett adatok használhatókká válnak azonban az által, ha azt a viszonyt vesszük szemügyre, amelyben az egyes nemzetiségek tankötelesei a valósággal iskolába járókhoz állanak. Igaz, hogy még ez sem alkalmas a tudásvágy iránti hajlam jellemzésére, mivel a tankötelezettség erre való tekintet nélkül követeli meg az erre kötelezettektől az iskolának látogatását. Létesíthetünk azonban egy olyan összeállítást, ami igen jellegzetes, t. i., ha a tankötelesek, illetve iskolába járók nemzetiségi arányait az iskolaföntartók és a tannyelv arányával vetjük össze.

Lássuk először azt, hogy a tankötelesek közül úgy azok összességében, mint pedig az egyes nemzetiségek szerint hány százalék járt valósággal iskolába.

	Összesen	Magyar	Német	Tót	
1900—1901 . .	82·05	85·46	95·52	87·00	
1901—1905 átl. .	80·86	83·58	92·48	86·10	
	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb
1900—1901. . .	63·38	63·33	81·02	82·09	63·71
1901—1905. átl. .	64·23	61·64	81·16	79·63	74·19

Kénytelenek vagyunk ezúttal is az 1900-iki adatoknál megmaradni, habár az átlagszámok mindenestre közelebb esnek a valósághoz, mint az előbbieik. Viszont azonban már az 1905-iki népszám és főleg a nemzetiségi arány csak hozzávetőleges s ennek folytán azt nem vehetjük alapul.

A tankötelesek aránya a nemzetiségi arányszámmal, mint láttuk, körülbelül megegyezett. Nem mondhatjuk ugyanezt az iskolába járó tankötelesek eloszlásáról, mivel, ha az egyes nemzetiségek arányszámát a 82.05%-os átlaggal vetjük össze, úgy már igen tekintélyes eltérésekre fogunk bukanni. Ugyanis a sorban első helyre kerülnek a németek, majd a tótok és magyarok következnek. Az említettek arányszáma az átlagot meghaladta s kivált a németeké volt magas, amennyiben 13.5%-kal emelkedett az átlagszám fölé s a magyarok arányszámát kereken 10%-kal szárnyalta túl. A szerbek még valami csekély töredékkel meghaladják az átlagot, ellenben a horvátok már 1.03%-kal visszamaradtak. Ezután a sorban egy

igen tekintélyes köz áll be, mivel úgy az egyéb nemzetiségek, mint az oláhok és végre a ruthének kerekszámában mintegy 19%-kal maradtak vissza az átlagtól s így arányszámuk a németekével szemben 32%-kal, a magyarokéval szemben pedig 22%-kal volt kedvezőlenebb.

Habár a szóban forgó arányszámok, miként említettük, még nem alkalmasak arra, hogy az egyes nemzetiségek művelődési hajlama felől végérvényes bírálatot mondhassunk, mindazonáltal, már előre sejtetik a kialakulás jellegét, aminthogy az írástudatlanság is arra már előre következtést engedett vonni.

Ha az iskolafentartók és a tannyelv szempontjából nézzük a kérdést, úgy a viszony ismételten azon nemzetiségekre nézve fog kedvezőtlenül kialakulni, amelyek már eddigelé is mint olyanok tűntek fel, amelyek a műveltség iráját legkevesebb fogékonysággal látszanak bírni.

A népiskolák eloszlása a fentartó és a tannyelv szerint 1900/901-ben Magyarországon és Fiúmében volt:

	Állam	Község	Egyház	Egyesület	Magános	Összesen
Iskolafentartó:	1.683	1.771	13.397	96	199	17.146
%-ban:	9·82	10·33	78·13	0·56	1·16	100·00
Tannyelv %-ban:						
kizár. magyar:	99·47	72·67	53·93	87·50	97·49	61·03
vegyes:	0·53	22·30	21·16	7·29	2·51	18·96
nem magyar:	—	5·03	24·91	5·21	—	20·01

A fenti táblázat több irányban nyújt olyan felvilágosítást, mely alkalmas arra, hogy annak segélyével a tanköteleseknek iskolába járását, illetve nem járását megmagyarázhassuk.

Első figyelemre méltó jelenség az, hogy sem az állam, sem pedig a politikai község távolról sem foglalnak el olyan arányt a népiskolák fentartói között, mint amilyen azokat mintegy természetsszerűleg megilletné, amennyiben a községre tudvalevőleg a népoktatási törvény iskolafentartási kötelezettséget ró, az állam pedig legkönnyebben rendelkezik azon eszközökkel, amelyeket az iskolafentartás megkíván, nem is említve azt a politikai hatalmat, ami a népiskolák közvetlen vezetésében rejlik. Ehelyett pedig gyakorlatilag úgy áll a dolog, hogy az állam rendszerint csak ott állít fel iskolákat,

ahol a más iskolafentartók vagy egyáltalán nem tesznek eleget a kívánalomnak, vagy pedig a létező iskola feladatának megfelelni nem képes. Sőt, hogy mennyire nem akarja az állam ezt a tért a maga hatalmi körébe vonni, mi sem jellemzi jobban, mint az az évről-évre fokozódó s jelenleg mintegy 21 millió koronát kitevő évi segély, amelyben a felekezetek, illetve iskolafentartók főleg azért részesítettek, hogy közművelődési feladatuknak eleget tehesenek.

Horvát-Szlavonországban már egészen más a viszony. Ott a népiskolák túlsúlya a községre és az országos iskolákra esik, amennyiben az összes népiskoláknak 94.44%-át az említettek tartják fenn. Ezek után méltán kérdezhetjük, hogy Magyarországon nem jár-e el a kormányzat túlengedékenyen akkor, amidőn nemcsak hogy semmi gátat nem vet a nem magyar tannyelvű népiskolák felállításának, hanem igen tekintélyes segélyben részesíti a nem állami iskolák fentartóit s ezzel ott is mintegy ki engedi siklani kezei közül a térfoglalást, ahol erre az alkalom nemcsak a szigorú jog, hanem a minden erőszaktól mentes magyarosítás szempontjából is kínálkozik.

Magyarországon tehát a népiskolák fentartóinak túlsúlya a felekezetekre esett, amennyiben a 17.146 népiskola közül 78.13%-ot ezek tartottak fenn.

Egymagában ez a szám azt látszik mutatni, hogy a felekezetek a közművelődési feladat iránt hatalmas érdeklődéssel viseltetnek. Ez igaz, de csak az egészre nézve, mivel, ha részletezzük, akkor azt fogjuk látni, hogy nagyon is eltérő a részesedés aránya az egyes felekezetek között. A hitfelekezet ugyan nem jelent kizárólagosságot, illetve nem esik össze valamely nemzetiséggel; tekintettel azonban az 1868: XLIV. t.-cz. szabadelvű rendelkezéseire, a népiskoláknak a tannyelv szerinti eloszlása eléggé biztos következtetést enged vonni arra nézve, hogy éppen azok a felekezetek, mint pl. a görög keleti, amelyek a nemzetiséggel a legközvetlenebb kapcsolatban állanak, mennyire igyekeztek az általános műveltség emeléséhez iskolák állítása által hozzájárulni.

A nem magyar anyanyelvűek számaránya 1900-ban Magyarországon 48.6% volt, s ezzel szemben csak 20.01% nem magyar tannyelvű népiskola állott fenn, ellenben a kizárólag magyar iskolák aránya 61.03%-ot ért el.

Már ez is eléggé jellemző; még jellegzetesebb lesz a kép azonban az által, ha tisztán csak a hitfelekezeti iskolák arányait állítjuk egymás mellé. Magyar tannyelve volt 53.93%-nak; nem magyar tannyelvű 24.99%. Ezek az adatok nem hagyhatnak fön­n kétséget, hogy a magyar érzelmű hitfelekezetek sokkal nagyobb érzékkel bírtak a műveltségnek emelése iránt, mint azok, amelyeknek célja távol esik a nemzeti érzület ápolásától, mivel az már föl sem tehető, hogy a magyar állameszméért nem lelkesedő iskolaföntartó a törvény szabad­elvése daczára magyar tannyelvű iskolát tartana fön­n. Igaz ugyan, hogy ha a tanköteleseknek felekezeti arányait a felekezeti iskolák arányaival vetjük össze, akkor látszólag ellenkezni fog az eredmény a mondottakkal; nem szabad azonban arról meg­feledkez­nünk, hogy ezek az arányok csakis ott bírhatnak jellegzetességgel, ahol a felekezeti iskola mintegy ellenlábas­a gyanánt szerepel az állami, illetve községi iskolának. Ez az eset csakis a nem magyar érzelmű felekezetekre foroghat fön­n, mivel a magyar érzelmű felekezetek nem törekednek annak akadályozására, hogy híveik a magyar tannyelvű, akár állami, akár községi iskolát látogassák, s tisztán csak nemzetiségi szempontból vezet­tetve, ott, ahol megfelelő iskola van, nem állítanak föl felekezeti iskolát.

Ezeknek tekintetbe vételével szemléljük az alábbi táblázatot, amelyben az iskolák jellege és aránya a népességnek felekezeti eloszlási arányával van összevetve az 190-1901-iki adatok alapján:

N é p i s k o l á k :						
Összesen	Állami	Községi	Róm. kath.	Gör. kath.		
17.146	1.683	1.771	5.500	2.072		
Gör. kel.	Á. h. ev.	Ev. ref.	Unit.	Izrl.		
1.795	1.394	2.095	38	503		
% - o s e l o s z l á s :						
Összesen	Állami	Községi	Róm. kath.	Gör. kath.		
100·00	9·8	10·3	32·2	12·1		
Gör. kel.	Á. h. ev.	Ev. ref.	Unit.	Izrl.		
10·4	8·1	12·2	2·1	2·8		
Tankötelesek felekezeti aránya % - b a n .						
Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Á. h. ev.	Ev. ref.	Unit.	Izrl.
49·2	11·5	12·6	7·4	13·9	0·4	5·0

Az elmondottak alapján a jellegzetesség tehát főleg a római katolikus és görög-keleti felekezeti iskolák arányában lelhető föl, aminek magyarázatát azonnal megkapjuk, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a tót nemzetiségűek legnagyobb része a római katolikus vallásnak híve, ellenben az oláhok és szerbek a görög-keleti vallást követik. Már az unitáriusok kivételes helyet foglalnak el, mivel egymagában a nemzetiségi érzület nem okolja meg az arányszámok eltérését. Ennek oka ebben valósággal nem is kereshető, hanem amellettt bizonyít, hogy az unitárius egyház ott végzett nevezetes közművelődési munkát, ahol általában a műveltség alacsony fokon állott, nevezetesen az országnak Királyhágón túli részében. Sok vonatkozásban áll ez az ág. hit. evangélikus egyházra nézve is; itt azonban már a nemzetiségi érzület is közrejátszott, amennyiben a szász nemzetiségű németajkú lakosok általában ezen hitfelekezetnek hívei.

Lépjünk most már át arra a térre, ahol az eddigieknél sokkal kétségtelenebbül fölismerhető az, hogy az egyes nemzetiségek minő hajlammal viseltetnek a műveltségi fok emelése iránt. A közoktatásügy körében ezt illetőleg mindazon tanintézeteknek viszonya alkalmas a fölvilágosítás nyújtására, amelyek a tankötelezettség körén kívül esnek. Nem fogunk az összes tanintézetek viszonyainak vizsgálatára kiterjeszkedni, hanem csakis az egyes tanintézeti csoportoknak mintegy főtypusait vonjuk bele a tárgyalás körébe, u. m. a tanítóképző-intézeteket a népoktatással való elválaszthatatlan kapcsolatnál fogva, majd a középiskolákat, és végre a főiskolák közül az egyetemeket, jogakadémiákat és hittudományi intézeteket.

Mindezeknél ugyancsak az eddigi tárgyalási módon fogunk haladni, t. i. az egyes intézeti csoportok viszonyait a főntartó jellege, a tannyelv és a tanulók, illetőleg hallgatók anyanyelve szerint vizsgálva.

A tanító- és tanítónőképző-intézetek viszonyai a kötelező népoktatás jellegére alkalmasak fényt vetni főleg azt illetőleg, hogy az egyes nemzetiségek milyen mértékben törekedtek arra, hogy a kellő képesítést megszerezve, megfelelő helyet biztosítsanak maguk részére a népoktatás irányításában, s ezzel az általános műveltség emelésében. Nevezetes, a nemzet

jövőjére döntő kihatású munka az, amit a néptanítók végeznek, s ezért itt mindazok, akiknek a műveltség emelése és terjesztése lelkükön fekszik, minél nagyobb mértékben igyekeznek a munkában részt venni.

A következő rövid táblázatban összefoglalva adjuk az ezen munkára való törekvésnek 1900-1901-iki eredményét.

Tanító- és tanítónőképző-intézetek együttesen :				
	Állam	Hitfelekezet	Egyesület	Összesen
Fentartó:	27	55	1	83
százalékban	32.53	66.27	1.20	100.00
Tannyelv %-ban:				
kizárólag magyar . . .	100.00	83.63	100.00	89.15
vegyes	—	3.64	—	2.41
nem magyar	—	12.73	—	8.44

Tanulók anyanyelve:									
	magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen
összesen: 6.432	913	281	706	117	25	282	43		8.799
százalékban:	73.11	10.38	3.19	8.02	1.33	0.28	3.20	0.49	100.00

Nemzetiségi eloszlás %-os aránya:									
magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen	
51.4	11.8	11.9	16.7	2.5	1.1	2.6	2.0	—	

A tanító- és tanítónőképző-intézeteknél már sokkal kevesebb iskolafőntartóval találkozunk, mint a népiskoláknál; egyrészt teljesen hiányzik a község, s a magánjellegű intézet ugyancsak alig játszik szerepet. Ezzel szemben azonban előtérbe kezd nyomulni az állam, mint főntartó; de a túlsúly még mindig a hitfelekezeteknek marad meg. Az állam a népiskoláknak csak 9.82%-át tartotta fenn; de már a tanítóképzőknek 32.53%-a volt állami. A hitfelekezetek ennek daczára aránylag még mindig magas arányt mutattak, nevezetesen 66.27%-ot, holott a népiskolákra az arány 78.13% volt. Az arányoknak eltolódását mindenesetre részben az is okozta, hogy a község, mint iskolafőntartó, nem szerepelt; viszont azonban kétségtelen az is, hogy az állam mintegy kényszerült e térfoglalásra, miután a többi iskolafőntartók nem éltek törvényadta főntartói jogukkal olyan mértékben, hogy a tanítónevelés kívánalmait képesek volnának kielégíteni. Kérdésünk eldöntésének lényege

azonban nem erre a körülményre esik, hanem inkább arra, hogy milyen volt az intézeteknek a tannyelve és a tanulóknak anyanyelve. A közölt táblázat mindkettőről fölvilágosít, és azt mutatja, hogy a tanítóképző-intézetekben már a magyar nyelv, szemben a népiskolák tannyelvével, óriási térfoglalást ért el. Nevezetesen 89.15% állott 61.03%-al szemben, s ez nem kicsinyelhető eredmény, mivel a jövő nemzedék alapképzéséről s nemzeti érzületének megerősítéséről van szó.

A felekezeti intézetek arányszámai ugyancsak visszatükrözik a viszony alakulatának főjellegét, t. i. azt, hogy itt már tankötelezettségről szó nem lévén, főleg azon hitfelekezetek igyekeztek tanítóképzőket fölállítani, amelyeknek a nemzeti közművelődés emelése lelkükön fekszik. Még mindig beleszól ugyan itt is a nemzetiségi érzület, hangjának ereje azonban már gyöngébb, mint volt a népiskolákra nézve. A nem magyar nyelvű felekezeti tanítóképzők aránya ugyanis 12.73% volt; ezzel szemben 24.91% nem magyar tannyelvű felekezeti népiskola állott. Kivált érezhető azonban az eltérés a vegyes és a kizárólag magyar tannyelvű intézetek arányát illetőleg. A vegyes tannyelvűekre 3.64% felekezeti tanítóképző áll 21.16% felekezeti népiskolával szemben, továbbá pedig 83.63% kizárólag magyar tannyelvű tanítóképző 53.93% felekezeti népiskolával. Ezek az arányeltolódások sem nem kivannak további magyarázatot, sem pedig nem magyarázhatók félre a művelődési hajlamot illetőleg. Ezt egyébiránt ugyancsak jellemzi a tanítóképzők növendékeinek nemzetiségi eloszlása. Nemzetiségi arányszámuknál kedvezőbb arányt csak a magyarok és szerbek voltak képesek fölmutatni, és pedig 217, illetve 0.6%-ot; ellenben a többi nemzetiség kivétel nélkül visszamaradt attól, és pedig a horvátok 0.8, a ruthének 1.2, a németek 1.4 és végre az oláhok és tótok egyaránt 87%-al. A tárgyilagosság megkívánja, hogy a német anyanyelvűek jelzett visszamaradásának okát vizsgáljuk, mivel az egyébként nem látszik összeegyeztethetőnek azzal a körülménnyel, hogy a németek állottak az első helyen az általános művelődési fok szempontjából. Főleg két olyan körülmény játszott közre, ami a németek aránycsökkenését megokolttá teszi. Az első az államnyelv bírást érintő kíváncsalom, ami azonban főleg az 1907: XXVII. t.-c. rendelkezéseiben nyer kifejezést, de már

az ezt megelőző törvényekben is meg volt állapítva. Ez a kívánalom természetesen az összes nemzetiségekre nézve egyaránt kiterjedvén, mindannyin, ugyanazt a hatást kellene, hogy előidézzé, már pedig az adatok tanúsága szerint a szerbek ennek dacára mégis 0.6%-os arányszámjavulást értek el. A döntő ok tehát egy más, különösen csak a németekre kihatást gyakorló körülményben kell, hogy feküdjék, mivel az aránytalanság egyedül itten szembeötlő. Van ilyen ok, ami egyúttal egy újabb bizonyítékát képezi a német anyanyelvűek művelődési hajlamának, és pedig az, hogy a németek nagy része magasabb képesítést szerez magának, továbbá olyan pályákra lép, ami a tanítói hivatásnak elébe helyezendő. Már a többi nemzetiségekre ez nem vonatkoztatható, hanem ellenkezőleg, a kisebb arányú részesedés oka abban keresendő, hogy nem rendelkeznek elegendő képesített, vagyis minden kívánalomnak megfelelő tanítóval, aminek oka ismét abban fekszik, hogy a kellő képesítés megszerzésére irányuló hajlam hiányzik. Amint a szerbeknek, éppen úgy a tótoknak, oláhoknak, ruthéneknek, stb. is nyitva állott az ut, hogy a továbbképzés alkalmát fölhasználják, s annak elmulasztása miatt csakis maguknak tehetnek szemrehányást.

A hajlandóság hiányának igazolására szolgáljon a következő összeállítás, amely a tanító- és tanítónőképző-intézetek hallgatóinak százalékos nemzetiségi eloszlását az 1901/5. évi átlagban és az 1906. évre vonatkozólag mutatja meg.

	Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb.
1901/5.								
átlag.	74·97	9·46	3·19	7·48	1·19	0·33	2·91	0·47
1906.	79·43	7·35	3·45	5·55	1·24	0·24	2·38	0·36

A fenti adatok a véletlenségnek az 1900-iki adatokban való közrejátszását kizárják, az irányzat jellegzetessége világosan kitűnik, mely minden kétségen fölül helyezi a magyaroknak művelődési törekvését szemben a nemzetiségekkel. A kérdéses időszakban sem a törvények, sem semmi olyan körülmény nem játszott közre, ami, kivéve a művelődési hajlam hiányát, megokolná az egyes nemzetiségek arányszámának romlását, s ezzel szemben a magyarok arányszámának tekintélyes emelkedését, ami a lefolyt 6 év alatt majdnem 6-4%-ot javult.

A művelődési hajlamnak még tipusosabb képét nyerjük, ha a középiskolák viszonyait vetjük hasonló vizsgálat alá.

A középiskolák közé, a törvénytől adott meghatározást tartva szem előtt, a gymnasiumokat és reáliskolákat sorozzuk, s a rövidség kedvéért nem fogjuk ezek viszonyát külön-külön, hanem csak egybefoglalva tárgyalás alá venni.

Az egybefoglalt adatok szemléltetésére szolgáljon az alábbi táblázat, mely a középiskoláknak eloszlását a főntartó, a tannyelv és a tanulók anyanyelve szerint az 1900/901. évben tünteti föl:

Főntartó :	Állam	Község	Hitefelekezet	Magán	Összesen
	61	10	122	5	198
%-ban	30·80	5·05	61·62	2·53	100·00
Tannyelv %-ban					
Kiz. magy.	98·38	100·00	90·98	100·00	93·93
Vegyves	1·62	—	0·82	—	1·01
Nem magy.	—	—	8·20	—	5·06
Tanulók anyanyelve					
	Magyar	Német	Tót	Oláh	
	45·620	6·878	1·822	3·441	
%-ban	76·93	11·60	3·07	5·80	
nemzetiségi eloszlás					
%-os aránya	51·4	11·8	11·9	16·7	
Tanulók anyanyelve					
	Ruthén	Horvát és szerb	Egyéb	Összes	
	101	1·093	347	59·302	
%-ban	0·17	1·85	0·58	100·00	
nemzetiségi eloszlás					
%-os aránya	2·5	3·7	2·0	100·00	

Ismét a már tapasztalt jelenségnek ismétlődése. A hitefelekezet még mindig vezet 61,22%-os aránnyal az iskola-fentartók között s az állam 30,80%-os arányszámmal vesz részt és mégis a kizárólag magyar tannyelvű intézetek aránya szemben a tanítóképzők arányával emelkedik; 89,15%-ról fölszökik 93,93%-ra, ellenben a nem magyar tannyelvű intézetek aránya 8,44%-ról visszaesik 5,06%-ra. Ennek oka önként érthetőleg a felekezeti intézetek arányváltozásában rejlik; a tanítóképzők között ugyanis a nem magyar tannyelvű

felekezeti intézetek 12.73%-kal szerepeltek, holott már a középiskolákra ez az arány 8.2%-ra szállott alá. Hasonló volt a helyzet a vegyes tannyelvű intézetekre nézve is, mivel 3.64%-kal szemben most csak 0.82% állott. Hol találhatnánk erre magyarázatot, ha nem ott, hogy a hitfelekezetek nem egyenlő arányban vesznek részt a művelődési munkában. Hiszen maga az állam sem zárkózott el a vegyes tannyelvű intézet felállítására elől s ennek dacára a kizárólag magyar tannyelvű intézetek szemben a tanítóképzőkkel ismételten hatalmas tért foglaltak. Állítsuk egymás mellé az eddig tárgyalt tanintézetek arányait s akkor fogjuk csak igazán szemlélhetni a térfoglalás folyamatát, mely, mentől feljebb haladunk, annál nagyobb lesz. A kizárólag magyar tannyelvű népiskolák aránya 61.03%, a tanítóképzőké már 89.15% és végre a középiskoláké 93.93% volt.

Ilyen emelkedő irányzatot, tekintettel a törvények szabadelvűségére, aminek legkétségbevonhatatlanabb bizonyítékát a nem magyar tannyelvű középiskolák fennállása képezi, semmiféle kényszerítés nem hozhat létre. Tehát itt sem beszélhetünk arról, de annál kevésbé lehetne arra a növendékek viszonyainál fogva gondolni. Már pedig itt is ugyanazt tapasztaljuk, hogy a mentől magasabb rangú tanintézeti csoportot tekintettünk, annál inkább emelkedett a magyarok aránya szemben a nemzetiségek arányszámával s főleg éppen azokéval szemben, a melyek már az eddigi vizsgálódás során is olyanokul tűntek fel, mint amelyek a műveltség iránt igen kis hajlandósággal látszanak viseltetni.

A magyarok nemzetiségi arányszámukhoz képest 25.5% többletkez jutnak, amit, kivéve a németeket, a kiknek visszamaradása mindössze 0.2%-ot tett ki, bizonyára a már fentebb kiemelt okból kifolyólag, kivétel nélkül a többi nemzetiségek veszteitek el a magasabb műveltségi fok megszerzése iránti hajlam hiányában. A visszamaradás %-a egyébiránt az egyes nemzetiségekre a következőleg alakult: a horvát és szerbek részén 1.9, a ruthénekén 2.3, a tótokén 8.2 s végre az oláhokén 10.9% volt, azaz egyenesen megdöbbentő magasságot ért el.

Ez a kedvezőtlen eloszlási arány azonban a helyett, hogy változott volna, ismételten kivéve a németeket, inkább romlott

újabb időben, ami ugyan nemzeti szempontból öröndetes jelenség, viszont azonban az egyes nemzetiségek művelődési szűkbégletére fölöttébb szomorú világot vet. Ismételten állítsuk egymás mellé az 1901/5. évi átlagot és az 1906-iki adatokat s ezek azonnal tájékoztatni fognak az irányzat felől.

	Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát és szerb	Egyéb
1901/905. átl.	77·93	10·71	3·10	5·84	0·16	1·73	0·53
1906. év	78·89	9·81	2·84	6·13	0·14	1·75	0·44

A magyarok tehát ismét 1 %-ot nyertek az 1901/905. átlagban, holott a többi nemzetiségek, nem tekintve a tótoknak és oláhoknak 0.03, illetve 0.04%-os arányemelkedését, kivétel nélkül arányromlást szenvedtek. 1906-ban hasonló a viszony. A magyarok további nyereségével szemben a többi nemzetiségek részesedési arányának csökkenése áll ujjolag, kivéve az oláhokat, akik most már 0.29%-ot nyernek, viszont azonban a tótok 0.26%-ot veszítenek. A következő átlag majd meg fogja mutatni, hogy az oláhoknak érintett emelkedése mennyire állandó, de ha még azzá is lenne, mennyi időbe fog telni, amíg a fönnálló óriási visszamaradás ellensúlyozására alkalmassá válik!

Nézzük végre a közoktatási intézetek közül a főiskolák csoportjának nemzetiségi érdekű viszonyait! Itt azonban már az eddigiektől némileg eltérő eljárást leszünk kénytelenek követni, t. i. külön-külön fogjuk vizsgálni az egyetemeknek, a jogakadémiáknak és végre a hittani intézeteknek viszonyait. Ilyenszerű eljárásra azért van szükség, mivel a hittani intézetek egy különleges föladatnak, a lelkészképzésnek állanak szolgálatában s így ezeknek viszonyait már nem annyira a művelődési hajlam, hanem első sorban a felekezeti érdek és cél irányítja.

Az egyetemre, úgy a két tud. egyetemet, mint a műegyetemet egybefoglalva, a föntartó és az előadási nyelv szempontjából szükségtelen táblázatot állítanunk össze, mivel mindhárom egyetemnek föntartója az állam volt, s azok előadási nyelve gyanánt a magyar szolgált.

A hallgatók szempontjából már egészen más a viszony, mivel itt már természetesen szerep jut a nemzetiségi eloszlásnak.

Az 1900/901 eloszlást véve itt is alapul, a következő számsort nyerjük:

Hallgatók anyanyelve:							
magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát és szerb	egyéb	összesen
6.645	536	113	301	16	158	22	7.791
Százalékokban							
85.28	6.87	1.44	3.86	0.26	2.02	0.27	100.00
Nemzetiségi eloszlás százalékos aránya:							
51.4	11.8	11.9	16.7	2.5	3.7	2.0	100.00

A már eddig tapasztalt jelenség ismétlődik: a magyarok arányának növekedése, a nemzetiségekének pedig csökkenése. A középiskolákban a magyarok aránya még csak 76.93% volt, s már ezt is méltán fölöttébb magasnak jelezhetjük. Minő jelzöt használjunk most az egyetemi arányhoz, ami egyszerre 85.28%-ra szökik föl?! Ennek folytán a százalékülönbözetek igen tekintélyessé lesznek, nevezetesen a magyarokra nézve 33.9-el kedvezőbbé válik, mint nemzetiségi arányszámuk; a horvátoké és szerbeké pedig alászáll 17-el, a ruthéneké 2.2-el, a németeké 4.9-el, a tótoké 10.5-el és végre az oláhoké 12.8-el.

Ez a viszony csak még kedvezőtlenebbé válik a jogakadémiákon, annak daczára, hogy ezeknek nagyobb részét nem az állam, illetve a tanulmányalap, hanem a hitfelekezetek tartották fenn. A 10 jogakadémia közül ugyanis 7, vagyis 70% felekezeti volt, s ennek daczára az összes jogakadémiák előadási nyelve kizárólag a magyar. Nem képezi-e ez a körülmény a legmegczáfolhatóbb bizonyítékát annak, hogy az ország magyar anyanyelvű lakosai, illetve magyar érzelmű hitfelekezetei bírnak legnagyobb hajlammal a nemzet műveltségi fokának emelése iránt? Hiába keressük a jogakadémiák főtartói között a görög-keleti egyházat, mert a hét felekezeti jogakadémia közül hármát a római katolikus, négyet pedig az ev. református egyház tartott fenn, nem is említve, hogy szorosán vett állami jogakadémia csak egy volt, mivel a még fönmaradó kettő ugyancsak kir. kath. jogakadémia.

A jogakadémiák hallgatóinak viszonya szintén a magyar anyanyelvűek művelődési hajlamáról tanúskodik, ami azonnal szemlélhetővé válik, mihelyt a hallgatóknak eloszlási arány-

számaikat a nemzetiségi eloszlás arányszámaival egybevetjük. Szolgáljon erre a következő, az 1900/1901-iki adatokat föltüntető számsor:

A h a l l g a t ó k a n y a n y e l v e :							
magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát és szerb	egyéb	összesen
1.425	31	9	68	—	19	7	1.559
S z á z a l é k o k b a n							
91·41	1·98	0·57	4·35	—	1·27	0·42	100·00
Nemzetiségi eloszlás százalékos aránya :							
51·4	11·8	11·9	16·7	2·5	3·7	2·0	100·00

Hogy a véletlenek ezen viszony alakulásához sem volt köze, azt az 1901/1905. átlag és az 1906-iki adatoknak egymás mellé állításával igazolhatjuk. Nem fogunk a részletekbe menni, hanem egybefoglalva ismertetjük a felsőbb tanintézeti hallgatók nemzetiségi eloszlásának százalékos arányát.

	Magyar	Német	Tót	Oláh
1901—1905. átlag	88·72	4·83	0·92	3·40
1906. évben	89·71	4·11	0·80	3·41
	Ruthén	Horvát és szerb	Egyéb	Összesen
1901—1905. átlag	0·07	1·75	0·31	100·00
1906. évben	0·03	1·69	0·25	100·00

A számok itt valóban beszélnek! A magyaroknak 38'3 százaléknyi többlete már egymagában is elegendő volna a kérdés eldöntéséhez, nem is tekintve a részesedés rendszeresen emelkedő irányzatát.

Csupán a teljesség kedvéért fogjuk ide iktatni a hittani intézetek adatait, mivel azok a már említett különleges jellegüknél fogva a kutató jellegzetesség megítélésére döntő hatást nem gyakorolhatnak.

A magyar anyanyelvűek részesedési aránya egyébiránt itt is, miként azonnal ki fog tűnni, szintén kedvező volt, s így még ezek az adatok sem lennének alkalmasak az eddigi kutatás eredményének gyöngítésére.

A 46 hittani intézetnek főntartója önként érhetőleg kizárólag az illető egyház volt. A kizárólag magyar tannyelvű intézetek aránya ugyan csekély, t. i. 21.74%, ennek azonban meg van a maga kézenfekvő magyarázata, t. i. az, hogy bármilyen mérvű hazafias szellem lengje is át ez intézeteket,

a latin nyelvet egyes hitfelekezetek nem mellőzhetik, s ennek folytán a vegyes tannyelvű intézeteknek aránya előtérbe kell, hogy nyomuljon. Ennek tulajdonítható, hogy 21.74% kizárólag magyar és a 15.22% nem magyar tannyelvű intézet mellett 63.04% vegyes tannyelvű intézet foglalt helyet.

A hittani intézetek hallgatóinak nemzetiségi aránya 1900/1901-ben a következőleg alakult:

Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát és szerb	Egyéb	Összesen
900	159	111	289	42	27	6	1.534

S z á z a l é k o k b a n

58·66	10·37	7·24	18·84	2·74	1·76	0·39	100·00
-------	-------	------	-------	------	------	------	--------

Ezen eloszlás jellegzetességének fölismerhetése végett a népességnek felekezeti eloszlását kellene, hogy a fenti arányokkal összevessük. Azt azonban mellőzni fogjuk, mivel igen hosszadalmas eljárást követelne az érdemleges tárgyalás. Nem volna elegendő a nemzetiségi és felekezeti aránynak bevonása, hanem e mellett még az egyházközség eltérő viszonyait, úgy a lelkészek számának, mint pedig az egyházközségek lélekarányának szempontjából kénytelenek lennénk vizsgálat alá vetni. A hittani intézetek viszonyainak megemlítését nem mellőzhettük, mivel ellenkező esetben nem alkothatnánk magunknak helyes képet a szellemi élet munkásaíróról, miután azoknak egy igen tekintélyes hányadát éppen a lelkészek teszik ki.

Magyarország nemzeti jellegének felismerhetése szempontjából ugyanis nem mellőzhető azon, habár némileg hézagosságot okozó vizsgálat, amelyek arról nyújtanak felvilágosítást, hogy a szellemi élet vezetésében az egyes nemzetiségek milyen arányban vettek részt.

Ilyenszerű áttekintést nyújt a következő táblázat, mely a közszolgálatban állóknak, illetve a szellemi munka után élőknek 1900. évi nemzetiségi eloszlását tünteti fel:

	Összesen	Magyar	Német	Tót	Oláh
Magyarorsz. és Fiume	144.249	111.208	13.790	3.428	10.023
%	100·00	77·21	9·55	2·35	6·95
Horvát - Szlavonország	14.530	279	879	57	2
%	100·00	1·90	6·04	0·34	0·01
Magyar állam	158.779	111.487	14.669	3.485	10.025
%	100·00	70·22	9·25	2·21	6·33

	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb	Magy. beszélő más nemzeti- ségű
Magyarorsz. és Fiume	613	429	2.276	2.483	23.872
%	0·41	0·26	1·58	1·71	—
		Horv. és szerb.			
Horvát - Szlavonország	21	12.452	840	1.192	
%	0·12	85·84	5·75	—	
Magyar állam	634	15.157	3.322	25.064	
%	0·35	9·55	2·09	—	

Ha a nemzetiségi arányokat egybevetjük a már több ízben idézett nemzetiségi eloszlás arányaival, akkor azt fogjuk látni, hogy e téren is nemcsak az anyaországban, hanem az egész államban a magyar anyanyelvűek vezettek. Az államban 24,8, a szűkebb értelemben vett Magyarországon pedig 25,8% volt a magyaroknak többléte. Ez a körülmény egyáltalán nem jelenti a nemzetiségek háttérbe szorítását, hanem mintegy elkerülhetetlen következménye gyanánt jelentkezik annak, hogy a magyarok sokkal nagyobb arányban törekedtek a kellő szellemi képesítést megszerezni, mint azok a nemzetiségek, amelyeknek arányszáma nagyon visszamaradt. Tagadhatatlanul az államnyelv tudása iránti kíváncsóság általában a jogintézményeknek nemzeti jellege érezhető kihatást gyakorol mindenütt a közéletben való részvétel arányának kialakulására, ez azonban nagyjából csak ott lehet, ahol az egyes nemzetiségek főleg a képesség hiánya miatt, tehát nem mellőzés folytán szorultak ki a szellemi élet vezetéséből. Ha az utóbbi körülményben rejlenek az ok, akkor bizonyára az összes nemzetiségek egyaránt ilyen elbánásban részesülnének. Már pedig úgy Magyarországon, mint pedig Horvát-Szlavonországokban, a németek aránya összehasonlíthatatlanul kedvezőbb, mint a többi nemzetiségeké. Itt mindössze 2,2%-kal maradtak nemzetiségi arányszámuk mögött, amott pedig 0,4% elsőbbséghez jutottak. Aligha minősíthető ez a horvátok részéről előzékenységnek, mert hiszen természetesen súlyt helyeznek az országos jelleg fentartására, viszont azonban ez csakis addig a határig mehet, ameddig a szellemi képesség ereje terjed. A nemzeti-

ségek felléphetnek a mellőzés vádjával, bizonyítékok nélkül azonban a vád erőtlen lesz. A tanintézetek ismertetett adatai a méltányos vádemelés lehetőségét is kizárják. Tulajdonképpen még akkor sem lehetne a mellőzés vádjával fellépni, ha a közhivatalok betöltésében valósággal a nemzeti irányzat nyilvánulna meg addig a határig, amíg a pályázók egyenlő képesítéssel bírnak. Hogy lehessen tehát szó elnyomatásról ott, ahol ez az egyenlőség sem forog fenn.

Hogy a magyar nemzet művelt elemét a magyarok és németek képezik, azt végre mi sem bizonyítja inkább, mint ha az elmondottak után még egy pillantást vetünk az 1901-ben megjelent napilapok és folyóiratok nyelvi eloszlására.

	Vegyes				Horvát
	Magyar	magy. és idegen	Német		
Magyarország és Fiume	1.008	124	184		4
Horvát-Szlavonország	—	2	6		79
Magyar állam	1.008	126	190		83
%	67·25	8·41	12·67		5·54
Nemzetiségi eloszlás %-os aránya	45·4	—	11·1		8·7
	szerb	tót	oláh	egyéb	összesen
Magyarország és Fiume	25	26	21	10	1.402
Horvát-Szlavonország	10	—	—	—	97
Magyar állam	35	26	21	10	1.499
%	2·33	1·73	1·40	0·67	100·00
Nemzetiségi eloszlás %-os aránya	5·5	10·5	14·5	2·1	—

A gondolatoknak írásban való kifejezésére nemzetiségi korlát Magyarországon nem létezik s mégis ezzel a szabadsággal nemzetiségi eloszlásuk arányát meghaladólag csak a magyarok, a németek és a szerbek éltek. Ennél azonban még sokkal jellemzőbb az, hogy a ruthének egyáltalán nem, a tótok s kivált az oláhok pedig csak igen csekély mértékben gyakorolták ezen szabadságjogot. E téren már valóban még a legelfogultabb sem emelheti a befolyásolás vagy mellőzés vádját s éppen azért választottuk a szellemi termékek közül a hírlapokra és folyóiratokra vonatkozó adatokat, mivel ezek létezésének gyökere az olvasó közönség érdeklődéséből táplálkozik. Hiába jelenne meg ruthén nyelvű folyó-

irat, az nem tudná magát fentartani, mivel a ruthének átlagos műveltségi foka oly alacsony, hogy a folyóirat iránt érdeklődéssel nem képes viseltetni. Az oláh és tót anyanyelvű lakosok teljes száma nagy és mégis csekély a megjelent folyóiratok és hírlapok száma. Ezek ismét olyan elvitázhatatlan valóságok, amelyek magyarázatra egyáltalán nem szorulnak.

Az elősoroltakon kívül módunkban állana még számtalan más viszonylatot felemlíteni, amelyek mindannyian hasonló eredményre vezetnének. Az elősoroltak azonban, azt hisszük, már túlon túl elegendő támasztékot nyújtanak a felvetett kérdésnek tárgyilagos eldöntésére. Hiszen, ha kissé összegezzük a tapasztaltakat, azt látjuk, hogy a magyarok nemcsak számszerű túlsúlyukkal, hanem közművelődési téren is, csakis a németeket véve ki bizonyos viszonylatainkban, a többi nemzetiségeket úgyszólván kivétel nélkül messze túlszárnyalták s ennek a szellemi fensőbbiségnek aránya nem hogy pangott volna, hanem ellenkezőleg, mindinkább a magyarok felé billentette a mérleg serpenyőjét. Ilyen körülmények között tehát nemcsak jogos és méltányos a magyar nemzeti jelleg választása, hanem az egyedüli lehetőség arra nézve, hogy a nemzet egy erővel teljes fejlődés alapjával bírasson. A nemzet művelt elemének részét képező német anyanyelvű polgárok ezt belátták s ennek tulajdonítható, hogy újabb időkben a magyarokkal karöltve igyekeznek az egységes nemzet és közös haza felvirágoztatásán közreműködni.

A magyarosodás rohamos terjedése kétségtelenül beigazolódott s az fel nem tartóztatható folyamat. A nem magyar érzelmű nemzetiségek azt mindenestre hátráltathatják, megakadályozni azonban nem áll módjukban, mivel erre csakis a műveltségbeli felsőbbség képesítené őket, amivel azonban, miként láttuk, egyáltalán nem bírnak, sőt annak megszerzésére nem is törekednek. A viszonyokat nem ismerő ideig-óráig félrevezethető ugyan, mihelyt azonban a valóságot megismeri, tárgyilagos döntése csakis az lehet, hogy mindazon vádak, amelyek a nemzetiségek elleni jogtalanságról és méltánytalanságról szólnak, alaptalanok. Igaz, hogy a nemzetiségi érzületet, azon a határon túl, ahol már az állam,

illetve nemzet egységét veszélyezteti, háttérbe szorítjuk, ez azonban az állam és nemzet létfeltételének első parancsolata, mert ha az állam ezt az egységet megtámadni engedi, akkor, képletesen kifejezve, állami léte ellen követ el öngyilkossági kísérletet. Hogy ezt a magyarok, mint a magyar állam nemzetfentartó eleme egyes nemzetiségi túlzók kedvéért nem hajlandók elkövetni, azért eljárásuk és magatartásuk sem jogtalannak, sem pedig méltánytalannak nem lesz bélyegezhető.

A munka-patronage.

Írta: ANGYAL PÁL.

A Budapesten nemrég lefolyt második országos patronage-congressus úgy az érdeklődők számát, a magas szárnyalású előadásokat, valamint a napirendre tűzött kérdések tárgyában kifejlődött tanulságos vitákat és határozatokat tekintve, bizonyára erős lendületet fog adni a patronage-ügy további fejlődésének, ráirányítja a társadalom figyelmét erre a nagyjelentőségű kérdésre s szaporítani fogja azoknak az önzetlen emberbarátoknak számát, kikre e socialis munkának körében olyannyira szükségünk van. Mert valóban nemcsak altruistikus gyökérről fakadó jótékonytényt gyakorol az, ki a bűnözés veszélyének kitett gyengét felkarolja, hanem önmagát, a társadalmat védelmezi s polgárokat ment meg a magyar hazának. A büntetését kiállott rovott múltú egyén, a züllésnek indult fiatalok, még ha a legjobb akarattal közeledik is a társadalom felé, többnyire zárt ajtókra talál s rideg visszautasításban részesül; csodálható-e tehát, ha elbotlik s összeütközésbe jut a büntetőtörvénykönyvvel?*) Az ily úgyszólván »friedlos«

*) Gyönyörűen ecseteli az ily kétségbeesett egyén állapotát s az igazi emberbarát gondolkozását Vidor Rugó fölséges regényének, a Nyomorultaknak egyik fejezete: A regény hőse késő éjjel bekopogtat egy lelészhez. »Uram – így kezdi – tizenkilencz esztendő töltem keserves gályarabságban. Négy nap óta vagyok útban hazafelé. Ma tizenkét mértföldet gyalogoltam. Mikor holtra fáradtan este ideértem, betértem a kis kocsmába és bebocsátást kértem. Ott meg kellett mutatnom sárga útleveletem melyből megtudták, ki vagyok. Elkergettek, elűztek, éjjeli szállást sem adtak. így jártam mindenütt; holt fáradt és éhes vagyok; étlen és szomjan üldöznek. Egy kutyaölben húztam meg magamat, de a kutya is, akár

egyén megmentésének egyik legcélravezetőbb, de egyszeres-mind gyakorlatilag legnehezebb módja: a munkaszerzés és tisztességes környezetbe juttatás.

A congresszus tárgysorozatába felvett kérdések egyike *) e nehéz probléma elé állította a patronage-ügy hazai tapasztalt és hivatott munkásait, kik egyfelől véleményeikben, másfelől felszólalásaikban rendkívül becses anyagot tártak elénk. Nem lehet feladatomban ehelyütt ezeknek az értékes véleményeknek, előadásoknak, illetve az ezek megfontolása alapján javaslatba hozott és elfogadott határozatoknak akárcsak kivonatos közlése, ismertetése és bírálata; az érdeklődők teljes szövegben olvashatják ez anyagot a congressus iratainak már megjelent három füzetében s legközelebb közzéteendő naplójában, valamint rövid tájékoztatót meríthetnek az e Szemle múlt számában a congressusról irt ismertetésemből is.**)

A jelen cikkemben inkább bevilágítani törekszem a munka-patronage *lényegébe*, feltárni szándékozom azokat az *okokat*, melyek a munkaszerzés feladatának megoldását nehezítik s reámutatni óhajtok az *irányelvekre*, melyek szerint működve, a ma még elénk tornyosuló akadályok leküzdhetőek, vagy legalább is erejükben gyengíthetőek.

I. A *munka-patronage* műszó alá azt az egyénies állami és társadalmi tevékenységet szokás foglalni, melynek célja: tisztességes munkát és ez utón önerőből való megélhetést biztosítani annak, ki magára hagyatva, rövidebb-hosz-

az emberek, megharapott! A szabad ég alatt akartam aludni, de látod, zivatar közeleg! Ekkor a kőre ültem és arra ment egy jó asszony, a ki a te házadat mutatta nekem. Oda térj be, – így szólt – itt jó ember lakik. Uram, van pénzem is. Keserves nehéz munkám szerzeménye! Az ég nevére kérek, ne űzz el ajtód elől!« – Az Úr embere jósággal teljes pillantást vetett a sokat szenvedett bűnösre. »Holmné asszony! Tegyen még egy tányért asztalunkra, vendég van itt.« »De jó uram, tán nem értettél; itt az elbocsátó levelem, melyből megtudhatod, hogy gályarab voltam.« »Halmné asszony, – hangzott újra a pap jóságos hangja – nyissa ki a vendégszobát és fehér párnát húzzon ennek az úrnak éjjelre.«

*) »Melyek a legalkalmasabb eszközök arra, hogy a szabaduló raboknak elhelyezése még büntetésük kitöltése előtt biztosítható, számukra tisztességes munka szerzése megkönnyíthető? Mily eszközökkel lehetne a patronage-tevékenységre szoruló fiatalok elhelyezését megkönnyíteni?«

***) V. ö. a Szemle októberi számának 802-806. oldalait.

szabb ideig munka nélkül, tétlenül töltené életét s mivel nemcsak gazdaságilag, de erkölcsileg is gyenge: a legnagyobb valószínűség szerint tiltott úton keresné a szükségleteinek kielégítésére nélkülözhetetlen javakat. A munkaközvetítés vagy socialpolitikai problémájának egyik ágazata a munka-patronage, mely – miután kizárólag csupán a bűnözés veszélyének kitett egyénekre (letartóztatási intézetből szabadultak, feltételes szabadságra bocsátottak, javítóintézetből végleg, vagy kísérletileg kihelyezettek, feltételesen elítéltek, züllésnek indult, vagy az erkölcsi romlás veszélyében forgó fiatalok, munkaképes koldusok és csavargók) terjeszkedik ki – kriminálpolitikai jellegű feladat s így első sorban a büntetőjogászt, vagy inkább a kriminálpolitikust érdekli, ki éppen azokat a hatályos eszközöket igyekszik felkutatni, melyek a bűnösség elleni küzdelemben a legtöbb sikerrel kecsegtetnek. E különböző eszközök közül kétségtelenül legnagyobb erő lakozik a tisztességes munkában. Nem szorul bizonyításra az a tétel, mely szerint: a ki hajlamának és testi, illetve szellemi erőinek megfelelő munkával foglalkozik, az erkölcsileg mindig erősebb és ennél fogva inkább ellentáll a bűnre indító ingereknek, mint az, ki bár munkaképes, de nem akar, vagy mert nincs alkalm, nem tud dolgozni. A munka nemcsak anyagilag, gazdaságilag erősít, hanem mint a példaszó találóan mondja: nemesít is. Kétségtelen tehát, hogy a bűnösségre hajló egyékekkel szemben való védekezés különböző eszközei közül legtöbb reményt fűzhetünk a munkakedv felélesztéséhez, a rendes munkára szoktatáshoz s a munkaalkalom megteremtéséhez. A munkakedv felkeltése s a hajlam és képességnek megfelelő munkában való jártasság biztosítása börtönügyi feladat, a munkásnak elhelyezése azonban már patronage-tevékenység s kellő megosztással egyfelől az államra, másfelől – és pedig az esetek nagyobb számánál – a társadalomra nehezedik.

Hosszú időközön keresztül sem az állam, sem a társadalom nem vette ki részét a munka-patronage-ból; az állam kinyitotta a beutalt előtt a letartóztatási intézet kapuját s éppenséggel nem fordított gondot arra, hogy a szabadult, ki immár saját erejére van utalva, két keze munkájával megkeresse mindennapi kenyerét. És a társadalom? Vagy közönnel, vagy előítéllettel fogadta s fogadja még manapság is a

büntetett, illetve javító nevelésben részesített egyént s beérte azzal, hogy – többnyire minden egyéniesítés nélkül – a rabsegélyző egyesületek útján pénzsegélyt nyújtott a pénzzel banni nem tudó szabadultnak. A legutolsó időkben mintha forduloponthoz érkeztünk volna; immár az állam is érzi, hogy a büntetésnek bármily tökéletes végrehajtásával, a javító nevelésnek az intézetben való befejezésével még nincs elérve a cél, s hogy a gyengék erősítésének munkája a szabadulás, illetve kihelyezés után is folytatandó. Ez a megfontolás vezette a törvényhozót, midőn a Bn. 30. §-ában a kihelyezett és feltételesen vagy végleg kibocsátott fiatalokúak megfelelő elhelyezését az intézeti igazgató kötelességévé teszi. De a társadalom sem marad tétlen; az újabban alakult patronage-egyesületek mind felvették programjukba a letartóztatási intézetekből szabadult elítélteknek megfelelő elhelyezését.

De bármennyire javult is *elvileg* a helyzet, gyakorlatilag rendkívül sok nehézséggel kell küzdeleznünk s kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a munka-patronage ma még gyermekkorát éli.

II. A munkaközvetítés *akadályai* két okban találják gyökerüket. Először is tény az, hogy *a szabadultak között ritka a képzett, jó s önálló munkás.* A rabmunkánál ma még nem annyira azon van a súly, hogy *mit*, hanem inkább azon, hogy *mennyit* dolgozik a letartóztatott. S ez nagy hiba, mert maga a munkamennyiség, különösen ha túlzott s a büntetés jellegével bir, csak kifáraszt s nemcsak hogy nem nevel, sőt elkedvetlenít; és ha ehhez hozzávesszük, hogy több letartóztatási intézetben oly munkára szorítják az elítéltet, melynek folytatására a szabad életben alig talál alkalmat (pl. a szemüvegkeret – készítés), úgy nem csodálkozhatunk, ha a büntetését kiállott egyén elhelyezése legtöbbször a lehetlenséggel határos. Hibája a mai rab munkának az is, hogy az ipari munkánál több helyütt túlteng a munkamegosztás, minek következtében a letartóztatott csak az egyes munkarészekben nyer kiképzést s így szabadulása után mint önálló munkás nem alkalmazható, tehát legfeljebb nagyobb ipartelegeken, vagy gyárakban nyerhet elhelyezést. Nem helyes végül, hogy a rabmunkánál nem fordítanak kellő gondot a mezőgazdasági, kerti s szőlőmunkára, holott hazai viszonyaink között az elítéltek leg-

nagyobb százaléka ilyenmő foglalkozást űzött elíteltetése előtt s szabadulása után is ehhez tér vissza.

Ha a munkaközvetítés sikerének egyik titka, hogy képzett, jó s önálló munkásokat ajánljunk a munkaadónak, úgy már a letartóztatási és javítóintézetekben arra kell törekednünk, hogy oly munkára tanítsuk és képezzük ki a beutaltakat, melyben kellő jártasságot szerezhetnek s mely őket arra képesíti, hogy szabadulásuk után vagy önállóan kereshessék meg kenyerüket, vagy legalább is a keresett munkások közé tartozzanak.

A munka-patronage második nehézsége az a bizonyos szempontból érthető, de mégis téves, mert hibás általánosításon alapuló társadalmi nézet, mely szerint: *aki már egyszer a büntetőtörvénykönyvvel összeütközésbe jutott, az máskor sem fog a büntetendő cselekménytől tartózkodni.* A büntetett egyén – mint BÉRENGER az 1896-iki bordeaux-i patronage-congresszuson elmésen megjegyezte – a társadalom felfogása szerint épp úgy alá van vetve a tovább-bűnözés szabályának, mint a leeső kő a nehézkes törvényének; aki megkezdte a sülyedést, épp úgy tovább s addig sülyed, mint a leejtett kődarab mélyebbre s addig esik, míg végleg fenn nem akad. Ez előítélet, melyet az az egyoldalú megfigyelés táplál, hogy a letartóztatási intézet csakugyan nem megjavítva ad vissza minden szabadultat a társadalomnak, odavezet, hogy tehát a büntetett előéletű egyénnek tisztességes környezetbe való befogadása egyenesen veszélyes; s ha ehhez hozzáveszszük, hogy többször minden kiválasztás nélkül, tehát csakugyan a megbízhatatlan s rossz munkások is alkalmazást nyertek, kik rövid időn belül a munkaadó ellen követtek el büntetendő cselekményt: érthető a társadalom részéről megnyilatkozó tartózkodás, sőt egyenes visszautasítás.

Ennek az előítéletnek leküzdése, vagy legalább is gyengítése előtt alig számíthatunk arra, hogy a munkaközvetítés és elhelyezés a mainál nagyobb eredményekkel járjon, miért is első sorban arra kell törekednünk, hogy a patronage-ügy népszerűsítésével s az érdeklődők közé minél több munkaadónak bevonásával, a társadalom legkülönbözőbb rétegeit, de különösen a munkaadókat meggyőzzük, hogy a szabadultak s általában a bűnözés veszélyének kitett egyének szá-

mára tisztességes munkát biztosítva, minmagunkat védelmezzük.

A képzett, jó munkások nevelésével és a patronage-ügy népszerűsítésével azonban még nem érhetünk célét; amíg a munkaadókban fel nem ébresztjük s meg nem erősítjük a szabadultak irányában megnyilatkozó *alkalmazási készségei*, minden a régiben fog maradni. E készség előfeltételeinek megteremtésén van tehát a súly, azaz fel kell kutatnunk azokat az irányelveket, melyek szerint eljárva remélhető, hogy a munkaadók megnyitják iparüzletük, gyáruk, gazdasági telepük stb. ajtait a büntetésüket kiállott, illetve javító nevelésben részesült egyének előtt.

III. Ez *irányelvek* megállapításánál arra a különleges viszonyra kell tekintettel lennünk, mely a munkát kereső szabadult s a munkaadó között van. És ehelyütt kiváltképen a munkaadó gondolkozásához kell igazodnunk, ki természetesen jó és megbízható munkást hajlandó csak alkalmazni. Következésképp mindenekelőtt *kiválasztandók a rossz munkások és megbízhatatlan szabadultak*, kiknek magángazdaságban való erőszakolt elhelyezése csak discr editálj a munkaközvetítés intézményét. Az ilyenek számára *állami foglalkoztató műhelyek, gazdasági telepek* volnának létesítendőek, melyek nemcsak megfelelő kiképzést nyújtanának a beutaltaknak, de egyszersmind a védelmi célú is szolgálnák.

Visszamaradnának tehát a képzett s megbízható munkások. Ezeknek alkalmazásától már nem fognak a munkaadók idegenkedni, mert ezek részéről nem lesznek kitéve csalódásoknak. Ha elterjed s megerősödik a társadalom körében az a tudat, hogy a patronage-egyesületek csak oly gyakorlott munkásokat ajánlanak, kik nem élnek vissza a beléjük helyezett bizalommal: a munkaközvetítés mai nehézségei mindjobban el fognak oszlani.

A munkaadók kívánatos bizalmának felkeltése még két irányban szorgalmazható. Mindenekelőtt nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy *az ajánlott múltját a munkaadó előtt őszintén fel kell tárni*. A titkolózás, takargatás többnyire úgylis csak ideig-óráig tart, s különben is mindenféle szempontból sokkal nagyobb baj, ha a munkaadó később véletlenül tudja meg, hogy büntetett előéletű egyént alkalmazott,

mintha mindjárt az első pillanattól fogva tudomással bír az ajánlott múltjáról. De ettől eltekintve, a szabadult egyént nem volna helyes már az első lépésnél hazugságra szoktatni. És attól, hogy feltárva a munkaadó előtt az ajánlott múltját, az – erről tudomást szerezve – a szabadultat vissza fogja utasítani, nem kell tartanunk; mert ha reámutatunk a munkaadó előtt azokra a nem ritkán *menthető mozzanatokra*, melyek az ajánlottat a bűnösség útjára sodorták, ha kiemeljük ennek a letartóztatási intézetben tanúsított *kifogástalan viseletét*, szóval, ha meggyőzzük a munkaadót arról, hogy ajánlottunk csakugyan megbízható egyén, úgy az alkalmazási készséget borító jégkéreg mindjobban fel fog olvadni. Figyelmeztetnünk kell azonban ehelyütt arra *a munkatársak körében élő idegenkedésre*, melylyel ezek a büntetett előéletű egyének irányában viseltetnek s amely kívánatossá és indokolttá teszi, hogy a munkatársak előtt – legalább egy ideig – elhallgassuk ajánlottunk múltját.

A munkaadó részéről kívánatos bizalom megerősödésének további kelléke, hogy őt lehetőleg csalódás ne érje. E tekintetben úgy érhetünk célzt, ha ajánlottunkat az alkalmazást követő időben pártfogója részéről *discret társadalmi felügyelet* alatt tartjuk. Nézetünk szerint ugyanis minden elítélt mellé – már büntetési ideje alatt – pártfogó állítandó, ki őt a letartóztatási intézetben többször meglátogatja, a szabaduláskor a munkaszerzésnél segítségére van, tehát aki joakarátulag akkor is támogatja s irányítja a pártfogó útját, midőn ez már visszatért a szabad életbe. Az ily – a szabadulást követőleg a szükséghez képest rövidebb-hosszabb ideig tartó erkölcsgyámi felügyelet – nemcsak a munkaadó bizalmát erősíti, de rendkívül üdvös hatást gyakorol magára a szabadultra is, kinek nehéz napjaiban mindig van kihez fordulnia. E felügyeletnek, ha fiatalokóról van szó, egyúttal a munkaadóra is ki kell terjednie, nehogy valamely esetleges visszaélés, a munkaerő túlságos kihasználása a munkaadó részéről a fiatalokórú erkölcsi vagy testi egészségét veszélyeztesse. Szem előtt tartva e főbb irányelveket, erős a reményünk, hogy a munkapatronage fejlődni s a bűnösség elleni küzdelemben hatályos védelmi fegyverré fog átalakulni.

Reflexiók a parlamenti választói jog jogi fogalmához.

(Válasz Búza László cikkére.)

Szemlénk – októberi számában Búza László úr a parlamenti választói jog *jogi* fogalmát tárgyalja; s bár maga is elismeri, hogy e kérdés első sorban politikai, helyesebben államtudományi vonatkozású, mégis nemcsak annak jogi meghatározására törekszik, hanem jogi meghatározásából annak politikai berendezésére is következtetéseket von le. Miután pedig evvel beleszánt abba a táblába, melyet magam is művelek, szabadjon cikkéhez az alábbi reflexiókat fűznöm.

A cikkíró gondolatmenetét fogom követni, mert így vélem leghelyesebben ellenérveimet csoportosítani, mivel a választói Jog jogi meghatározásán kívül ezzel kapcsolatos más kérdéseket is érint. A cikkírónak teljesen igaza van, mikor a természetjogászoknak az embernek veleszületett jogokról szóló elméletét túlhaladt álláspontnak nevezi. Az államtudományok újabb művelőinek nincs is szüksége ezekre a hypothesisekre, bár be kell vallani, a legtöbb államtani elméletben, ha más név alatt is, megcsillan ennek gondolata. De azért, mert a választói jogot nem lehet veleszületett jognak tekinteni, nem lehet – mint a cikkíró ezt teszi – azt egy olyan állami megbízásnak sem tekinteni, mint a minőt egy Írásbeli feladat alakjában a tanító ad.

A cikkíró avval is érvel a választói jog subjectiv jellege ellen, hogy a választók és a megválasztott között »*semmiféle megbízás nem jön létre*«. Ez a felfogás azonban téves, mert az a körülmény, hogy a megbízás ellenére való cselekvés jogi következményekkel ellátva nincs, az csak azt jelenti, hogy a törvénynek ebbeli intézkedése: *lex imperfecta*. De ennek daczára megvannak ennek a megbízásnak az erkölcsi szabályai. Már pedig azt a római jogászok is elismerték, hogy »a társadalom állandó külső rendjét« nemcsak a jog, hanem az erkölcs és illem szabályai is teszik. A megbízás jellegét hazai törvényünk világosan ki is domborítja, mikor így szól: »a megválasztott képviselőnek a választási jegyzőkönyv szol-

gál megbízó levél gyanánt« (1874: XXXIII. t.-cz. 88. §. 3. bek.). Ez a megbízatás jellegét törvényileg megállapítja s ezen nem változtat, hogy a megbízatás ellenére való cselekvés következményeit törvényileg nem szabályozza. Ennek egyszerű oka az, hogy a megbízatás oly sok és különféle kérdésre vonatkozik, melyek esetleg csak a megbízatás adása után fognak felmerülni, hogy a megbízatás részletei meghatározhatók sem volnának. De a megbízatás korlátlan terjedelmével és a *lex imperfectával* szemben viszont az áll, hogy a megbízatás bizonyos idő múlva *feltétlenül* megszűnik, meg nem hosszabítható, csak új választás által adható újra. Tehát a törvénynek egyik oldalon való *imperfecta* voltát más szigorú és súlyos jogi szabályok ellensúlyozzák.

De ettől eltekintve az erkölcsi szabályok még az *executiót* is ismerik. Mi a beszámoló beszéd, mi a választói gyülekezetek bizalmi vagy bizalmatlansági nyilatkozata, ha nem *morális executio*? Mi az, mikor a törvényhozás valamely tényezője a választókra appellál, hogy a választók – azok többségének – megbízásukat egy kérdésben szabatosítsák. Vájjon nem a legteljesebb *executio-e*? Ez irányban az, ki csak némileg foglalkozott a Parlamentarismus classicus *házájának*, Angliának idevágó történetével, egy pillanatig sem lehet kétségben*).

A cikkíró szerint a választói jog nem egyéb, mint egy »crealó tevékenység, melynél a választók, mint állami szervek működnek*. E megállapítás szempontjából fontosnak tartja annak a hangsúlyozását, hogy szavazni csak a jelöltek valamelyikére lehet és hogy a képviselőjelölés *lényegesen* más működés, mint a képviselőválasztás, és ezt avval akarja indokolni, hogy elképzelhető és tételes törvények szerint való is, hogy a cselekvő választói jog a szenvedőtől eltérőleg szabályoztatik. Ennélfogva a parlamenti választói jog azzá az ösztövérfogalomná zsugorodik össze, hogy *nem jelent egyebet, mint azt a jogosultságot, hogy a választó a kijelölt egyének valamelyikére leadhatja szavazatát«.

De ha erről a kérdéstről csak egy kevésbé is tovább gondolkozunk, rögtön világossá válik, hogy a választói jog meghatározása nem szorítható a jogi fogalmak béklyói közé.

*) L. különösen Burke, Canning és Peel beszédeit választóikhoz (Concha, Politika I. 448-448. 1.).

Hogy magyarázza meg evvel a cikkíró pl. a referendum-rendszert, melyben a választó szavazata egyenesen és közvetlenül jogalkotó?

A cikkíró ebbe a dilemmába annál fogva jut, mert mint megdönthetetlen igazságot fogadja el kiinduló pontjának, hogy »*az államot ma elvont személynek tartjuk*«. Erre van alapítva egész érvelése, mely úgy szól: »hogya, ha a parlamenti választói jogot az egyesek subjektív jogának tartjuk, úgy ellentétbe jutunk az államnak egy különálló személy gyanánt való felfogásával«.

A contrario érvelése tehát azon alapszik, hogy ellentétbe jutna alaptételével, az állam különálló személyiségének tanáival. Mikor egész okoskodásának ez a tengelye, méltán elvárhatnák, hogy alapfelfogásának valóságát kellőleg bizonyítja. De ennek semmi nyoma sincs. »Az államot ma elvont személynek tartjuk«, erre az ingatag talajra van építve az egész érvelés. Megdönthetetlen igazságként állítja oda, amit bizonyítani kellene. Mert az államnak elvont személyiségként való felfogása lehet a jogalkalmazás terén szükséges fogalomalkotás, de egyáltalán nem oldja meg az állam lényegét államtudományi szempontból s nincs is általános tételként elfogadva.

A jogélet terén az állam személyiségének mint *jogi személynek* felállítása épen nem különböző abstractio más jogi személy fogalmának megalkotásától. Pedig a cikkíró szédületes biztossággal megy dogmája nyomán, s ebből az állami elvont személyiségi tanból, mindjárt a választói jog szabályozására vonatkozó következtetéseket is nagy biztossággal levonja.

Ezek: 1. az állam tetszése szerint állapíthatja meg azokat a feltételeket, amelyek szerint valakit parlamenti választóijoggal felruház; 2. az állam azoknak, akikben nagyobb mértékben látja fenforogni a szükséges tulajdonságokat, nagyobb mértékben engedhet befolyást a törvényhozó testület megalkotására (a többes szavazat elvi igazolása); 3. a szavazásnak nyilvánosan *kell* történnie; 4. a szavazás kötelező jellegű. E két utóbbira maga is kénytelen megjegyezni, hogy a választás majd mindenütt titkos, a szavazás kötelező volta pedig *csak* Belgiumban van behozva.

Az első két következmény pedig egyenes folyománya az

állam-személyiség tanának. Az állam ad jogot, az állam megbíz, az állam nagyobb jogot ad egyeseknek. Az embernek szinte – bármily bohókás dolog is – a mese jut eszébe: Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy Állam. Mikor az Állam már előregedni érezte magát, haló-ágyához hívatta gyermekeit és azt mondta nekik: Gyermekeim, én nemsokára meghalok. Mielőtt azonban ezt tenném, választói jogot adok nektek; Péternek és Pálnak, akik mindig hívek voltak hozzám kettőt-kettőt adok, Jánostól, pedig aki legközelebb áll szívemhez, attól nem sajnálok hármát sem...

Lám, ily bohókás dolgokhoz vezet, ha a priori felvett tételekhez ragaszkodunk, és minden érvelésünket ahhoz idomítjuk, bármennyire is beleütközök a legközelebb fekvő tényékbe.

Hát, hogy adományozta az *állam*, mielőtt létezett? Mégis talán előbb embereknek kellett lenniök, akik az államot létrehozzák? Hiszen már Anonymus, »quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius« is megírta, hogy a magyarok Pannoniába való költözésük előtt belátták vállalkozásuk nagyságát és azt, hogy ezt végre nem hajthatják, hacsak vezér és parancsoló nem lesz felettük. »Tehát a hét férfiú szabad akaratjából és közegyetértésből vezérökké és parancsolójukká *választok* magoknak és fiaik fiainak mind utolsó íziglen Álmust, Ügek fiát...«

Nem akarok nagyobb jelentőséget tulajdonítani Anonymusnak, mint a mit megérdemel, de roppant jellemző, hogy a magyar állam megalakulására vonatkozó legrégebb hazai tudósításunk is egyenesen ellentmond cikkíró alaptételének. Fontosabb, hogy az államalakulások történetére vonatkozó etimológiai kutatások is Anonymusnak adnak igazat. Az önálló állami személyiség elmélete államtudományi szempontból HOBBS Leviathanjához vezet, ezen pedig már igazán túl vagyunk. Megfordítva áll a dolog: sokkal inkább szavazás által létesült az állam, semmint hogy az *állam* tetszése szerint osztogatja a választói jogot.

Így a *szavazási eljárás a nemzeti souverainitás tényeként jelentkezik, s mint ilyen jogi korlátok közé nem szorítható, mert ez maga a souverain jogalkotásnak egy részlete.* Ezen a körülményen mit sem változtat az, hogy a *tételes* jogok a

nemzeti souverainitás ezen megnyilatkozásának módozatait jogi szabályokkal bástyázták körül. Mert e bástyákat mindannyiszor feldöntötték, mikor azok a nemzeti souverainitás megnyilatkozásának útjában állottak. Ezt igazolják a történelem összes államcsínyjei, népszavazásai stb., melyek mindig összetörték a fennálló tételes jogi korlátokat, *tetszésük szerint* alkotak ujakat s ezeket az »állam« mindig jogszerűeknek ismerte el, mert a jogász és a jogtudomány nem is tehet mást, mint-hogy a *tényleg létesített* jogot acceptálja.

Elismerte akkor is, ha nem is adott előbb létrehozóiknak megbízást. Ezen alapszik az angol parlament büszke jelszava, hogy mindent megcselekedhet, csak fiúból nem csinálhat leányt.

Az állami főhatalom a nemzeti souverainitás lényege és minden megnyilatkozása kívül esik a jogtudomány határain és az államtudományok körébe vág.

Az államszemélyiség tana is, ha ebben a nemzeti souverainitás kérdését vizsgáljuk, az államtudományok körébe vág, az államtudományok mai állása szerint pedig e tan elfogadottnak nem tekinthető. Az államnak, mint személyiségnek felfogása a *jog* terén szükséges lehet, és az is épp úgy, mint bármely más jogi személyiségé, hogy a *tételes jogi* kérdések elbírálatok legyenek, de az így megalkotott jogi személy fogalma nem fejt meg az állam lényegének kérdését.

A cikkíró kiindulási pontja tehát abban a hibában szenved, hogy az állam *jogi* személyiségének fogalmát, mint elfogadott *államtudományi* tételt állítja be és a jog korlátozott terén jogi személyiséghez fűzhető következtetéseket ezen szélesebb alapra viszi át.

Minthogy azonban kiindulása – mint kimutattam – téves, meg nem állhatnak következtetései sem, melyek közül egyébként az 1., 2. alattiakat maga is csak politikai bírálat alá képes vonni; a 3. 4. alattiakban pedig kénytelen a practicumnak ellenkező voltát elismerni.

Eddigi reflexióim inkább csak negatív értékűek. Más alkalom fogja talán megengedni, hogy az állam, t. i. az állami főhatalom, helyesebben a nemzeti souverainitás lényegét illetőleg positiv formában értekezzen. A mostani negatív eredmények a következők:

Az állam jogi személyiségének fogalma nem fedi és nem fejt meg az államnak államtudományi fogalmát.

Politikailag az önálló állami személyiség fogalmának tana el nem fogadható.

Ennélfogva a szavazati jognak, mint az állami személyiség által adott megbízásnak elve önként eselik és esznek az ezen elvhez fűzött összes következtetések.

Az államnak államtudományi fogalmából az következik, hogy a választói jog gyakorlása a nemzeti souverainitásnak egy részlete, és végül: hogy ennélfogva a választói jog lényegének meghatározása kívül esik a jogtudomány körén, s mint ilyen jogi fogalom meghatározással nem is bírhat.

Negatív eredményekre jutni csak fél eredmény. De az is eredmény, ha valaminek a helytelenségét felismerjük, mert ez az első lépés az igazság megtalálásához.

Szemenyei Kornél.

Viszontválasz a parlamenti választói jog jogi fogalmához fűzött reflexiókra.

Államjogi kérdések fejtegetésénél az állammal jogi szempontból foglalkozunk; az államjog az államot, mint egy jogilag szervezett társadalmi alakulatot mutatja be, az államnak éppen a jogi oldalával foglalkozik. Azt mondtuk, hogy a parlamenti választói jog mikénti szabályozása első sorban politikai, czélszerűségi kérdés. Ez azt jelenti, hogy nem az általános államjog elméleti igazságai alapján kell szabályozni a választói jogot, hanem úgy, amint a concret viszonyok között az állam érdekei megkívánják. A választói jog maga azonban államjogi intézmény, jogi lényegének a megállapításánál tehát csak jogi szempontból foglalkozhatunk az állammal, vagyis feltétlenül az állam jogi fogalmából kell kiindulnunk.

Az állam pedig jogi szempontból személy, azaz jogalany; ez egy olyan általánosan elfogadott tétele az államjognak,

amelyet külön bizonyítani egészen felesleges. Az újabb írók közül SEYDEL és BORNHAK tekinti az államot jogtárgynak, LING jogviszonynak, a többiek a hazai és a külföldi irodalomban egyaránt az állam jogi személyiségéből indulnak ki az államjogi kérdések fejtegetésénél. Az állam jogi fogalma, – ezt igen jól tudjuk – sem fedí az állam lényegét, mert azt egy fogalom meghatározás kimeríteni nem is képes. Az államot igen különböző szempontokból vizsgálhatjuk s így igen különböző fogalom meghatározást adhatunk róla: mi a sociologiai, bölcsészeti államfogalom stb. De kétségtelen, hogy ha egy államjogi kérdést akarunk tálni, akkor csak a jogi fogalmát vehetjük az államnak kiindulási pont gyanánt, nem pedig a sociologiai vagy bölcsészeti fogalmat.

Nem állhat meg tehát a reflexiók t. szerzőjének az a kifogása, hogy kiindulási pontunkat helytelenül választottuk meg s ezért hibásak összes következtetéseink. Álláspontunkat nem érezzük megingatva; a cikk nem is czáfolja a mi tulajdonképeni érveinket, csak kiindulási pontunkat támadja, és pedig – amint igyekeztünk kimutatni – egészen alaptalanul.

Egy pár különös megjegyzést is kell tennünk a reflexiók egyes részleteire. A cikkíró úr helyesli azt a nézetünket, hogy egészen téves a természetjogászok álláspontja, amely szerint a választói jog veleszületett joga az egyeseknek; később mégis így nyilatkozik: »Sokkal inkább szavazás által létesül az állam, sem mint hogy az *állam* tetszése szerint osztogatja a szavazati jogot.« A választói jogot tehát nem az állam adja; vájjon nem a természetjogi iskola tanítása ez?

A reflexiók nem tudnak minket meggyőzni arról sem, hogy a képviselő és a választó között megbízás lenne. A megbízás *jogi* intézmény s így *contradictio in adiecto*, hogy kizárólag erkölcsi szabályok rendezzék. Itt nem lehet szó *lex imperfectáról*, amint azt a cikkíró úr állítja. A *lex imperfecta* egy olyan jogi parancs vagy jogi tilalom, amely nincs *sanction* oz kötve. Hol van itt jogi parancs vagy jogi tilalom? Ha a jogrend megállapítaná, hogy a képviselő köteles alkalmazkodni a választók utasításaihoz, de az ellenkező magatartásához nem fűzne büntetést vagy a képviselői minőség megszűnését, akkor lehetne *lex imperfectáról* beszélni. Hogy az 1874: XXXIII. t.-cz. a választási jegyzőkönyvet megbízó levélnek nevezi, az

semmit sem bizonyít; hiszen tudjuk, hogy a mi régiebb közjogi törvényeink milyen kevés szabadsággal vannak fogalmazva.

A cikkíró úr azt is kérdezi, hogy elfoglalt álláspontunk mellett miképen magyarázzuk meg a referendum-rendszert. A referendumnál, mint általában a politikai jogoknál a polgárok szintén államhatalmi működést végeznek és nem subjektív jogot gyakorolnak. Az egyes polgárok itt is állami szervek, akiknek a hatáskörébe azonban már nem creáló tevékenység van utalva, mint a parlamenti választói jognál, hanem törvényhozói működés.

A reflexiókban a következőket is olvassuk: »A szavazási eljárás a nemzeti suverainitás tényeként jelentkezik s mint ilyen jogi korlátok közé nem szorítható.« Ennek a tények határozottan ellentmondanak, mert a szavazási eljárás mindenütt a világon jogi korlátok közé van szorítva. Hogy ezeket a jogi korlátokat esetleg ledönthetik a forradalmak és államcsínyek, az nem bizonyíték; ezek az államélet rendkívüli szakaiban, kivételesen fordulnak elő s így nem dönthetik meg magát a tételt, hogy az állam életében is a jognak kell uralkodnia. A cikkíró úr álláspontjára helyezkedve, az egész államjogot lehetetlennek kellene tartanunk.

S végül még azt jegyezzük meg, hogy államjogi kérdéseket, aminő a parlamenti választói jog jogi fogalma, sem az Anonymus krónikája, sem az ethnographiai adatok alapján eldönteni nem lehet.

Búza László.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Lélektan.

A VI. nemzetközi lélektani congressus.

Augusztus 2-től 8-ig folyt le Genfben körülbelül 600 tag részvételével a VI. nemzetközi lélektani congressus. Ha végignézzük a tagok foglalkozását, de még inkább ha az előadások jegyzékét tekintjük, szemünkbe ötlik a tagok foglalkozásának s az előadások minőségének sokfélesége. Orvos, tanár, jogász, pap, minden fakultásbeli tagja volt e congressusnak s az előadások közt volt orvosi, sociologiai, jogi, természettudományi, theologiai, paedagogiai vonatkozású. Oly sokoldalú volt ez a congressus, hogy szinte gondolkoznom kell a sok előadás közül melyik érdekelné legjobban e Szemle olvasóit. Megpróbálom áttekintését adni az egész congressusnak, kiemelve persze azt ami társadalomtudományi vonatkozásánál fogva leginkább érdekli e lap olvasóit.

Magyar vonatkozásokban nem volt hiány. A congressusnak 8 magyar tagja volt s közülök négyen tartottak előadást. WESZELY ÖDÖN a IV. ker. reáliskola igazgatója az egyén pszichológiájáról értekezett, PIKLER GYULA budapesti egy. tanár az öntudat objektív elemeiről szólott, MÁDAY ANDOR genfi magántanár pedig a jog eredetét próbálta pszichológiai szempontból magyarázni. E sorok írója a lelki compenzációról tartott előadást.

Az öntudat alatti lelki tüneteményekről szóló vita igen érdekes kérdéseket vetett fölszínre. Az öntudattalan, az öntudat alatti s az öntudat melletti lelki tünetemények (inconsient, subconsient, coconsient) ismeretei nélkül ma nehéz volna a lelki élet sok ép és kóros tüneteményét megmagyarázni. Három előadója volt a kérdésnek, M. PRINCE (Boston) ideggyógyász,

DESSOIR (Berlin) philosophus és P. JANET (Paris) psychologus. Az öntudatot körülvevő határöbven (Randzone) elhelyezett emlékképek alkotják az öntudat alatti lelki állapotot. Ezen emlékképek kóros nyilvánulásai okozzák a lélek megbetegedéseit. Rokon tárgyúak voltak még S OLLIER (Paris) előadásai a ceneszthetikai érzésről s ABRUTT upsalai egyetemi tanárról, ki a spiritizmus tünetényeit (tánczó-ló-aszta) egy igen szellemes eszközzel a maga értékükre vezette vissza.

Rendkívül hosszúra nyúlt a vallás psychológiájáról szóló vita. HÖFFDING kopenhágai egyetemi tanár és LEUBA amerikai tanár voltak az előadók. HÖFFDING szerint a vallás akkor jelenik meg tényezőkép a társadalomban, mikor az ember belátja, hogy az élet értéke nem csupán a munkától s az energiától függ. Minden szükségletnek, vágynak, kívánságnak valamely érzés az alapja s ez érzés teljesen azon sociális mileu befollyása alatt áll, melyben az illető egyén él. Ugyanígy áll ez a vallásos érzésről is. LEUBA, WILLIAM JAMESNEK a tanítványa s mint ilyen teljesen az ő eszméit adja vissza, megtoldva az ő személyes álláspontjával. BERNARD, LEROY (Paris,) a francia sociologiai iskola álláspontját védte, mely a vallásos tünetényeket csakis mint sociologiai tünetényeket tekinti. LADAME és SZÉCSI (Genf) a vallás psychopathológiájáról szóltak, PACHEN párisi abbé pedig a vallás mystikus jelenségeiről szóló tanulmányairól tett jelentést. Végül LEUBA és HÖFFDING válaszoltak a főlshólalásokra s a vita véget ért a nélkül, hogy megállapodáshoz jutottak volna.

Két igen érdekes vitáról akarok még röviden megemlékezni; az egyik a gyengeelméjú gyerekek iskoláztatásáról szóltott s előadói DECROLY (Bruxelles) és FERRARI (Bologna) voltak, a másik a tropismusokról szóltott s LOEB (California), BOHN (Paris) és JENNINGS (Baltimore) voltak az előadói. Ez az első lélektani congressus, mely az állatok psychológiával is foglalkozik, így LOEB a tropismusoknak jól ismert jelentőségét psychologiai alapon igyekszik megmagyarázni s utalt e tény nagy jelentőségére a psychológiára és psychiatriára vonatkoztatva. Az állati psychologia körébe vágott még THAUZIÉS előadása a postagalambok tájékozó képességéről.

Igyekeztem röviden megemlíteni mindazt, ami talán érdeklí a Szemle olvasóit. Hiszen nehéz lett volna a rendelkezésemre álló hely szűk volta miatt minden érdekesebb előadást megemlíteni s így csak az általános vitákra szorítkoztam. De legyen szabad e congresszus alkalmából egy pár egyéni megjegyzést tennem a psychológiának magyarországi helyzetéről.

LEUBA prof. azt a kívánságát fejezte ki, hogy a jövő congresszuson csak azok tarthassanak előadást, akik az országukbeli psychologiai egyesület tagjai. De hol van magyar psychologiai egyesület? Bizony nincs! De talán a Magyar

Társadalomtudományi Egyesület a jövőben kissé nagyobb teret engedhetne a pszehológiának, mely ma már nagyon sok vonatkozásában függ össze a sociológiával.*) Talán ennek a körülménynek tulajdonítható az is, hogy semmiféle magyar tudományos egyletek hivatalos képviselője nem volt a congresszuson. Remélem a jövő congresszuson ez meg fog változni s nekünk magyaroknak is lesz hivatalos képviselőnk.

Szécsi István.

Közegészségügy.

Sportok, játékok.

Itt van már az ősz: a testedzés és léleknemesítő szórakozások kedvelt időszaka. Az iskolai tornaszerek, atlétikai versenypályák megtelnek újra életerős, vidám kedélyű, piros-pozsgás magyar fiukkal, kik elszántan rohannak a játék küzdelmeibe a diadalért, vagy legalább is egy-két kellemesen eltöltött óra emlékeiért. Gyönyörűség ilyenkor, nemes versengésben szemlélni az *ifjú* Magyarország színe-virágát! Közoktatásügyi kormányunk hosszú idők mulasztásait igazította jóvá, mikor tanintézeteink órarendjében a délutáni *játék-órák* intézményének számottevő helyet biztosított, társadalmi életünk pedig helyes irányban való fejlődésének adja kétségtelen tanújelét azzal, hogy sportegyesületeink és atlétikai clubjaink újabb időben szinte vetélkedve igyekeznek felülmúlni egymást a tevékenységben, nemcsak idehaza, szűkebb otthonukban, hanem minsűrűbben szereznek dicsőséget a magyar névnek külföldön is.

Lesz idő, – mert még nem érkezett el teljesen, – mikor a művelt magyar társadalomnak az úgynevezett sport-körökön kívül álló rétegei is a mostaninál fokozottabb érdeklődést fogják tanúsítani a testedzés ezerféle fajtája iránt. Társadalmunk, – hiszen napról-napra örvendetesen tapasztalhatjuk, – azon az úton halad, melyen rövid idő alatt eljut a régi görögök és rómaiak eszményképéhez: a testileg is edzett férfiak által irányított egészséges szellemű közéléthez. Napjainkban, mikor úgyszólván egyebet se hallunk lépten nyomon, mint a modern emberiség általános degenerációja felett siránkozó panaszhangokat: erre az egészséges közszellemre különösen nagy szük-

*) Egyébiránt Magyar Philosophiai Társaság van.

ségünk van. A testedzés roppant jelentőségének lekicsinylése, vagy éppen könnyelmű fel sem vevése a mi időnkben már körülbelül egyértelmű dolog a nemzeti öngyilkossággal, mit a sportok nagymestere, az angol *national suicide*-nek nevez.

A sportok, játékok észrevétlenül munkálkodó, de annál mélyrehatóbb és maradandóbb jellem fejlesztő hatásával ma már alighanem mindannyian tisztában vagyunk. Elmondhatjuk egymásnak mi, modern idők szülöttei, hogy: mond meg: a sportok milyen nemét szereted, vagy melyik testedző játékot kedveled s én megmondom, *ki* vagy? Egyéniségünknek úgyszólván összes fény- és árnyoldalai kidomborodnak egy-egy férfias tornajáték alatt. Sőt magának a játéknak megkülönböztető jellemvonásai is, – miként ezt most W. H. WINCH fejtegeti egy angol bölcseleti folyóiratban, – világosan kiemelkednek a kor előrehaladtával. A nagyon fiatal gyermekek szinte ösztönszerű küzködései, erőkifejtései legtöbbször indulatos kitörésekben nyilvánulnak; később már öntudatosabb, de hevesebb lesz a küzdelem, mint azt a napjainkban dühöngő football-versenyek nagyon szemléltetően elénk tárják, a testi kifejlődés magas fokán már a vívások, kimerítő csatározások sem okoznak kellemetlen érzéseket.

Érzésekről lévén szó: lényeges kérdés tárgyát képezi a sportnak, játékoknak a kedélyállapotra és lelkivilágra gyakorolt hatása is. Ugyancsak WÜNCH azt állítja, hogy a játék elsőrendű pszichikai hatása a gyönyörnek abban az érzésében nyilvánkozik, melyet az erősebb testi mozgások iránti ösztönnek a kielégítése eredményez. De hát boldogok vagyunk-e mi mindig a testedző sportok és játékok alatt? Kétségtelen dolog, hogy bizonyos lelki szenvedéssel jár, ha a játészó elé a kívánt siker elérésénél akadályok gördülnek. Az sem vitás, hogy maga az öröm és élvezet, mely a játékkal és a sport bármely nemének gyakorlásával jár, még magában véve korántsem elegendő ahhoz, hogy megvonja a megfelelő határvonalat a *játék* és a *munka* között. A sikeres tevékenység, még olyan dologban is, melyhez máskülönbén nem valami nagy hajlandósággal fogtunk hozzá: már magában véve örömet okoz. így van ez a sportnál, így van ez általában minden munkánál a világon.

A testedzés kiváló tanítómesterei: a régi *rómaiak*, kiknél a futás, úzás, birkózás, vívás, boxolás, súlydobás magas- és távol-ugrás az ifjak nevelésének egyik lényeges részét képezték: tündöklő példákkal jártak előttünk ezen a téren. Régen tűnt elembe oly meggyőző erővel a hajdani Róma nagysága, mint most, mikor a hírneves Rodolfo Lanciani professzornak az angol Chambers's Journal-ban a régi rómaiak sportjáról írott alapos tanulmányát olvasom. Rendkívül tanulságos fejtegetéseiből láthatjuk, hogy a régi rómaiaknál is,

akárcsak a mi modern korunkban, nagyban divatoztak a hegy-mászás, csolnakverseny, meg a vadászat. De ezekben aztán csakugyan nem ismertek maguk iránt kíméletet s mint harczaikban, úgy a sport üzésében is valósággal rettenthetetlenek voltak. Olvasóinkat bizonyára érdekelni fogja, ha egy pár példával megvilágítjuk ezeket a rég letűnt időket.

A római hegymászók közt – hogy mást ne említsünk – legismertebb volt maga Hadrianus császár, kit az ő nagy történetírója: Gregorovius »a modern turisták ősenek«, Lanciani pedig »a római turisták fejedelmének« nevez. A nemes császár, hatalmas ellentétben elődjével, a lovát is consullá avató Caligulával, ki az Etna-hegy első kitörési kísérleteire gyáván elfutott Messinából, bátran megmászta ezt a félelmetes tűzhányót Kr. e. 126-ban csak azért, hogy gyönyörködhessék abban a világhírű látványosságban, melyet a napfelkelte nyújt a jóniai tenger fölött. Ez az isteni látványt a császár nem is tudta elfelejteni soha s ott, a tenger színe fölött 8950 lábnyi magasságban egy menedékházat építtetett, melynek¹ a romjait most »Torre del Filosofo-nak« neveznek.

Kiváló előszeretettel foglalkoztak aztán a rómaiak a lovakkal is, éppen a sport szempontjából. Lanciani említi, hogy 1878-ban Algirban egy mozaikot fedeztek fel (ennek másolata szerepelt még ugyanazon évben a párisi kiállításon), melyből egy bizonyos Pompeianus nevű római polgár versenystállójáról tudunk meg érdekes adatokat. Ez a Pompeianus Honorius császár alatt Afrika prokurátora volt. Versenystállójában, mely egy Cresconius nevű fő-strainer« igazgatása alatt állott, a csikók és versenylovak, gyap jutakar ókkal ellátva, külön szakaszban voltak elhelyezve s a mozaik felírásaiból még a lovak neveit is megtudjuk: Altus, Pullentianus, Delicatus, Polydoxus stb. Történetírók feljegyzéseiből tudjuk, hogy a versenystállók dolgában fölötte nagy vetélkedés folyt a régi rómaiak közt, kik azoknak valóságos bolondjai voltak s a »jockey«-nek napirenden levő megvesztegetésénél tekintélyes összegek forogtak kérdésben. Hát még a verseny előtti fogadások mily nagy összegeket emésztettek fel! A verseny előtt mindig közölték a lovak neveit és színeit, valamint azok hajtóinak vagy lovaglóinak neveit feltüntető jegyzékeket s minden színre avagy csak egyes lovakra és jockey-ekre is óriási fogadásokat tettek.

1878. május 20-án Rómában egy felírást fedeztek fel, mely rendkívül érdekes részleteket tár elénk egy Crescens nevű, mauretániai születésű fiatal lovászegény pályafutásáról, aki 13 éves korában kezdte meg a lóversenyeken való szereplését. Az igazán hivatásos jockeyknek ez a felülmúlhatatlan mintaképe a lóversenyeken való szereplésének rövid tíz éve alatt 688-szor futtatott és 47-szer nyerte meg az első díjat.

A hajdani rómaiak utazni is rendkívül szerettek. Az előkelő rómaiak utazókocsijai egykorú feljegyzések szerint a kényelemnek valóságos csodái voltak. A gazdag rómaiak sokat utaztak, nagy kísérettel s úgyszólván összes értékes dolgukat magukkal hurczolták. Mint Lanciani felsorolja: Milon sohasem utazott házi istenei és házi papjai nélkül; Julius Caesar meg már annyira szent a kényelemben, hogy kiválóan erre a célra készített mozaik-padlózatot szállítatott magával, melyet aztán mindenütt leraktak, ahol éppen sátort ütött.

Mint már fentebb is volt róla szó: a sport terén – Istennek hála – mi magyarok is jelentékeny haladást teszünk az újabb időkben. Csak egy dolgot nem tudok elfelejteni, valahányszor a futbalozó fiatalság dicséretes versengését látom. Azt, hogy a tősgyökeres, régi jó *magyar* labdajátékok klkonya veszedelmesen bekövetkezett, sőt nem túlzás azt állítani, hogy apáink testedző labdajátékai ma már csaknem teljesen kivesztek. A mai magyar ifjúság a legtöbbet azok közül csak távoli hírből, vagy talán még úgy sem igen ismeri. Az angol futbal kerítette -e oly nagyon hatalmába – hiszen ifjaink mindenfelé, bármerre tekintünk – nem *ütik*, hanem *rúgják* a labdát, vagy a modern idők szelleme sehogysem tud megbarátkozni ezekkel a régi férfias labdajátékok változatos fajtáival; elég az hozzá, hogy a mai magyar labda-sport sok tekintetben minden egyéb, csak nem *magyar*.

Zsoldos Benő.

Közművelődés, nevelésügy.

Az erkölcsi nevelés problémája.

(Ember Sándor: Az erkölcsnevelés problémája. Budapest, 1909. A Lampel cég bizománya.)

A londoni moralpaedagogiai congressus óta az erkölcsnevelés kérdésének irodalma meglehetősen föllandült. Paedagogusok, sociologusok, biológusok és philosophusok, hivatottak és hívatlanok bontogatják világszerte az »*erkölcsi nevelés problémájának*«, összebogozódott szálait. Németországban, főleg pedig Angliában könyvtárra valót írtak össze e kérdésről, de a »probléma« a nagy nekilendülés daczára mindmáig is megmaradt problémának. A magyar szakfolyóiratokban sőt a napi sajtó hasábjain is elég sűrűn, találkozunk moralpaeda-

gogiai vonatkozású cikkekkel, de az első valamennyire összefoglaló mű ebben a tárgyban – úgy tudom – EMBER SÁNDOR munkája s már mint ilyen is megérdemli, hogy vele ezen a helyen bővebben foglalkozzunk.

Czíme után ítélve, azt hihetnők, hogy szerzője valami szerencsés intuitiótól vezéreltetve, csakugyan rájött a nagy »probléma« nyitjára, amely pedig korunk annyi nagy gondolkodóját foglalkoztatta és foglalkoztatja, sajnos, eddig sikertelenül. Különbén a »probléma« megoldását EMBER SÁNDOR is csupán a címlapon és könyve végszavában ígéri, de fejtegetéseinek során szóba is alig hozza s megelégszik az erkölcsi nevelés csekélyebb jelentőségű kérdéseinek tárgyalásával.

Mindez korántsem azt jelenti, hogy nincs semmi mondanivalója, sőt ellenkezőleg, fejtegetései mindvégig érdekesek; megjegyzései éles szemű megfigyelőre, a hozzájuk fűzött reflexiók pedig gondolkodó főre és sokban eredeti felfogásra vallanak: könyvének címét azonban – amint az rögtön kitűnik – nem a legszerencsésebben választotta meg, mert az' sehogy sem fedi a tartalmat.

Az első fejezetben az »*oktatás és nevelés viszonyát*«, tárgyalja s mindjárt itt nyilvánvalóvá lesz minden már említett erénye és minden fogyatékosága, első sorban a kellő tudományos és filozófiai készütség hiánya. Különbén aligha folytatna oly heves szélmalomharczot a modern paedagogiának az ellen az alapvető tétele ellen, melynek értelmében *a nevelés oly tágabb körű fogalom, aminek a tanítás csupán egyik részlete*. Ha elfogadjuk – aminthogy el kell fogadnunk – azt a tételt, hogy a *paedagogia a közműveltségi javak átszármasztásának a tudománya* s hogy a nevelés célja nem más, mint a következő nemzedéket jövőendő társadalmi életére előkészíteni, hogy majdan a társadalomnak munkás és hasznos tagjává válják; akkor logikus gondolkodással aligha állíthatjuk szembe egymással a nevelés és tanítás fogalmát, amint azt szerzőnk cselekszi.

Csak természetes, hogy helytelen praemissák után egész gondolatlánczolata téves; tévesek a nevelés és oktatás fogalmának körülhatárolására felállított meghatározásai, nemkülönbén az az okfejtése is, amelynek értelmében a culturalis haladás az iskolai tanításnak, vagy amint szerzőnk mondja: *az intézményes oktatásnak* semmit sem köszönhet. Ezt a felfogását ebben az egyébként igaznak mondható, de helytelen vonatkozásban alkalmazott tételben foglalja össze: *»nem olyan a társadalom, amilyen az iskola, de olyan az iskola, amilyen a társadalom.«* Ne feledjük azonban, hogy a legújabb időkig aligha gondolt reá bárki is, hogy az iskolát a culturalis haladás közvetlen irányítójává tegye, hanem megelégedtünk azzal a szerényebb feladattal, hogy a már meglévő

culturjavakat a jövő nemzedéknek átadva, ezt a culturmunka folytatására képessé tegyük.

Egészen más kérdés azonban, vajon megfelel-e az iskolai nevelés az előzőkben kitzűzött feladatának abban a mértékben, aminő a rohamossá vált culturalis haladás érdekében kívánatos volna? Ezen a ponton aztán teljesen egyetértünk a szerzővel, mikor könyve második fejezetében (A mai iskolai nevelés) azt mondja, hogy az iskola a nevelés czéljának munkálásában a szellemi culturjavak rovására s az anyagiak javára egyoldalúságba tévedt s az iskolai nevelés legelhanyagoltabb területe éppen az erkölcsi nevelés.

Ezek után az általános értékű fejtegetések után a következő fejezetekben – különösen a munka címét tekintve - teljes joggal az erkölcsi nevelés általános elveinek és módszerének kifejtését, vagy legalább az erkölcsi nevelés szervezésének vázlatát várhatnók; ezek helyett azonban szerzőnk kisebb-nagyobb jelentőségű emberi gyarlóságok és immoralis hajlamok minden rendszer nélkül való leírását, mondhatni kórképét adja*) s nem minden igazság nélkül azt bizonyítgatja, hogy a mai iskolai nevelés nemcsak hogy alig tesz valamit az elnyomásukra, hanem egyikét-másikat éppen az iskola neveli bele az emberbe. Itt-ott leküzdésükre is ad igen értékes és kiváló gyakorlati paedagogusra valló útmutatásokat; mindamellert nagy tévedés volna azt hinnünk, hogy ezzel már megoldottuk az erkölcsi nevelés problémáját, mert az előadottaknak legfeljebb annyi közük van az erkölcsi nevelés problémájához, mint a tégláknak a belőlük épült palotához.

Legsikerültebb s talán legközelebb jár a »problémához« könyvének utolsóelőtti három fejezete (*Solidaritás. Kötelességteljesítés. Szabadsagranuelés*), amelyből kitűnik, hogy szerzőjük az erkölcsi nevelés socialis jelentőségével is teljesen tisztában van s hogy lelkes híve a társadalmi továbbfejlődés gondolatának. Fejtegetéseinek hatását csak az csökkenti némiképp, hogy gondolatainak kifejezésére nem mindig találja meg a megfelelő formát s érvei és kifejezései meglehetősen támadó hangúak; pedig valóban sem a társadalmi továbbfejlődés gondolata, sem a saját egyénisége nem szorul rá az ilyen eszközökre s erős a meggyőződésünk, hogy mire fiatalos heve meghiggad s megfelelő tudományos tárgyilagossággal mélyed bele az emberiség nagy kérdéseinek vizsgálatába, a mostaninál sokkal értékesebbet is fog alkotni.

Kiss Ödön.

*) (A javak szándékos rongálása és pusztítása. A tolvajlás. A rend. A tisztaság. Egészség, betegség. Az utca. Az adott szó szentsége. Jótékony-ság, részvét. Káromkodás, átkozódás. Gúnyolódás, évelődés. Hangoskodás, eldicsekvés. A virtus. Türelem, önfegyelmzés.)

Magyar közjog.

Magyarország és Ausztria viszonya.

(Válasz *Bunzel Julius* »Österreich und Ungarn. Eine sozialhistorische Studie«
[*Schmoller*, Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaiturg und Volkswirtschaft
1909. Jg. 177-229. 1.] című munkájára.)

Németország magas színvonalon álló és pártatlan tudományos folyóiratában jelent meg BUNZEL GYULA tanulmánya Ausztria és Magyarország viszonyáról, e viszony történeti fejlődéséről, mai állapotáról és jövőjéről. E tanulmány együgyűsége és célzatossága, mondhatnám rosszakarata, annyira szembeszökő, hogy nem volna szabad komoly bírálat tárgyává tenni, ha SCHMOLLER GUSZTÁV nem szentesíti a saját tudományos tekintélyével és nem fedezi előzetesen a Magyarországból jövő támadások ellen. SCHMOLLER is elismeri ugyan, hogy BUNZEL osztrák érzelmű író, de ez esetben különös tárgyilagosságot tulajdonít munkájának. Az Ausztria és Magyarország közötti évszázados küzdelmet SCHMOLLER is úgy fogja fel, mint BUNZEL, t. i. hogy az a magyar nemesi uralom és a királyi hatalom közötti állandó ellentét, vagyis Magyarország érdeke azonos a hazai socialdemokrata párt által világgá kürtölt nemesi érdekekkel s ezekkel szemben nem Ausztria áll, hanem az uralkodóház, a mely ma nem elég erős, hogy a rakoncátlan nemességet féken tartsa s innen származik az a sok veszedelem, a mely Ausztria és Magyarország viszonyát napjainkban fenyegeti. Ez a SCHMOLLER hite; hallgassuk meg most BUNZELT!

Magyarország és Ausztria viszonyát BUNZEL I. Ferdinándtól számítja, midőn e kapcsolat állandóvá vált. Mi tudjuk, hogy Magyarország első habsburgházi uralkodója Albert osztrák herceg volt, kinek fia, V. László, is a magyar trónon ült.

BUNZEL abból indul ki, hogy e viszonyt tisztán anyagi okok teremtették meg. Egyik részen áll a babsburgi ház terjeszkedési vágya, a másik részen pedig a magyar főnemesség kapzsisága. Az első teljesen igaz, a Habsburgok politikáját uralmuk kiterjesztésének szakadatlan és tervszerű munkálása jellemzi legjobban s ez hozta össze azt a tarka népkeveréket, a mely ma Ausztriát alkotja. Igaz az is, hogy a magyar főnemesség egy részét megvette a Habsburg-ház s a meg nem vásárolható elemet elpusztította, hogy új szolgálatkész főnemességet teremtsen. Annyira nem igaz azonban az egész

magyar főnemesség megvásárlása, hogy I. Ferdinánd 1527-ben csupán fegyverrel tudott utat törni hazánkban s a magyar főnemesség színe-java a nemzeti (hiába csúfolódik a hazai socialdemokraták tiszteletreméltó útmutatása nyomán BUNZEL a »nemzeti« jelzővel, mert János király nemzeti uralkodó volt, aki a magyaság érdekeit istápolta, Ferdinánd pedig idegen hódító, aki épp úgy pusztította zsoldosaival az országot, mint a török vagy a tatár) uralkodó köré csoportosult s Ferdinánd megbízottainak egyenként kellett megnyerni, illetőleg letörni a magyar főnemességet.

BUNZEL szemére hányja a magyarságnak a törökkel, a »keresztény cultura ellenségével« kötött szövetségét. A válaszuk erre az, hogy a német zsoldosok s a német uralom több kárt tettek Magyarországon a keresztény culturában, mint a sokat emlegetett török dúlások. A némettel kötött szövetség éppen úgy veszélyeztette hazánk fennálló intézményeit, mint a törökkel fentartott összeköttetés, sőt a török még jobban megkímélte azokat. Nyilvánvaló ferdítés BUNZEL munkájában, hogy Várdai (BUNZEL szerint Vadax) Pál esztergomi érsek Esztergom alatt a török szultán kegyelmébe ajánlotta magát, mert az érsek 1529-ben Bécs alatt, tehát jó távol Esztergomtól kereste fel a szultánt s nem a saját, hanem a jobbágyság számára 'kérte a szultán pártfogását. Várdai Pál különben ez időben már Ferdinánd párthíve volt s bizony a »nagy« Ferdinánd gyöngeségére vall, hogy párthívei ellenségének oltalmáért voltak kénytelenek könyörögni.

Érdekes BUNZEL állítása, hogy az 1547. évi magyar országgyűlés »örökös tartománynyá« tette Magyarországot Bizony nem tudunk róla eddig semmit s nagy hálaért köteleznék történetírásunkat BUNZEL, ha megjelölné a forrását s esetleg idézné is a decretum arra vonatkozó szakaszát. Az 1547. évi nagyszombati országgyűlésről t. i. csupán azt tudjuk, hogy szentesítette a Ferdinánd és a török' között kötött békét, amely békében Ferdinánd évi 30.000 arany adó fizetésére kötelezte magát.

Az is új felfedezés, hogy a németség Miksa alatt vitézül küzdött a török ellen. A magyar kapitányok és katonák vitézségéről sokat tudunk, hiszen Zrínyi Miklós hősi halála is Miksa uralkodása alatt történt, mialatt 100.000 főnyi császári sereg Győr alatt vesztegelt, de a németség más vitézi tetteiről eddig nincsenek adataink,

I. János természetesen nem volt magyar király BUNZEL szerint, hanem csupán a »magyar nemesség nemzeti pártjának főembere«. Elfelelte BUNZEL az 1538. évi nagyváradai békét, amelyben Ferdinánd is elismerte János magyar királyságát s halála esetére Jánosra ruházta a saját magyar királyságát is. Elfelelji BUNZEL, hogy Ferdinánd jogigénye csupán

családi szerződéseken alapult, János megválasztatása ellenben az 1505. évi országgyűlési határozat értelmében történt.

Rudolf alatt BUNZEL szerint »ismét« felkelés tört ki Magyarországon, amely »kivételesen« nem volt egészen jogosulatlan. Jó, hogy BUNZEL nem védelmezi meg az 1604. évi országgyűlési végzések meghamisításának jogosságát is s nem állítja pellengérré Bocskay István nemes jellemét. Csodálkoznunk kell azonban, hogy BUNZEL ezt ismételt felkelésnek nevezi, holott tudtunkkal ez volt az első fegyveres kísérlet a Habsburgok uralma alatt a magyar alkotmánymegvédelmezésére.

Azt állítja BUNZEL, hogy II. Mátyás uralkodása alatt a magyar »uralkodó főnemesség« nem volt hajlandó az örökös tartományokkal közös országgyűlést tartani, de az örökös tartományok pénzt elfogadta a török elleni védekezésre. Legyen szabad megjegyeznünk, hogy soha nem volt a magyar főnemesség és az örökös tartományok közötti kapcsolat olyan erős, mint Mátyás uralma alatt, mert hiszen Mátyást éppen a magyar és osztrák rendek 1608. évi szövetsége juttatta trónra. A török elleni segélyről pedig nem jó sokat beszélni, mert nagyon jól tudjuk, hogy Magyarország a török és habsburgi uralkodók közötti versengés színtere volt csupán és mint segített fél nem szerepelt. A magyarság nemzeti élete ez időben Erdélybe szorult s Erdélynek élethalálharcot kellett vívnia hosszú időn át úgy a török, mint a német hatalom ellen. Nem azért költöttek tehát pénzt az örökös tartományok, hogy Magyarországot a török ellen megoltalmazzák, hanem hogy minél nagyobb darabot szakítsanak ki belőle a Habsburgok számára. Micsoda védelem volt az, midőn mindkét fél a magyar földet és magyar népet gázolta? Honnan adhatott volna a végsőkéig kiszipolyozott magyar nép pénzt a harcra, mikor az ellenséges katonák felétek mindent s a munkaképes elemet elpusztították?

De különben sem igaz, hogy a magyarság nem vett részt a török elleni harcban s különösen nem igaz az, hogy Buda 1686. évi visszafoglalásánál csupán elenyésző számú magyar vett részt a harcban, mert 62.000 főből állott a császári ostromló had s ehhez 20 – 24.000 magyar csatlakozott. Jelentékeny -szám ez mindenesetre, de jelentékenyebb, ha meggondoljuk, hogy másfél százados pusztulás után is ilyen számban tudtak fellépni.

II. Rákóczy Ferencz felkelésében az utolsó magyar támadást látja BUNZEL a Habsburgok uralma ellen s megállapítja, hogy két évszázados harcra volt szükség, amíg Magyarországot teljesen meghódították. El nem mulaszthatjuk e helyütt nyomatékosan hangsúlyozni, hogy Magyarországot a legvéresebb irtóháborúk s legkegyetlenebb hóhérmunkák dacára sem sikerült meghódítani. Sikerült ezek segélyével a magyar-

ság számát csökkenteni, sikerült mesterséges telepítésekkel az országot idegen elemekkel teleszórni, de a magyarság mindezek dacára életerős ma is s ha a nemzeti cultura megoltalmazza az erőszakos elpusztítástól, Magyarország meg fogja érni a második ezredévet is.

A magyarországi felkeléseket általában úgy jellemzi BUNZEL, hogy azok nem egységes forrásból fakadtak, mert a népet a jezsuita szellemtől áthatott kormányok iránti ellenszenv, a nemességet pedig az uralomvágy vitte a küzdelembe. Nem tudóshoz illő kigúnyolása ez a magyar történelemnek és durva tudatlanság, amely nem ismeri János király, Bocskay István, Bethlen Gábor és Rákóczi Ferencz lángoló hazaszereztetét. A socialisták kétségbevonhatják a hazaszeretet létjogosultságát, de meg nem dönthetik azon tényeket, melyeket hazánk története nyújt.

Csúnya hálátlanság és rágalom, amit BUNZEL Mária Terézia trónjának megmentéséről mond, t. i. hogy a magyarok csak ígértek katonát s amit adtak, az rossz volt. A magyarok 100.000 katonát s harmadfél millió forintot bocsátottak a királyné rendelkezésére s ha a nemesi felkelés nem is volt valami kitűnő katonaság, annál jobb szolgálatokat tettek a magyar serezek, melyek fényes hadi tetteit nem egy emlék őrizte meg. Mária Terézia magyar gazdasági politikáját viszont túlságosan rózsás színben látja BUNZEL, pedig minden intézkedése az örökös tartományok javát szolgálta. A magyar mezőgazdaság helyzetének javítása azt czélozta, hogy a gazdaságilag megerősödött ország elbírja az óriási adóterhet, hogy jobb piacza legyen az osztrák iparnak és kereskedelemnek s az örökös tartományok gazdaságát előmozdítsa nyers-terményeivel.

A magyar ipart és kereskedelmet bizony mesterségesen törekedett megfojtani a jó osztrák politika, amiről számos fennmaradt adat tanúskodik, pedig a kormány titkos munkáját nem is ismerjük teljesen. Hogy a telepítések micsoda politikai czélt szolgáltak, azt legjobban az oláh és szerb felkelésből tanulhatjuk meg, midőn a betelepített nemzetiségek feltűnő buzgalommal pusztították a magyarságot. A jó magyar prédikátort »Veresztesi« (helyesen Keresztesi) Józsefet is idézi BUNZEL a hazafiság idézett meghatározásán kívül azonban megtalálhatjuk Keresztesi naplójában azt is, hogy az 1790. évi országgyűlés alkalmából csak posztóért és paszomántért többet adott a bécsi kalmároknak Magyarország 6 milliónál. V. Ferdinánd uralkodásának jellemzésénél kezdi idézni BUNZEL Grillparzert, kinek versei Anastasius Grün és Theodor Korner verseivel együtt szerepelnek BUNZEL nagybecsű munkájában. Bizony ha mi is idézhetnénk régi jó magyar poétáinkból, sok keserű pillanatot okozhatnánk vele BUNZEL-nek. A magyar szabadság-

harcz befejezéséről »Paskeritsch« (helyesen Paskievits) tábornok ismert jelentését úgy tünteti fel: BUNZEL, mintha az az osztrák császárnak szólott volna, pedig' az orosz czárt illette meg. Beszél még a magyar csapatok megbízhatatlanságáról az 1859. évi olasz hadjáratban, az 1864. évi emigrációs mozgalmakról, Klapka légiójáról, amit szemrehányásul hoz fel a magyarok ellen, pedig az 1849. évi nagy hóhémunka után teljesen érthető volt az osztrákellenes hangulat, amely a magyar népben s nem a főnemességben forrt, mert hiszen főnemességünk aránylag nem sok vértanút adott.

Kaczagató BUNZEL együgyűsége, midőn a kiegészítést úgy tünteti fel, hogy a magyar belső kormányzatot a császár az uralkodó magyar klikknek engedte át. Az is valótlanság, hogy a nem magyar elemek elnyomása innen kezdődik, mert a nem magyar elemek jelentőségét csupán Ausztria szeretné nagygyá tenni az országban, hogy a Lajtán innen és túl egyenlő bajok legyenek. BUNZEL szerint egy tábornok, Fejérváry mutatta meg az »uralkodó klikknek« hogy a nép nem követi felfogásában. Fejérvárynak és kormányának éppen olyan köze volt a magyar néphez, mint amily kevésbé ismeri BUNZEL a magyar nép culturáját, társadalmi viszonyait úgy a múltban, mint a jelenben. Történeti fejtegetéseit azzal zárja be BUNZEL, hogy a magyarokat »nem a szeretet« fűzi Ausztriához; hát ebben igaza van.

Azt írja BUNZEL, hogy Ausztriában ősidőktől fogva ellen-szenves volt a magyarság s az ausztriai rendek 1538-ban óvást emeltek az ellen, hogy magyarok Ausztriában birtokot szerez-hessenek. Bezzeg nem akadályozhatták meg a magyarok, hogy Magyarországon a némettség két marokkal gyűjtse a jószágokat s a magyar népet ne csupán katonailag, hanem gazdaságilag is rabigába hajtsa.

Nunc autem ad fortiora. BUNZEL-hoz, nem a történettudós, hanem a sociologus és közgazdához. Lássuk, hogy intézte el Ausztria és Magyarország viszonyát e téren. Ausztria ősidőktől fogva korlátlan királyság volt, Magyarország pedig nemesi köztársaság s ez ellentétből fakadtak BUNZEL szerint a százas harcok, melyek annyi jó magyar vesztét okozták. A Habsburgok absolutistikus törekvéseit készséggel elismerjük s miután Magyarország szabadságai a nemesség javára szolgáltak, e törekvések természetesen a nemesség ellen irányultak, de semmiképen nem szolgálták a nép érdekeit, amit BUNZEL szeretne beigazolni. Ha ugyanis az absolutismus a nép érdekeit szolgálná, akkor minden más államformát el kellene törölni s a világ élére absolut uralkodókat állítani. A nemesség adó kiváltságát nem azért ostromolta az ausztriai uralom, mert méltánytalannak tartotta, hanem hogy annál több adót vehessen ki az amúgy is alaposan megsarczott országra. I. Leopold

méltatlankodott, hogy a magyar nemesség nem vállalt hadi adót. Nem elég, hogy a német zsoldos a magyarság termésén élt, még talán a zsoldot is a magyarság vállalta volna magára, hogy aztán cserében az ország falvait felégesse s munkás népét nyomorba taszítsa az idegen katonaság? Könnyelmű játék ez a szólamokkal s, nem komoly munka!

Ebből a mesés tárgyilagossággal összerótt bevezetésből az a legfőbb hasznunk, hogy Grillparzer nyomán megtudjuk, hogy a magyar »Adelsclique« tudatlan, durva, pénzsóvár és hatalomravágyó. Azzal vádolja a magyarokat BUNZEL, hogy azóta váltak a vallásszabadság híveivé, hogy a katolikus Ferdinánd jutott a magyar trónra, előbb azonban üldözték a protestánsokat. Hát ez egyáltalán nem függ össze a nevezett eseménnyel, hanem a protestantismus diadalmas előnyomulásával amely a magyarságot is meghódította. Valótlanság, hogy a magyarságot ismét érdek vezette vissza a katolicismusra, hanem Pázmány Péter hatalmas szelleme teremtette meg e változást s a protestánsok elleni vértörvényszékeket sem a katolikus magyar főnemesek intézték, hogy a német városi polgárságot pusztítsák, hanem a szolgálalkú német tábornokok. Caraffa nem csupán Eperjesen vált híressé rendszerével, hanem Debreczenben is, Debreczenben pedig nem laktak németek, akik ellen a magyarság uszította volna BUNZEL szerint a jeles tábornokot. Az sem igaz, hogy a magyar főpapság mindenkor a magyar fölkelők pártjára állt, mert Kolonics Lipót és Széchenyi György politikája jobban hódított s csupán kivétel volt a főpapság csatlakozása. Igaz azonban az alsópapság csatlakozása, amiről BUNZEL hallgat, mert e tény nem felel meg céljainak.

A nemzetiségi kérdést is úgy állítja oda BUNZEL, mint a magyar főnemesség harczát az érdekeit sértő németesség ellen s nem a magyarság védelmét. Pedig azon idő óta merül fel ez új probléma, midőn a németesítő törekvések s főleg a telepítések a magyarság fenmaradását veszélyeztetik. A magyar nyelv jogát tagadja BUNZEL azért, mert a magyarok nem hódították meg fegyverrel e földet, hanem a gyér lakosság között egyszerűen elhelyezkedtek. Erre kénytelenek volnánk a tudományos irodalomban nem használt műkifejezéssel élni, de udvariasak maradunk s csupán azt hangsúlyozzuk, hogy a magyarság véres harczok árán vette meg e földet s véres harczok árán tartotta meg. Ha igaz BUNZEL kijelentése, hogy a németek másfélszázados harczokkal vették vissza a töröktől, akkor igaz az is, hogy a magyarság ezer éves harczban védelmezte a német ellen. A magyarság culturtermékeit nem kívánja ugyan BUNZEL »Zigeunermusik, Paprikaspeck und Gullasch« alá összefoglalni, de kereken kijelenti, hogy Magyarországon minden culturtermék német eredetű. A magyarság

culturájának lekicsinylésére irányított számadatok azonban úgy vannak összeállítva, hogy tárgyilagosságot nem szolgálhatnak, Iskolánk aránylag kevés van még, de a magyar cultura nem utolsó Európában s nem Magyarországon múlt, hogy nem juthatott előbbre. A nemzetiségi vidékeken alapított állami iskolák száma nem azt bizonyítja, hogy a magyar intéző körök nem is akarják a magyar culturát előbbre vinni, hanem a nemzetiségek lakta vidékek felekezeti iskoláinak agitációs működését vannak hivatva ellensúlyozni.

Miután a vallási és nemzetiségi ellentéteket kimerítette BUNZEL, a gazdasági különállás bonczolására tér át, mely az új magyar politika jelszavává lőn. Az önálló vámterület ellen azt hozza fel, hogy 1852-ig megvolt s panasz volt ellene. Ez a régi vámrendszer azonban úgy volt megcsinálva, hogy abból Magyarországnak haszna nem lehetett. Nem rossz vámrendszerre, jó vámrendszerre van szükségünk, ha élni akarunk. A magyar nyers termények ma még Ausztriában találnak piacra, de teremtsünk megfelelő ipart s akkor nincs szükségünk az osztrák piacokra. Hamis BUNZEL azon állítása, hogy Magyarországon az ipar természetes előfeltételei hiányzanak, Minden előfeltétel megvan a tőkén kívül, ez pedig fel fogja keresni a jó jövedelmi forrásokat. A magyar parlamentarismusra vonatkozó jellemzése alapján helyes, de ezen változtatni kell és változtatni is akarunk; nem igaz azonban, hogy a vallásszabadság, nemzetiség és gazdasági önállóság jelszava alatt folytatott harcok a nemesség uralmát vannak hivatva biztosítani s nem igaz az sem, hogy e jelszavak ma már a népben visszhangra nem találnak. Ennek megítélésére BUNZEL nem illetékes s akik informálták, hamisan tették azt, mert a magyar sem vallását, sem nemzetiségét, sem pedig gazdasági szabadságát megtagadni nem fogja soha.

Örömmel tudjuk meg BUNZEL munkájából, hogy Ausztria népei előtt soha nem volt kedves Magyarország birtoka, mert a török ellen való megvédése pénzbe került, a magyar »rebelisek« pedig sok kárt tettek Ausztriában. Hát még Magyarországnak mennyi pénzébe került a sok dologtalan német zsoldos eltartása s mennyi kárt és szenvedést hoztak azok az országára.

Egész sereg gazdasági előnyről tud BUNZEL, melyeket Ausztria biztosít Magyarország számára s melyeket állítólag a magyarság az örökös tartományok hátrányára élvez. Megfeleldezik azonban mindazon előnyökről, melyeket Ausztria élvez Magyarország részéről s amelyeket, sajnos, e szűk helyen részletesen fel nem sorolhatunk.

A magyar asszonyokkal meg volna elégedve BUNZEL, de a férfiak gögjét leszólja s egy szláv politikus (elfogulatlan forrás) nyomán azzal vádol bennünket, hogy a németet állan-

dóan «badta németje», a szerbet »vadrác« s a tótot »nem ember- jelzőkkel tiszteljük meg. Itt ismét elvetette BUNZKL a súlykot, mert a németet »sógornak« sokszor mondjuk, de a többi jelzöt inkább népies iratkákban olvashatjuk, amelyek nem irodalmi értékű források.

A magyar különben BTNZEL szerint nem cultur nép, mert sok az analfabétája s ezzel szemben kiemeli a magyarországi németiség magas műveltségét. Hát az igaz, hogy Moson-megyében kevesebb az analfabéta, mint Zalában, pedig ez utóbbi magyar vármegye, de a német Nagy-Kükülömegye már nem áll oly magas színvonalon, mint a magyar Veszprém, Komárom, Győr és Fejér vármegyék, sőt mindezekben magasabb a cultura, mint a BUNZEL által idézett Zala vármegyében.

A magyar értelmiség rovására az sem irható fel, hogy a gráczy egyetemi könyvtárból háromszor annyi könyvet kölcsönöztek ki, mint a budapestiből, mert a könyvtárhasználat mértékét a könyvkölcsönzés egymagában nem állapítja meg s Budapesten az egyetemi könyvtáron kívül más könyvtáraink is vannak.

Nem áll meg BUNZEL azon állítása, hogy Magyarország és Ausztria földrajzi egységet alkotnak, amelyet a Duna tart együtt. Magyarország földrajzi egység, de Ausztria egyáltalán nem az. Ausztria több önálló állami életet élt nemzetiség gyüledéke, melyek államiségát vérrel, pénzzel és diplomatiával sikerült századok alatt megszüntetni, s az így megteremtett nagy birodalomból is sokat lefaragtak a XIX. század békekötései. A nemzetiségi viszonyok is e mellett szólnak, mert Ausztriában 9,171.614 németre 5,955,347 cseh, 4,252,384 lengyel, 3,384.570 ruthén és 1,142.780 szlovén esik; Magyarországon pedig 8.588.000 magyarra 1,980.000 német, 1,991.000 tót és 2,484.000 oláh jut s ezek nem éltek soha önálló állami életet.

Igaza van BUNZELNEK, hogy nagyobb államtestek jobban védekezhetnek a külföldi támadások ellen, de nem szabad a birodalmon belül a magyarság törekvéseit erőszakkal elnyomni s nem szabad a nemzetiségeket a magyarság ellen uszítani; mert a mai állapot az, hogy a török iga alól felszabadított magyarság német iga alá jutott.

Kétségkívül társadalmi baj az, hogy Magyarországon sok a nagybirtok, de nem hisszük el sem BUNZEL-nek, sem pedig az idézett Huszadik Századnak, hogy a vállalkozási szellemet a nagybirtok ölné meg. Kétségtelen tény, hogy ipari és kereskedelmi fejlődésünk mesterségesen volt elnyomva, Ausztria gyarmata voltunk s így nem volt módjában a magyarságnak e téren fejlődni. Ipari termelésünk fejlődését BUNZEL a statisztikai adatokban látja, inkább hisz azonban a Huszadik Század »La Hongrie contemporaine et le suffrage universel«

című kiadványa állításainak, ahol kereken ki van mondva az ítélet, hogy a magyarságból hiányzik a műszaki képzettség és a vállalkozási szellem. Az államsegélyes iparpártolást mi sem helyesljük s csupán átmeneti politikának tekintjük, amelyről előbb-utóbb le kell mondani. De nem csupán minálunk próbálkoztak meg ezzel, van erre elég példa máshol is.

Hogy az osztrák tőke ma még uralkodik Magyarország piacain, azt el kell ismernünk, de módot is kell keresnünk arra, hogy ez állapotból hazánkat kiemeljük. Nem hisszük azonban, hogy az osztrák ipar vesztesége oly jelentéktelen volna, ha a közbenső vámsorompót felállítjuk. Az osztrák kivített, melynek adatai ellene szólnak, nem fogadja el irányadónak BUNZELT, mert azt hiszi, hogy az osztrák ipar könnyen találhat más piacokat is, míg a magyar mezőgazdaság teljesen Ausztriára van utalva. Nehéz ezt elhinni a mai fejlett ipari viszonyok mellett, de nehéz elhinni azt is, hogy a vámsorompó Ausztria földművelésügyét emelje iparának sérelme nélkül.

Az osztrák hadsereg erejére való utalásban nem egészen értünk egyet BUNZEL-ŰŰ s különösen nem értünk egyet abban, hogy a szerb veszedelmet az hártotta el. Mi ezt Németország erejének tulajdonítjuk s nemzetiségi elemeink megbízhatóságát legjobban igazolja a legutóbbi zágrábi per.

A monarchia jövőjét BUNZEL szerint a földrajzi viszonyok biztosítják s ugyanezen földrajzi viszonyok alapján Bécsbe helyezi a monarchia súlypontját. Mi nem tudjuk Bécs központi fekvését elfogadni s túlsúlyát nem természetes okokban keressük, valamint a németiség vezető szerepét a monarchiában sem látjuk ma már gazdasági, társadalmi avagy kulturális mozzanatokkal megokolva.

Mindezek s a sok egyéb után, amit itt el nem mondhattunk, az a véleményünk BUNZEL munkájáról, hogy minden tárgyilagosságot nélkülöz, és osztrák szemüvegen socialdemokrata világításban mond ítéletet Magyarországról, mert hiszen munkája túlnyomóan Magyarországgal foglalkozik. Történeti előadása teljesen hamis, társadalmi képe elfogult s gazdasági adatai czélzatosan vannak egybeállítva. Ha ez a németiség véleménye hazánkról, akkor igaza van az elkeseredett magyar poétának, mikor azt mondja, hogy »Nem érti meg a magyart a német«.

S mit higyjünk ezek után SCHMOLLER-ról akit a németiség kiváló szaktudósául tisztelünk, de a ki egy világosan pártédekből megírt munkát az »audiatur et altera pars« elvének kizárásával bocsát világgá. Úgy látszik, hogy BJÖRNSON sikerei ragadták el s arra a pálmára vágyott, amelynek varázsa költőnél talán megérthető, de tudósnál nagyon furcsa dolog.

Gárdonyi Albert.

Politika és társadalom.

Magyarország politikai külképviselete az irodalomban.

Comte Joseph de Mailáth: La Hongrie rurale, sociale et politique. Preface par René Henry. Bibliothèque d'histoire contemporaine. Paris, Félix Alcan, éditeur, 1909.)

Most midőn a közlekedés és mindenféle forgalom szé-
dületesen gyors fejlődése folytán a csak valamiképp is pol-
gárosult országok a többiek tőszomszédságába kerültek, a hiva-
tatos, sőt a személyes érintkezés útján elérhető társadalmi
külképviselet sem bizonyult elegendőnek. Amaz fontos, élet-
érdekű nagy feladatokkal bír, de voltaképp, bármily mérték-
adó, mégis csak szűk körre kénytelen szorítkozni. A nem-
zetközi legkülönbözőbb egyesületek és congressusok révén
már szélesebb rétegekkel érintkezhetni. Az idegen forgalom
fejlesztése és az abban való minél nagyobb és belterjesebb
részvétel által a nemzetek még jobban a kölcsönhatás viszony-
nyába léphetnek egymással. De mindez nem teszi fölösle-
gessé, sőt talán még szükségesebbé, mint valaha, hogy az
irodalom is, és pedig behatóan, foglalkoztassa az idegen né-
peket a többiek állapotával s valójuk minél élethűbb bemuta-
tásával. Ha ezt maga valamely nemzet nem teszi meg, azért
nem akadályozhatja meg, hogy más nemzetek fiai, akik iránta
persze sem azt a ragaszkodást, kíméletet, vagy csak azt a
jóakaratot sem érezhetik, mint a becsületes honosok, ne ra-
gadják meg a sajtó révén való ismertetést és bírálatot. Hogy
azonban ez nem kellő irodalmi külképviselet, különösen azon
nemzet részére, melyet saját irodalmából nem ismerhet meg
eléggé a világ, azt talán kiemelni szükségtelen.

A kis, vagy csak nem nagyon elterjedt nyelvű nemzet-
nek (még az oroszoknak is) magának kell az irodalmi külügy-
gyei, és pedig lelkiismeretesem méltóan és oly módon törődni,
mely a valót nem elhomályosítani, de hátrányait szintén meg-
értető és jóindulatra hangoló módon megvilágítani alkalmas.

E tekintetben nekünk vajmi sokat kell a múltak mulasz-
tásaiból pótolni. Mert akik rólunk innen hazuról világnyelveken
irtak, azok nem mindig voltak erre a külképviseletre nagyon
hivatva. Néha érzelmeiket sem lehetett egészen tisztáknak
elismerni, de készülségük, alaposságuk és írói tulajdonaik
még ritkábban ütötték meg az itt szóban levő érdekek maga-
sabb mértékét. Ily esetben a jóakarát magában keveset hasz-
nálhat, sőt az ügyetlen túlbuzgóság nem egy esetben hatá-
rozottan árt.

Mindezek folytán napjainkban az irányunkban még hozzá ellenségessé is alakult külföldi érdeklődésnek eleget tenni valóban önmagunk iránti mulaszthatatlan kötelesség. Aki ennek a kötelességnek részünkről való teljesítésére vállalkozik, az, ha vállalkozásával, legalább túlnyomólag, célzott ér, méltán megérdemli elismerésünket. De mivel ma nemcsak felvilágosítani, hanem a célzatosan elterjesztett és megrögzött káros felfogások helyett a valónak megfelelőbb nézetek és vélemények elfogadására kell bírni a külföldet, jelenleg az ilyen még önkéntes vállalkozás is fokozott felelősséggel jár. Különben a nobile officiumnál általában, ha egy nemzet nevében megbízás nélkül teljesítünk is szolgálatokat, épp úgy szavatolunk tetteink és mulasztásainkért, mintha kinevezés vagy választás útján kaptunk volna megbízatást, vagy szolgálati pragmatika hatálya alatt állanánk.

Az ilyen vállalkozás megbírálásánál is tehát nem szabad az eddig szokásos ingadozó mértéket alkalmaznunk. Ha már most ezzel a magasb mértékkel vesszük kezünkbe MAILÁTH JÓZSEF GRÓF könyvét, akkor azt nagyban és egészen véve érdemes munkának kell elismernünk. Helyes tőle, hogy otiumát rangjának és függetlenségének megfelelő nemes és ingyenes szolgálatok által igyekszik hazája és faja javára értékesíteni. – Ez ugyan minden osztálytársának erkölcsi kötelessége lenne, de éppen mert azt nem teljesítik kellő módon és mértékben, azért engedhető meg, hogy már magát jelzett elhatározását is a tisztelet hangján említjük meg.

A tárgyalt munka különben némi csalódásban részesített, mert az minden inkább, mint egységes mű. Koronkint külföldi folyóiratokban megjelent dolgozatokból, itthon mindenféle alkalmakkal, főleg a magyar gazdatársadalom szerveinek kebelében előterjesztett előadásokból és a szerző néhány főrendiházi beszédéből mint bizonyos külső és laza rendszerességgel összefűzött alkatelemekből áll.

Mielőtt a tartalomra térnék át, itt egy pillanatra meg kell állanom. Azt hiszem, hogy valamint midőn kiválóbb és kritikus emberekből álló társaságba lépünk, külsőnkre nagyobb gondot szükséges fordítanunk, úgy, ha túlnyomólag nem jóakarátú, külföldi s nem elnéző közönség előtt jelenünk meg, akkor ezt minél kifogástalanabb alakban szükséges tennünk. Már pedig mindenféle bel- és külföldi felfogáshoz alkalmazott és nem valóban rendszert képező irodalmi művel lehetetlen a gondos és a vett fáradtság által is előzékenységet tanúsító megjelenés kedvező benyomását tennünk. Továbbá a publicistikában, mely ha magasb rendű, nem más, mint a szerzőnek politikai működése tollal a kezében, nem egyedül az igazság keresése, hanem előadásának formája, hangja, besztása, az egyes dolgok kiemelése vagy elhallgatása, vagyis

a taktika szintén nagy fontossággal bír. Valamint egészen más hangon kell otthon és a házon kívül beszélni, úgy más-ként kell honfitársainknak és az idegeneknek írunk. Sokszor erősebben is meg kell szeretett véreinknek mondani az igazat, sőt azok megokolt korholása és gáncsolása is gyakran nagyon helyén van. Ugyanezt azonban csak bizonyos, természetes önkímélettel tehetjük meg és a nemzeti önbírálatot csak módjával engedhetjük meg magunknak ott, ahol rögtön fegyvert kovácsolnak belőle – nem az író, de nemzete ellen. A proprio fassio mille testes elve alapján csak a káros és egyoldalú következtetéseket hajlandók levonni az ily vallomásokból, ha azok minden különös óvatosság nélkül történnek.

Azonban, hogy még az ily előnytelen körülmények közt fellépő munka is hasznos lehet bizonyos kisebb mértékben, kivételesen, ha egyébként tartalma képes benyomást tenni, az kétségtelen. Es a MAILÁTH JÓZSEF GRÓF könyvének sok oly részlete van, melyet a külföldön is bizonyára figyelembe fognak venni és amelyek segítségével több téves gazdasági, politikai és társadalmi felfogás helyesülhet. Az, amit pl. különösen a középosztályokról mond (38-56 k.), nálunk és – azt hiszem – sok külföldi országban is megszívlelendő. Elméleti fejtegetéseivel többször nem érthetek egyet. De ez a munka nem is igényli magának a tudományos, hanem inkább a publicistikai dolgot jelentőségét. Mint ilyen, politikai, gazdasági és társadalmi viszonyaink képét elég hűen tünteti fel s következtetési és javaslati is a realitás alapján túlhajtás és általában véve a ma gyakori nagy egyoldalúság elkerülésének legalább igyekezetével vannak fogalmazva.

A mű befejezése a szerző politikai fejtegetéseinek tapintatos összefoglalása. Oly emelkedett és tárgyilagos hangon van az tartva, mely ugyan a munka egyes más részeit is jellemzi, de hatását nagy mértékben fokozta és valóban égető szükségnek tett volna még inkább eleget, ha az utolsó fejezet egyöntetűségét, részarányát, egyensúlyát és összhangját az érdemes mű egészében is magasztalni lehetne.

Gaal Jenő.

Népesedési elmélet.

(Kovács Gábor: A népesedés elmélete. Debreczen, 1908. Hegedűs és Sándor könyvkiadóhivatala.)

A szerző, aki a »XX. század« agilis fiatal gárdájához tartozik s kinek a socialismusról írt munkája (A szocializmus. Budapest, 1907.) többek közt a nemzetközi socialdemokraták orgánumának, a Népszavának is nagy dicséretét vivta ki, szóbanforgó könyvéből kirekeszti a socialpolitikai elemet. »A népesedés politikája« – úgymond előszavában – »más lapra tartozik. Idevágó következtetéseimet nem szűrtem le: de – azt hiszem – többnyire kiolvashatni ezeket soraimból. E népesedés politikai következtetések és tételek összefoglalását egy másik kötet számára tartom fel.«

Nagy ambíciójú fiatal írónak munkája ez a könyv. Szorgalmas tanulmányokat, a tárgyra vonatkozó nagy olvasottságot árul el. Nem elégszik meg az irodalmi alappal, hanem a magyarországi népességi statisztika újabb adataiból igyekszik pozitív alapot építeni a maga »új« elméletének.

Könyvét rövid bevezetés után három részre osztja a szerző: irodalmi, kritikai és syntheticus részre. A három rész címe azonban nem egészen találó, mert ezeknek a részeknek elválasztása nem valósul meg szigorúan a szövegben. Szorosan véve továbbá főleg csupán MALTHUS bírálatát találjuk meg, a többi írókra vonatkozólag inkább népesedéstani irodalmi ismertetést nyújt a munka. Ebben a tekintetben azonban igen széles körre terjeszkedett ki, aminek magyarázatát ennek az irodalomtörténeti anyagnak nem annyira az új elmélet kifejtéséhez való szükséges voltában, mint inkább abban kell keresnünk, hogy a munka egyúttal az egyetemi magántanári képzés céljaira írt monographia is, melyből az irodalmi tájékozottságnak is ki kell tűnnie. Ennek kell tulajdonítanunk azt, hogy a munka terjedelméhez viszonyítva annyi írónak népesedéstani álláspontja van felhalmozva, amennyinek tüzetes bírálatos feldolgozása a könyv keretében nem is lehetséges.

Azt mondhatjuk továbbá, hogy szerzőnek az a módja, melylyel a népesedés problémájával foglalkozó Írókat csoportosítja, éppen nem szerencsés. Azt mondhatjuk, hogy önkényesen sorozza be őket a MALTHUS elméletét elfogadók s az el nem fogadók táborába s a besorozás alapjául szinte absolutisticus önkénnyel állítja oda azt a néhány ismérvet, melyet a malthusianismus és antimalthusianismus csalhatatlan jelének tart. Ez a csoportosítása a népesedésről íróknak azon-

ban éppen nem valami olyan eredetieskedés-féle, mely valamely új elmélet következménye. Az irodalmi anyag csoportosításánál OPPENHEIMER hatása alól nem bir menekülni a szerző, akinek főleg egyik*), a legkörmönfontabb fiskálisnak is becsületére való spekulativitással megírt MALTHUS ellenes munkája látszik annak az iránytűnek, melyre a szerző rábízta magát. Valóságos suggestio már az, amiben OPPENHEIMER hatása KOVÁCS GÁBOR antimalthusianismusában megnyilvánul. Olyan módon csapja agyon MALTHUS-t, mint ahogy a modern fiatal ügyvédek leargumentálják agg collégájukat: az öreg slendriánt. Mindez aféle oppenheimerismus, mely a tudományos artista bűvészetével csap le egy-egy pongyola formulázásra (pl. ilyen a MALTHUS-féle »tendentia«, geometriai és arithmetikai arány stb.) s ezzel egy-egy láncszemét kitorve – mint hiszi – szétszakítja az ellenfél egész logikai láncolatát. KOVÁCS GÁBOR is úgy jár el, mint e tekintetben való mestere MALTHUS-sal szemben.

Korántsem az a kérdés e részben, hogy a MALTHUS álláspontja a helyes-e, vagy a KOVÁCS-é, hanem' arról van szó, hogy a szová tett munkában MALTHUS minden áron való támadását láthatjuk csupán, amely nem tárgyilagos mérleget, hanem csak a mérleg egyik serpenyőjét használja. OPPENHEIMER hatása alatt MALTHUS-ban csak a pongyola formulázást, az illusztráló, de bizonyítónak el nem ismert népesedéstörténeti népismertetés-féléket s elbeszéléseket látja meg, melyeket erős dialectikus érveléssel szed szét látszólag, de nem látja meg, nem érti meg a MALTHUS világnézetét, nem is szólva arról, hogy a száz év előtti íróval akként vitatkozni, hogy egyszerűen felsorakoztatunk ellene mindent, ami azóta czáfolni látszik őt, de nem venni figyelembe a mellette szóló s az ő saját javára szóló szempontokat is, olyanféle eljárás, mint az elmakacsolás a perrendtartásban.

MALTHUS világnézetét, mely aggódik az ínséghezó túl népesedésen, jelenre s jövőre nézve egyaránt, nem lehet csak azon az alapon absurdumnak kikiáltani, hogy törvényeinek formulázásaiba kötünk bele, hogy a »tendentia« szónak, a számtani vagy mértani aránynak ő tőle is úgy gondolt, vagy nem úgy gondolt értelmezésével léket vágjunk rajta, hogy ezzel az abszurditás, vagy speculativ naivitás tengerébe sülyedjen az egész.

Miként egy régi törvény értelmezéséhez nem elég a törvény szavain való nyargalás, hanem szükséges a ratio legis figyelembevétel is, akként vagyunk a malthusi elmélettel is: MALTHUS világnézetének abszurditását kell bebizonyítanunk. Ez

*) Das Bevölkerungsgesetz des T. R. Malthus und der neueren Nationalökonomie. Vita Berlin.

a ratiója az ő tanának. Ezzel van minden sora átítatva, habár talán nem is tudott annak matematikailag szabatos formulázást és mindenben helyes kifejezést adni. Lehet, hogy rossz író volt a mai fogalmak szerint, de a tárgyilagos bírálóknak el kell ismernie, hogy mélyen gondolkodó szociálpolitikus is, a ki a népesedésről írt tanulmányában nem csupán pár sornyi »törvényt« formulázott, hanem munkájának egészében, s minden tanításában s működésében olyan világnézetet is hozott kifejezésre, mely habár viszonylagos is, de komoly alappal bír és sok fontos szempont leszűrődésének az eredménye. Ez a malthusi világnézet az első sorban, a mely nyomot hagyott, nem pedig az a pár soros »törvény«. Az utóbbit alakilag, egy kis tudományos készültséggel és dialektikával könnyű czáfolni – ügyesség kérdése az egész –, de a malthusi világnézetet – akár hívei vagyunk akár nem – ezzel még nem lehet egyszerűen helytelennek, vagy feltétlenül tarthatatlannak nevezni.

Ha tehát mi MALTHUSSAL szemben igazságos bírálatot akarunk gyakorolni, annak nem az a módja, hogy a száz év előtti író talán nem a legjobban megformulázott törvényének szavaiba kapaszkodjunk, hanem hogy ennek a törvénynek olyan, a MALTHUS tanainak és szellemének megfelelő bővebb kifejtést is adjunk, amely mellett az logikussá és megmagyarázottá válik s csak *ezután* támadjuk annak gyöngéit. Ez a tudományosan igazságos eljárás, mert ezzel találjuk el a malthusianismus igazi felfogását és szellemét, nem pedig a tendentia s mértani és számtani sorok kifejezésének jelentőségben túlzott firtatásával, amivel OPPENHEIMER és tanítványai kétségtelenül intelligens és tudományos emberekre akarják rábizonyítani, illetve helyettük jobban tudni azt, hogy ők nem is malthusisták, csupán annak hiszik magukat. Az igazságos kritikai eljárást követi például RUTGERS*), a ki az emberi szaporodás és az élelmiszerek szaporíthatásának aránya között felállított divergentiát nagyjában következőleg formulázza:

Az emberben megvan az ösztön arra hogy, a *sejtmegoszlás (Zellenteilung) elveinek megfelelően* szaporodjék. Ez tehát – ha akadály nem jönne közbe – mértani sort adna pl: 2, 4, 8, 16, 32, vagy 2, 6, 18, 162, 486 stb. Ezzel szemben egy-egy szántó föld hozadéka idővel növelhető ugyan a technika haladásával, de így is legfeljebb *évről-évre* fokoz-

*) Dr. J. RUTGERS: Rasverbetering en bewuste aantalsbeperring. Rotterdam 1805. Az általam használt német fordítás címe: Rassenverbesserung, Malthusianismus und Neomalthusianismus. Dresden u. Leipzig 1908. - Utalok a Magyar Társadalomtud. Szemlének 1908 júniusi számában a neomalthusianismusról írt cikkemre, melyben bővebben foglalkoztam ezzel a könyvvel.

ható ez valamivel. Tehát legjobb esetben is csak számtani sor arányában: 2, 4, 6, 8, 10, 12. Bármily nagy tehát a számtani sornál a növekedés, a mértani "sor mindig elhagyja azt.

Tudom jól, hogy ezt a magyarázatot, annak kifejezéseit s formulázását mennyire ki lehet kezdeni. RUTGERS ezt csak mint *egy szempontot* a *sok közül* állítja oda MALTHUS értelmezésénél. Ő tehát MALTHUST induktíve értelmezi: nem egyes kifejezéseinek s formulázásának czáfolásával s a kifogásolt tétel alapulvételével állítja az egész elméletet és felfogást helytelennek, hanem ellenkezőleg: rámutat azokra az egyes szempontokra, a melyek figyelembevételével a tan megállja a helyét. És ez az igazi kritika, mert a bírálóknak nem lehet az a célja, hogy egyedül vitairatul szolgáljon, hanem célja az is, hogy kifejteni segítse a bírált tárgynak az értelmét. Így RUTGERS például a többi közt még a következő tételeket hozza fel a maithusi *divergentia* értelmezésére:

Gondoljunk el egy birtokot, mely egy férfit, nőt s hat gyermeket bőven el tud tartani. Nem lehetetlen, hogy e hat gyermek mindegyikének lesz átlag szintén hat gyermeke lesz s ily arányú szaporodás például 90 év alatt 702-re szaporítja az utódokat. Lehetetlen azonban ezt a darab földet úgymivélni, hogy 90 év múlva 702 embert tarthasson el.

További szempontot nyújtanak a következő tételek MALTHUS értelmezésére:

Az emberek *önmagukat* szaporítják, tehát minden egyén további szaporodási alany. Ezzel szemben a szántóföldek nem szülnék szántóföldeket s így további szaporodási alanyokat.

Minél több ember lakik valahol, annál inkább növekszik a számuk (mert annál több alanya van a szaporodásnak). Ellenben minél több élelmiszert termelnek már valamely területen, annál nehezebb a termelést még jobban kiterjeszteni.

Az emberek *önmagukat* szaporítják. Egyrészüik meghal, de a nagy tömeg tovább él és szaporodik. Az élelmi növények és állatok is szaporodnak, de itt a legnagyobb részt évente elfogyasztják s csak egy kisebb részt hagynak meg a továbbszaporítás céljaira. A táplálék fogalma már magában véve is arra utal, hogy a *táplált* (az individuum) az, mely szaporodik s a *táplálék*, amely rendszeresen elfogyasztatik.

Az ember kis helyet foglal el. A lakásokat egymásra is lehet tornyosítani (emeletek). A tápláléknak azonban hónapokon át nagy területre van szüksége s így egyre nehezebb a föld korlátolt felületén a tápláléktermelést tovább fokozni.

Az új nemzedék a közösülésnek a következménye. Új élelmiszerek létrehozásához ellenben *munka* szükséges. Már az a tény, hogy a párosodás kellemesebb a munkánál, magában véve is ok a divergenciára.

E tételeket, azok kifejezéseit, formulázását számtalan mó-

don lehet ugyan támadni és bírálgatni, azonban az *említett* divergentiához való hajlamot kifejezi mindegyikök s csupán azért iktatom azokat ide, hogy ezzel is rámutassak arra, milyen különbség van a között a bírálat között, mely csak egyes tételekre, formulákra s kifejezésekre rakja a maga alapjait s a között, mely felfogásra, irányra, szellemre, világnézetre tekint első sorban. Csupán ez az utóbbi lehet a maithusi eszmékkel és felfogással szemben érdemleges s azért KOVÁCS-nak csak támadó bírálata sem tekinthető Dávid parittyakövének, mely földhözvágta a nagy Góliátot.

Annyi igazság és logika mindig van MALTHUS felfogásában, hogy azt egy-egy formulázás, kifejezés megostromlásával csak úgy halomra dönteni nem lehet.

Nézzük most már azt az új elméletet, melylyel a szerző elindulva a HANSEN-MANDELLO és WOLF-LEROY-BEAULIEU-féle kettős kiindulási pontból, a magyarországi népesedés *elméleti törvényeit* akarja megalkotni s amennyiben pedig az élet gazdasági és így társadalmi oldalát megszabó tények a nyugati népeknél sem különböznek a miénktől, a magyar tényekből a nyugat népesedése kérdésének alakulására is következtetést vonni (204. 1.). Ezt a nagy feladatot szerző inductív statisztikai alapon *akarja* megoldani. De mik ezek az inductív alapok? Talán messze időkre visszamenő népesség-statisztikai adatok, vagy hosszabb korszakok népesedési menetének valamely más inductív eszközökkel való feltárása? Korántsem, ilyen adatai nem is lehetnek szerzőnek, aki sokkal egyszerűbben jár el. Szemügyre veszi a magyarországi különböző foglalkozású, társadalmi rétegeknek a legutolsó hat esztendei népesség-statisztikai adatait, azokat felvonultatja, csoportosítja stb. Ebben a tekintetben el kell ismernünk, hogy igen szorgalmas és ügyes statisztikai munkát végzett, azonban ebben a pár esztendőre kiterjedő elszigetelt adatcsoportban egy új, önálló népesedési elméletnek komoly inductív alapjait felfedezni nagy túlzás volna. S a valóságban nem is állít fel a szerző semmi új népesedési elméletet. Az amit könyvének utolsó és utolsó-előtti lapján »a magyarországi népesedésnek a jelenre vonatkozó tényeiből leszűrhető« *népesedési törvénynek* állít oda, sem nem új, sem nem eredeti, sőt nem is törvény, hacsak azt a negatív állítást, melynek ellenkezőjét alig állította valaki, hogy t. i. a népesség szaporodása az egész népességet tekintve egyáltalában nem egységes arányban történik, nem vesszük törvénynek, vagy azt a kategorikusan merész kijelentését, hogy a létfenntartás eszközei »a társadalom fejlődésével *állandóan a* népesség szaporodását meghaladó mértékben gyarapodnak«. Szerző a saját népesedési elméletét azért nevezi főleg újnak, mert ennek az alapelvül azt a szempontot állítja oda, hogy »a népszaporodás egyedül csak a népességnek gazda-

sági alapokon eszközölt osztálytagozódása útján vizsgálható pontosan«. De vajjon ennek a szempontnak beleállítására népesedés elméletébe újja teszi-e az elméletet? Korántsem. Hiszen ennek a szempontnak a felállításánál sokkal többet mondtak azok, akik egyszerűen a népességi probléma inductív alapon való kutatását követelik. A gazdasági osztálytagozódás alapján való vizsgálat csak egyik része a népesedés inductív vizsgálatának, ami nem zárja azt ki, hogy sok tekintetben a legfontosabb része. A gazdasági osztálytagozódás alapján vizsgálták már mások is a népesedés jelenségeit, mint RUBIN és WESTERGAARD statisztikusok s az osztálytagozódás alapján való inductív kutatás tekintetében szerző sem mutat fel mást hat esztendő statisztikai adatainak a vizsgálatánál. Azok pedig, a miket »A népesedés új elmélete« című fejezetében a gazdasági motívumok különböző hatásáról, az erkölcsi, vallási és aesthetikai motívumokról, az állami és egyéni akarat ellentétéről mond – a magyarországi népesedési statisztika adataihoz fűzött némely következtetésén kívül – éppen nem új dolgok. Az »új« elméletet tehát sehol sem bírjuk felfedezni.

Nagyon túlhaladná ennek a dolgozatnak a terjedelmét, ha a könyv részleteibe is bele akarnánk menni. Nem lehet azonban megjegyzés nélkül hagyni azt, hogy a szerzőnek erős hajlama van a merész általánosításokra és a sokszor erőszakos következtetésekre. Különösen szembetűnő az, ahol a társadalmi fejlődést akarja nagy vonásokban megrajzolni a népesedésre való tekintettel. Ezekben a helyeken is meglátszik OPPENHEIMER erős hatása, kinek egy-egy socialistára valló epés kifejezését is előszeretettel használja, pl. ezt, hogy »a szükségletkielégítés politikai eszköze: a rablás«. Nem egyéb elméleti, általánosításnál az sem, amikor a múlt idők népesedésbeli különbségeit az uralkodó és a kizsákmányolt osztályhoz való tartozás szempontjából akarja mindenütt megítélni. így például azt mondja, hogy »az utódok létrehozását megakadályozó praeventív eljárás *csak* az uralkodó osztály találmánya« (318. 1.). Az pedig nem egyéb anachronismusnál, amikor a primitív feudális társadalomnak szaporodás elleni praeventiojáról éppen úgy beszél, mintha a XIX. vagy XX. század nationalists egy- vagy kétgyermek-rendszeréről volna szó, (u. o.) vagy azt mondja: az uralkodó osztály gazdasági érdeke kívánta meg a szolgáló népréteg gyors szaporodását. Épp azért tőle telhetőleg el is tiltott minden *törekvést*, mely annak akadályaként szolgált volna (320. 1.). Hol van most már positiv történeti bizonyíték arra, hogy a primitív feudális korban a szolgáló néprétegnél olyan szaporodást korlátozó törekvések voltak, amelyeket el kellett tiltani? Hiszen szerző csak az imént mondta, hogy ilyesmi *csak* az uralkodó osztály találmánya! Ilyen be-

bizonyíthatatlan állítás az is, hogy »a fehér faj, különösen a cultura magasabb fokán álló nemzeteknél sokkal kevésbé szaporos, mint pl. a sárga faj« (250. o.). Ilyen állítást úgy általánosságban nem volna szabad megkoczkáztatni. Hiszen a sárgafajú Japánnak szaporodási aránya jóval alacsonyabb, mint Németországé, Angliáé, Ausztriáé vagy Magyarországé. Születési száma pedig annyira alacsony, hogy Franciaországon és Írlandon kívül kevés európai államnak van Japánnál alacsonyabb születési száma. Az 1874-75., 1876-80., 1881-85., 1886-90., 1891-95-iki quinquenniumokban Oroszország születési számai voltak 1000 lakosra: 50.8, 47.8, 48.5, 48.5, 46.5; Magyarországéi: 42.7, 44.1, 44.4, 43.5, 41.6; Németországéi: 39.0, 39.3, 37.0, 36.5, 36.3; Anglia és Waleséi: 35.5, 35.4, 33.5, 31.4, 30.5, Franciaországéi: 25.5, 25.3, 24.7, 23.1, 22.6; Írlandéi: 27% 25.5, 23.9, 22.8, 22.0. Ezzel szemben Japán születési számai: 23.0, 25.2, 27.7, 28.5, 28.6, – halálozási számai pedig 18.0, 18.0, 19.5, 20.7, 21.4*), – vagyis az átlagos évi szaporodási arány 5‰, 5.2‰, 8.2‰, 7.8‰ és 7.4‰, mely számok ugyancsak mögötte maradnak sok európai ország természetes szaporodási átlagának. Kínának és egyéb a sárgafajtól lakott országoknak szaporodásáról megbízható statisztika híján nem szólhatunk s így pozitív alapon össze sem hasonlíthatjuk szaporodásukat a nyugati országokéval.

A szerző MALTHUS elméletének egyetlen igazságát ismeri el csupán, azt t. i., hogy az Összes szerves fajoknak, tehát a népességnek létezése is a létfenntartás eszközeinek mennyiségétől függ (274. 1.), a 327. oldalon pedig – mint említettük – azt mondja, hogy a társadalom fejlődésével a létfenntartás eszközei *állandóan* a népesség szaporodását meghaladó mértékben gyarapodnak. Ez a két állítás jellemzi talán legjobban a szerző álláspontját MALTHUS-sal szemben.

Az első a MALRAUS-féle törvénynek szerző szerint sem elfogadható igazságú magja, a másik pedig annak mintegy az actualitását elvevő (s különben OPPENHEIMER által már szintén felállított) ellentörvény. Nem gondolt-e a szerző arra, hogy a létfenntartás eszközeinek s ezek között a legfontosabbaknak: az élelmiszereknek termelése is éppen, a társadalom fejlődésével mindig jobban a piac, a vételképes kereslet számára történik? A kereslet a népesség szaporodásával s az igé[^]ek emelkedésével együtt nő. A termelésnek érdekében állhat most már az, hogy a kereslet megnagyobbodásával kiterjessze a a termelést. De miért terjeszkednék ki a termelés állandóan a vételképes kereslet határain túl? Miért termeljenek a ter-

*) Fircks táblázata nyomán közli Conrad. Grundriss IV. Statistik 119, és 139. 1. Jena 1902.

melők *állandóan* többet, mint amennyire a szaporodó népességnek a létfenntartás eszközeiből szüksége van?

Ha ezeket figyelembe vette volna a szerző, akkor talán nem állított volna fel olyan ellentörvényt MALTHUS-sal szemben, hogy »a társadalom fejlődésével a letfentartás összes tényezői *állandóan* a népesség szaporodását *meghaladó* mértékben növekednek«. Legfeljebb azt erősíthette volna, hogy a népszaporodással nemcsak az élelmi szereknek, hanem a mindenkori társadalmi igényekhez mért összes létfenntartási tényezőknek szaporodása is lépést tart a fejlődő társadalomban. Sőt szerintem még ennek az *állandó* lépéstartásnak törvényszerű bizonyossággal való állításához is szükség van némi optimismusra.

Bálás Károly.

Adatok a nő-kérdés alakulásához.

(Munkásnő-otthonok. – Női büntetettek.)

Abban a modern társadalmi mozgalomban, mely a keze munkájából élő munkásosztály társadalmi helyzetének javítását, megélhetési viszonyainak szilárdabb alapokra való fektetését célozza, ide sorozva az ipari foglalkozások temérdek ágában munkálkodók százezreit is, nem kerülheti ki figyelmünket az az újabb keletű humánus intézmény, mely eleinte kedvezőtlen auspiciumok között, igazán szerény igényekkel kezdve meg pályafutását, ma már diadalmasan halad előre s különösen a világ bajaival máskülönben oly keveset törődő francia metropolisban, Parisban, hol a társadalmi osztályok közt fennálló természetszerű különbségek talán a legszembeszökőbbek, ez idő szerint már egymás után nyílnak, meg a lepraktikusabb s aránylag kifogástalan kényelemmel berendezett munkásnő-otthonok.

Mikor az első ilyen *Foyer de l'Ouvriere*-t megnyitották a Boulevard Saint-Denis-n, Paris egyik túlzásfolt munkásnegyedében 1893. márczius 13-án bizony ez az egész intézmény egy jottával sem volt több egy igénytelen kis kifőzőhelynél. Mademoiselle Schreiner-nek, a »vállalat« meg-alapítójának ekkor még nem is volt egyéb célja, mint az, hogy olcsó pénzért, aránylag potom 75 centime-ért, tápláló és ízletes ebédet adjon azoknak a földhözragadt szegény gyári leányoknak, varrónőknek, kik családi tűzhely hiányában, nyomorúságos lebujsokban étkezve, akaratlanul is a züllés veszedelmének vannak állandóan kitéve.

A művelt francia társadalom hamarosan tudomást szerzett létezéséről. Írigylésreméltó gyorsasággal halmozódtak Össze az ismert és ismeretlen jóltevők adományai a szélrózsa minden irányából. Mlle Schreiner már az első esztendő végén azt vette észre, hogy kiszorult a bérelt helyiségből, mely eddigelé szerényen meghúzódott egy nagyobb-szabású divatárúház negyedik emeletén. Átmentek tehát az Abukir-utczába, egy jóval tágasabb helyiségbe. A Foyer de l'Ouvrière voltaképpen itt kezdte aztán bontogatni az ő szárnyait, melyek a társadalom megfelelő támogatása mellett pár év alatt annyira megerősödtek, hogy 1900-ban, a párisi világkiállítás évében már a Quartier de l'Opera-n látjuk a Foyer de l'Ouvrière-t egy modern, kényelmes bérházban, hol – mint azt egy manchesteri újságban olvasom – már az első évben 28.512 frank volt a bevétel. Ma már sok ilyen, jómódnak örvendő munkásnő-otthon él és virágzik Paris különböző városrészeiben, köztük a páratlanul népszerű »Restaurants Féminins de la Rive Gauche«.

A mostani foyer-kban már egy-egy pompás kis kézi könyvtár, társalgószoba áll a munkásnők rendelkezésére, ahonnét nem hiányzik a – zongora sem. Előkelő úriasszonyok – ezt tegyék meg nálunk, – időnként hangversenyeket, felolvasásokat rendeznek itt a nők részére, a kedélyes társas összejöveteleknek pedig se szeri, se száma. Kétségtelen, a párisi élet ezerféle csábításainak kitett szegény sorsú fiatal lányok nemes szórakozást találhatnak az ilyen munkásnő-otthonban, sarokba dobva itt, legalább arra a kis időre, az élet gondjait.

VERNON HARRIS kapitánynak, az angol börtönök volt felügyelőjének az a megfigyelése, hogy a női büntettek szomorú sorsának, börtönbe kerülésének egyik leglényegesebb előidézője a – hiúság. Határozott tapasztalatuk az angoloknak az is, hogy ahol a nők gyárakban dolgoznak, több bűncselekményt követnek el. Surrey városa például, hol nincsenek gyárak, három nő-bűnöst szolgáltatt az igazságszolgáltatás kezébe annyi idő alatt, míg a nagy gyárváros, Manchester éppen tízet.

Angliában éppen a nők adnak több gondot a büntető igazságszolgáltatásnak s nem a férfiak. Különösen, ami némileg még visszatetszőbb, a súlyosabb büntettek terén tapasztalható ez a jelenség. Nem csekély nyugtalansággal jegyzi meg a fentebb már megnevezett börtönfelügyelő, hogy a női büntetteknek ez a kedvezőtlen aránya állandóan és fokozatosan növekszik. Azt is kellő figyelembe kell vennünk e helyen, hogy az angol alsó néposztály női között, daczára a folyto-

nosan szigorított »temperance«-törvényeknek és rendeletek halmazának, ijesztő mértékben terjed az – iszákosság. Ami aztán természetesen a különböző bűncselekmények számát is tetemesen szaporítja. Hogy e tekintetben némi statisztikai adatokkal is szolgáljunk, feljegyezhetjük, hogy míg Angliában a különféle bűncselekmények miatt elítélt nők száma 1874-ben 54.348 volt, ez a szám huszanhat év alatt 60.21 l-re emelkedett. E nők legnagyobb része ittas állapotban követte el a terhére rótt bűntettet.

Az angolok, előttünk kissé szokatlanak tetsző következtetéssel, még a parlamenti ülőszakot is összefüggésbe hozzák a női büntetések számának növekedésével. Vagyis azt vitatják, hogy az alatt az idő alatt, míg a parlament rendes állandó ülőszaka tart, sokkal több nő követ el bűncselekményt a társadalom alsóbb rétegeiben s így több is kerül a börtönbe, mint a parlamenti szünet alatt. A következtetés némiképpen naiv ugyan, de elvégre is – lehet benne valami. Azt mondják ugyanis, hogy mikor a parlament ülésezik, a törvényhozók családjai bőséges foglalkozást adnak a – mosónőknek. Következésképpen a mosónőknek, kiknek száma Londonban légió, sokkal több a pénzük, mint mikor a honatyák vidéken tartózkodnak. Ahol pedig sok a pénz, ott nagyobb a pazarlás s mikor aztán már nem tudják kielégíteni az igényeiket, beleütköznek a büntető jogszabályok tiltó rendelkezéseibe. Legalább így állítják az angolok.

Zsoldos Benő.

Társadalmi mozgalmak.

Leánykereskedés, leányvédelem.

A művelt országok társadalmi elfajulásainak folytonos szaporodásával és öregedésével lépést tart azok lehető megelőzésének és gyógyításának igazán tiszteletet érdemlő igyekezte is. Ha e bajok azután a nemzetköziség jellegével bírnak, akkor a társadalmak kellő érzékkel bíró elemei az egyes országok határain túlterjedő szövetségbe sietnek lépni egymással. Ez eleinte állandó szervezet nélkül koronkint, később pedig egyetemes szervezkedés útján rendszeresen történik. Egy nemzetközi összejövetelről és egy nagy nemzetközi intézményről kívánok ez alkalommal megemlékezni, melyek mindegyike fővárosunkban, és pedig csak a múlt hetek folyama alatt adott életjelt magáról.

A szégyenletes leánykereskedés oly mérveket öltött már világszerte, hogy annak a társadalmak legszentebb érdekeit veszélyeztető kinövéséi ellen, mint a legtöbb nyugati és közép-európai államban, nálunk is alakult újabban egy külön egyesület, mely ebbeli érdekeinket nemcsak az ország területén, hanem ott, ahonnan azokat most a legnagyobb veszély fenyegeti, a külföldön is megvédeni törekszik. Ennek az egyesületnek meghívására jött el hozzánk az angol egyesület ősz titkára, Mr. Coote, és tartott a leánykereskedés ellen egy oly beszédet, mely tapintatos kímélete daczára valóságos philippika volt az ügy és különösen a mi erélyesebb közreműködésünk érdekében. Október hó 14-én a nevezett magyar egyesület az ő meghallgatása végett Székesfehérvár ékes szavú püspökének elnöklése mellett gyűlést hívott egybe, melynek a leánykereskedés elleni küzdelem ügyének mai állásáról szóló jelentés is napirendjére volt tűzve.

Nem ezen gyűlésnek a napilapokban is olvashatott lefolyásáról kívánok én későn beszámolni, hanem azokat az alapeszméket akarom szóvá tenni, melyek az egész mozgalom vezetőgondolatait képezik.

Az önfentartással csaknem egyenlő erejű fajfentartási ösztön számtalan téves lépésre és bűnre ragadja az emberiséget. E hatalmas ösztön érvényesülésének szabályozása próbára teszi az emberi bölcseséget. Annak hiányai és hibái valószínűleg mindig lesznek, de technikailag minél műveltebb a társadalom, ezek annál nagyobb visszaéléssé fajulhatnak. Valóságos fehér rabszolgakereskedés kapott lábra napjainkban, mely jól jövedelmez, ezért a legnagyobb büntetések kockázatával is vakmerőn szembeszáll. A társadalom legaljasabb elemeit a nagy haszon egyébként könnyű megszerzése kecsegteti. Mindig van, ha nem itthon, de világszerte, aki áruikat megveszi, mivel a magyarországi nagy fajkeveredés hazánkat az emberi és különösen a női szépség termékeny talajává tette. Ez az áru, melynek más világrészekben is kedvelt jegye a »hungara«, fájdalom, mindig is kapható, két okból. Először, mivel – magunk közt elmondhatjuk – a mai társadalmi lazább felfogást fiatal leányaink egy jó része sem utasítja el magától. Másodszor, mivel a társadalom a jobb elemeket sem tudja a tévedések egyik legborzasztóbbikának útjától visszatartani!

Ezért történt az, hogy sok más irány mellett ebben is rossz hírünk keletkezett világszerte. Pedig korántsem vagyunk oly rosszak, mint hírünk. Nem igaz, hogy a nemi erkölcsatlenség nálunk lényegesen nagyobb lenne, mint másutt, és nem igaz, hogy semmi sem történt volna annak korlátozása érdekében, főleg az állam részéről. Mindkét irányban a kulturális gőg mai öntelt, de elég hibával is telt matadorjai, a

németek vádoltak be bennünket a művelt világ előtt a jövő évben tartandó madridi leánykereskedési congressust ez ősz eiején előkészíteni hivatott bécsi nemzetközi értekezleten. Szerencsére a magyar állam és társadalom kellően volt ott képviselve s az igaztalan rágalmakat és igazságtalan lealázó következtetéseket jórészt megfelelő határok közé szoríthatták vissza. Hölgyek és urak megállapították részünkről, hogy a leánykereskedésre vonatkozó büntetőjogi rendelkezések a korábbi nemzetközi megállapodásokhoz képest idejében szigorítottak. Igaz, hogy külön hivatalt, bureaut a leánykereskedés hivatalos ellenőrzésére nem létesítettünk, mint a többi államok, és ennél fogva azokkal e célból elég hatályosan nem működhattunk közre. De azért rendészeti közegeink fokozott tevékenységet fejtenek ki ez irányban. A leánykereskedőket nagy számmal kerítik kézre és különösen a határrendőri állomások felállítása óta igen sok vakmerő kísérletnek állják útját. Megállapították azt is, hogy mióta a kivándorlás ellenőrzése céljából újabb idevágó törvényeink értelmében az útleveleket jobban kezelik, kiderült, hogy a »hungara« neve alatt a tengereken túl is forgalomba hozott áruk eredete nem is túlnyomólag magyar, hanem oláh, szerb, horvát és balkáni. Adatokkal bizonyítván ezt be, a nemzetközi értekezlet kénytelen volt kimondani, hogy Magyarország kivétetik azon államok sorából, melyek a leánykereskedés forrásainak nevével bélyegezvék meg.

Mr. Coote úgy látszik már tekintettel erre mondotta, hogy tiltakozni kell azok bűne ellen, akik kiskorúak testét, lelkét aljas önzésből megrontják. Ez a tiltakozás különösen fogékony szívekre fog találni Magyarországon, amely nemcsak a közszabadságnak, hanem az egyéni szabadságnak is classicus földje. Nem állítja, hogy a veszély éppen itt nagyobb, mint másutt, bár a magyar nők méltán magasztalt szépsége könnyen érthető teszi, hogy ez a baj itt is nagyon elharapódzott. Régente a hódító ellenség vitte szomorú rabságba a szép magyar asszonyokat; ma lelketlen kufárok viszik ki a magyar leányokat idegen földre erkölcsi rabszolgaságba. ígérnek nekik biztos állást, kényelmes megélhetést, tisztas kerestet és romlásba viszik őket. Ismételve hangoztatja, hogy ez a veszedelem nem speciális magyar baj; világszerte felismerték annak fenyegető voltát. Nemzetközi szervek alakultak hathatós leküzdésére, de ezek csak a nemzeti szervek vállvetett munkájával érhetnek célra. Bizalommal fordult a magyar lelkesedéshez, amely meg fogja teremteni itt is a megfelelő közegeket. E várakozás úgy látszik nem lesz hiú, mert az említett nagy gyülekezet előkelő tagjai a hallottak fontosságának tudatától voltak áthatva, és mert át kellett annak elsőrendű jelentőségét is érezniök, hogy nemzetünknek jó hírneve nem az utolsó köz-

kincs, melynek megőrzéseért azt a csekély áldozatot pénzben, de főleg tevékenységben, mely nélkül a lelkesedés mitsem ér, valóban érdemes meghozni.

Mindjárt meg is tudhatták a jelenvoltak, hogy mi a teendőjük. A magyar egyesületet a leánykereskedés ellen támogatniok kell s annak megbízásait el kell fogadni. Lépjenek összeköttetésbe a művelt világ társadalmi hasoncélú központjaival s a kormányt és törvényhozást sarkalják, hogj^ ezek a maguk részéről is mindent megtegyenek, ami a társadalmi cselekvőséget igazán hatályossá és sikeressé alakíthatja.

De készülni kell a most már ötödik, a maridi nemzetközi leánykereskedés elleni congressusra is, mely a jövő évben tartatik meg, hogy ott nemzetünk a világ színe előtt mindenképp tisztességesen megállhassa helyét.

De ez sok munkát kíván. Nem is elég csupán törvényhozási, vagy hatósági intézkedéseket tenni, hanem a magyar társadalomnak is kitartó és szeretetteljes munkásságra kell elhatároznia magát.

És ez az a pont, ahol a leggyengébbek vagyunk. Meggyőződhattünk erről a szóban levő összejövetel után két nappal később, midőn az »Union Internationale des Amie de La Jeune Fille« két központi kiküldötte: a neuchateli központi nemzetközi iroda alelnöknője és a svájczai osztály tiszteletbeli elnöknője jártak nálunk, hogy intézményeikkel alaposabban megismertessenek minket és a hathatós közreműködésre szólítsák fel jobbainkat.

Ennek a nemzetközi egyesületnek feladata, hogy az annyi kísértésnek, csábnak és mindenféle társadalmi és forgalmi veszélynek kitett fiatal leányokat az erkölcsi védőkészülékek és intézmények egész rendszerével vegye körül – nemzetiségi, felekezeti és foglalkozási különbség nélkül. Annak minden oly hölgy tagja lehet és működésében részt vehet, a ki a nemzet jövőjének egyik zálogát, a leányvilág erkölcsi javát óhajtja és azt előmozdítani is kész. Az ilyenekből alakult ez egyesület, melynek minden művelt országban már is több mint 12.000 tagja van, akik a fiatal leányok iránti szeretetből azok erkölcsi tisztaságát fontos, elsődrendű, nagy társadalmi célnek tekintik. Hat nemzeti bizottsága van, amelyek 1882-től 1906-ig alakultak. A német nemzeti bizottságnak 6.525, a svájczinak 1.952, a francziának 1.580, a németalföldinek 800, az olasznak 449, az angolnak 129 tagja van. Nálunk még ilyen bizottság nem alakult s azok száma, akik beiratkoztak, sem több 27-nél. Pedig fiatal leányaink világszerte való megvédésének egy oly hatalmas társadalmi hálózatával van itt dolgunk, melyhez nem csatlakozni igen nagy hiba lenne. Hiszen az említett 12.000 tag 46 országnak 3.500 különböző forgalmas helyén

folytat odaadó és sikeres tevékenységet, hogy az idegenbe elvetődött fiatal leányok gyámolói, az illető országok hatóságainál és társadalmi szerveinél közbenjárói, szószólói, tettel és tanácsal minden irányban támogatói legyenek.

E végből őket a tagok névjegyzékével, jó és hasznos intelmeket magukban foglaló könyvecskékkel, a leányotthonok lakcímeivel látják el, hogy azok az élet minden körülményei közt hathatós segedelemért fordulhassanak az egyesület közvetlen jótékony befolyásához. Gondoskodik elhelyezésükről is, továbbá a vasutakon, azok állomásain, munkásságuk közben és munkanélküliségük ideje alatt folyton védőszárnyai alatt tartja őket.

Ma midőn mind több és több jó család gonddal nevelt leányai kénytelenek a kereső munkára a házon és igen gyakran a hazán kívül is vállalkozni, az ily szervezet áldásos volta kézzelfoghatóan világos. Gyönyörű eredmények szólnak megokoltsága mellett. A társias és emberies nemzeti közműveltségnek és annak révén a nemzetközi érintkezésnek az ily alakulatok valósággal legremekebb virágai közé tartoznak.

Nálunk az ilyenek becsét már szélesb körökben fel tudták fogni. Nem is szükséges e részben magunknak ujat alkotnunk. Teljesen elég, ha azokhoz csatlakozunk, akik, midőn saját érdekeiket szolgálják azzal, ha szervezetüket hozzánk is kiterjesztik, bennünket egyúttal minden előnyeinek egész teljességével megkínálnak.

Az *ilyen* nemzetköziséget nem lehet elég melegen ajánlani.

Gaal Jenő.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Az Egyesület Szabad Iskolája.

F. hó 8-án volt a Magyar Társadalomtudományi Egyesület »Szabad Iskolájá«-nak az ünnepélyes megnyitása.

Az ünnepélyt GAAL JENŐ igazgató következő beszéddel vezette be.

»*Tisztelt Uraim!* Midőn a meghívásunkra szíves készséggel megjelent tisztelt közönséget a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nevében melegen üdvözölni van szerencsém, érzem, hogy ennek a fárasztó idekérésnek különösebb megokolásával is tartozom. Napjaink különféle divatos kezdeményezései közé tartozik az iskolán kívüli oktatásnak boldog-boldogtalan részé-

ról való felkarolása. Ennek a törekvésnek jogosult, sőt örvendetes voltát nem akarom kétségbe vonni, de csak akkor, ha azok igazán illetékes köröktől és nem célzatos szándékból indulnak ki. A közönségnek ma már minden irányban annyi csupán rendszeres oktatás és tanulás útján megszerezhető ismeretre van szüksége, hogy csak természetes, ha azok, akik ezt belátták és a jelentkező szükségét kielégíteni hivatvák, hozzálátnak nemes feladataik teljesítéséhez. De az iskolán kívüli oktatáshoz, hogy az sikeres legyen, nemcsak megfelelő alapozás, hanem célszerű szervezés is kívántatik. Ez utóbbi pedig azt kívánja, hogy az egynemű feladatok a jelentkező szükségek mérvéhez képest talán többé-kevésbé széles körben, de egyúttal tudatosan egységes eljárással oldassanak meg. Nincs nagyobb hiba, mintha a létező úgylis korlátolt mértékű társadalmi erők, habár azonos cél elérésére valók, szétforgácsoltatnak és a különféle kezdeményezők néha csakugyan beteges becsvágyának kielégítését vannak hivatva leginkább kielégíteni. Így azután a helyett, hogy a már létező szervezeteket támogatóknak és azok működését hatályosbítanák, a becses erők könnyelmű és káros pazarlására vezetnek.

Jelenleg az én kötelességem a Magyar Társadalomtudományi Egyesületet az ilyen eljárást méltán érő és irányában is felmerülhető vádtól néhány fontos szempontnak, melyek azt Szabadiskolája rendszeresítésénél vezették, kiemelése által megvédelmezni.

Korunk a mélyreható társadalmi eszmemozgmak és küzdelmek, időszaka. Mivelt világszerte felismerték annak fontosságát/ hogy miután a természettudományok felfedezéseinek a műszakra való alkalmazása folytonos roppant haladást tüntet fel, az emberi társadalom életének jelenségei körében is mutatkozó törvényszerűségek a valósághoz hiven minél szabatosabb fogalmazásban állapíttassanak meg és azok gyakorlati követelményeihez mindjobban alkalmazkodják az érdekelt közönség.

Az e részben való haladás ma már nem csupán az igaz jó és szép cultusának jelentőségével bir, hanem egyfelől a természettudományi és technikai vívmányok gyors fejlődése, másfelől pedig a társadalmi tudományok lassú haladása következtében előállott aránytalanság eltüntetése napjainkra a mielőbb megoldandó életérdekű kérdések súlyával nehezedik.

A társadalomtannak elfogulatlan művelésére, s a tanulságainak megfelelő igazán magyar társadalmi politika propagálására alakult »Magyar Társadalomtudományi Egyesületinek ezeknél fogva, ha hivatásának meg akart felelni, nem lehetett megelégedni azzal, hogy célját szolgáló tudományos folyóiratot szerkesztet, hogy mindenféle szakába vágó elméleti és gyakorlati fölolvadásokat, vitákat és szaktanácskozományokat tartat,

hanem okvetlenül kellett, hogy a már teljesen tisztázott és megállapodott társadalomtudományi ismereteket a rendszeres oktatás révén is terjeszteni igyekezzék. Erre társadalmunk legalkalmasabb rétegeként első sorban a főiskolai ifjúságot kellett felismernünk, mely az új eszmék megértésére és befogadására egyaránt kedvező életkornak örvend. Az már eljutott oda, hogy a társadalmi problémákat a maguk nagyságában kellőleg méltatni képes, de nézetei és világfelfogása még nem csontosodtak meg annyira, hogy megfelelő felvilágosítás nyomán azok módosítására ne lenne hajlandó. Ehhez az általános tapasztalathoz járult még egy más tekintet is, melyre szintén figyelemmel kellett lennünk, az t. i., hogy ezt az ifjúságot nem minden irányban hivatott elemek sokszor egyoldalúan, sőt egyenest célzatosan nemzeti egyenletes fejlődésünk és fokozatos haladásunk feltételeivel nem mindig számolva töreksenek befolyásolni, sőt teljesen hatalmukba keríteni.

Kétszeres kötelességünk volt tehát mindent elkövetni, hogy hazánk reményének s jövője legbecsesebb zálogának, a főiskolai ifjúságnak módot adhassunk arra, hogy az általános emberi s a magyar nemzeti fokozatos haladás útjainak párhuzamos voltáról főiskolai színvonalon tartandó tudományos előadások útján alaposan meggyőződjhessék. Azonban ott, hogy az ilyen socialis tanfolyamokat csupán az ország szívében s csakis főiskolai hallgatóknak rendezzük, az elsőnek remélt sikerei után természetesen nem állhatunk meg. El kell mennünk majd később, ha elegendő támogatásban részesülünk, hazánk valamennyi culturalis központjába és egyetemi szintájú előadási sorozatokat kell rendeznünk együttesen főiskolai ifjaknak és mindazoknak, akik az ő műveltségöknek megfelelő társadalmi képzettséget akarnak szerezni maguknak.

A magyar társadalom mindazon elemeinek, akik hivatvák a nemzet szélesb rétegeivel hivatásszerűen közvetlenül érintkezni, valóban socialis felfogás s mélyebb társadalmi belátás által kell áthatva lenni. A társadalmi munka fő- és különböző fokozatú alvezéreit kell e tanfolyamoknak képezni és képesíteni arra, hogy magasbrendű természetes, de túlnyomólag erkölcsi jellegű kötelességeiknek is eleget tudjanak tenni. E nemzet osztályai már is nagyon elidegenedtek egymástól. Ha a közlekedés útjait nem egyengetjük számukra, sőt, ami szintén megtörténik, azoknak még egymás ellen való tüzelését is tovább tűrjük, akkor ennek a hányatott, ezer sebből vérző nemzetnek rétegei a helyett, hogy támogatnák, elősegítenék és boldogítanák egymást, ádáz, halálos ellenségekként fognak egymással szembe helyezkedni.

Íme, ezt a romlást nem akarjuk mi összetett kezekkel tovább nézni, hanem tőlünk telhető minden erőfeszítéssel ez elfajulások ellen dolgozunk, s egyfelől védekezni, másfelől a

nemzeti összhang s a nemzeti egyetemlegesség kialakulásán kívánunk odaadással munkálkodni. Társadalmi erőket, társadalmi támogatást kerestünk, hogy hathatós társadalmi kettős: t. i. irodalmi és didaktikai munkát legyünk képesek végezni.

Bizalommal kértük jelen igénytelen megnyitó ünnepélyünkre is azon kiváló és érdemes férfiak megtisztelő megjelenését, akik a társadalmi culturalis eszmemozgalmat és a társadalmi oktatás érdekeit oly méltóan képviselő régibb alakulatok élén állanak. Meg akartuk nekik személyesen és szívünk szerint mondani, hogy az ő nagybecsű vállalkozásaiknak semmiképp sem akarunk nem ellenfelet, de még versenytársat sem teremteni, hanem oly tanfolyammal kívánunk az övéik soraiba lépni, mely azokat is csak előmozdítani, gyarapítani és sikeresíteni lehet alkalmas. Midőn ezt most nekik tisztelettel bejelentem, azt a mélyen érzett kötelességszerű hazafias kérelmet vagyok bátor a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nevében intézni hozzájuk, hogy ennek önzetlen és, mint hinni szeretem, az ő meggyőződésök szerint is hézagpótló és múlhatatlanul szükséges törekvéseit hathatós támogatásukban és tovább is minden irányú becses jóakaratukban részesíteni méltóztassanak.«

Ezután az Országos Közművelődési Tanács nevében gróf KÁROLYI MIHÁLY a következő beszéddel üdvözölte a Szabad Iskolát:

»Tisztelt Uraim! Az Országos Közművelődési Tanács nemcsak Örömmel vette tudomásul, hogy a Magyar Társadalomtudományi Egyesület készséggel vállalkozott arra, hogy egy szabadiskolai tanfolyamot létesítsen, hanem kötelességének is tartotta e vállalkozást tőle telhetően a legkomolyabban támogatni. Amidőn ezen szabad iskola mai megnyitása alkalmával, mint a culturtanács egyik elnöke, melegen üdvözlöm a Magyar Társadalomtudományi Egyesületet, egyúttal örömmel köszöntöm a megjelent hallgatóságot is, mely alkalommal legyen szabad röviden rámutatnom ezen szabad oktatási tanfolyamnak céljára.

Azon szerep, melyet a sociologia az örökké küzdő, az örökké fejlődő, az örökké átalakuló emberiségben ma játszik, hogyne lenne ismeretes Önök előtt, akik a tudományokkal foglalkoznak. De nemcsak a tudományyál foglalkozó embereket passzionálja a társadalomtudományi problémáknak megfejtése, hanem magával ragad az gazdagot és szegényt, tudóst és napszámost, férfit és nőt. Ahányan csak vagyunk, egyikünk sem tud ma közönyös lenni ezen kérdésekkel szemben, mert ha őszinték akarunk lenni, mindnyájan be kell hogy lássuk, vagy ha nem is látjuk be, át kell hogy érezzük, hogy akár óhajtjuk, akár nem, egy evolutio stádiumában élünk, mely átalakítja úgy társadalmi, mint gazdasági életünket.

De az a nagy hivatás, melyet a sociologia magában rejt, leginkább azon viszonyból tűnik ki, amely a társadalmi tudomány és a többi tudományok között fennáll.

Látjuk ugyanis azt, hogy a legtöbb tudományt segítő eszközképp és főleg abból a relatív szempontból művelik, amelyben a sociológiával kapcsolatban áll. A theologia, a természettudomány, a philosophia stb. mind ebből a szempontból érdekli az embereket.

Nem kell tehát csodálkozni azon, hogy az ilyen lelki állapotban levő emberiség, melynek túlnagy többsége elégedetlen és mely csaknem egészében, mint mondtam, legalább is átérzi, hogy azon keretek, amelyekbe bele van szorítva, nem felelnek meg sem gazdasági, sem szellemi életének, túlnagy fogékonyságot tanúsít minden új eszme iránt, melyet higgadtan megítélni, ha segítségére nem jön a tudomány, nem is képes és elfogultan ítélni a régi rendszerről, melynek nemcsak abszolút, de relatív jóságát sem ismeri el.

A forrongó eszmék labirintusából a kivezető utat, az Ariadné fonálát, a sociológiának kell keresni és megtalálni, de hogy azt megtehesse, egyrészt a modern ember pszichológiáját kell hogy megértse, másrészt felette kell hogy álljon a napi élet fluctuatióinak és nem szabad ez utóbbiak túlzásainak befolyása alatt lenni.

Amennyire könnyű a tudománynak ezen directívát megállapítani, épp oly nehéz azt az életbe átvinni, mert a tudományos ember is áldozatává eshetik saját előítéleteinek.

Hogy egyenes utat alkothasson magának, a tudománynak is szüksége van bizalomra, meggyőződésre és hitre oly irányban, hogy nem végez üres munkát az emberiség számára, és bízni kell az emberiség folytonos fejlődőképességében. Pessimistikus, tagadó philosophiával sociológiát nem lehet csinálni. Az ideálokat nemcsak fenn kell tartani, de az újakat sem szabad kialakulásukban meggátolni, mint például a physiologik'us igazságokon alapuló morális élet ideálját.

A sociologiai kibontakozást tehát a morál és az ethika mellőzésével elképzelni nem lehet.

A közmorál egyik legfényesebb megnyilatkozása az altruismus, mely a socialista tanoknak legjellegzetesebb és legszebb vonása, és amennyire szívesen adózom elismeréssel önmagának a tannak ezen mélységes gondolataért, épp annyira el kell ítélnem azokat az agitátorokat, akik a rombolás művére mindig készek, de alkotni nem tudnak, mert maguk sem hisznek az általuk hirdetett tanokban, melyekből csak azokat terjesztik, amelyek saját anyagi hasznukra kedvezők.

Fényes bizonyíték erre azok a népbolondítók, akik ma is communismusról, földfelosztásról beszélnek, csak azért, mert ez az ő zsebpolitikájuknak a legalkalmasabb. Hisz mindenki

tudja, hogy a tudományos socialistáknál ez már régen túlhaladott álláspont, melyet egy komolyan és őszintén gondolkodó socialista sem vall magáénak.

Ettől azonban eltekintve, egy másik és nagyon elterjedt hibába esnek a socialisták, és ez az, hogy a hazafiságot mint olyant, mely az altruistikus tantételekkel ellentétben áll, üldözőbe veszik.

Első tekintetre tényleg fascináló és igen tetszetős azon érvelésük, hogy mivel a nemzeti és faji élet határozottan egoistikus és exclusiv momentumokat rejt magában, természetesen ellenkezésbe jut minden altruistikus eszmével.

Bár magam is lelkesedem az altruistikus gondolatért és az emberiségnek boldogulását az altruizmus fejlődésében látom, mégis a fájnak egoistikus voltát bizonyos határig nemcsak elismerem, hanem indokoltnak és jogosultnak is tartom.

Valamint az altruistikus élet fékezni van hivatva az individuális expansivitásnak túlzásait, épp úgy megfordítva az individuális életnek is meg vannak a maga jogos követelményei, amelyeket az altruistikus érzéseinek teljesen alá nem rendelhet.

A socialista tanok elleni kifogásaim éppen ezekben állanak, mert azt tartom, hogy élettani törvényeket akar lerombolni a socializmus akkor, midőn a nemzeti és faji megnyilvánulásokat akarja lehetetlenné tenni és midőn alturizmusában odáig megy, hogy a közérdekre hivatkozva, a személyes szabadságot teljesen eliminálhatónak véli.

A mai materialistikus világban, ahol a tudomány oly rohamosan halad előre, ha embereket meg akarunk valamiről győzni, kevésbé a hit, mint a tudás eszközeivel kell dolgoznunk.

Tudományosan bizonyítani azt, hogy nem nevelés babona az a helyhez kötöttség, az a szűkebb látkör, az az olyan nehezen definiálható valami, ami teszi, hogy bizonyos emberek, bizonyos sajátságú – mondhatnám egyéni - exclusivitással nézik a többi emberiséget – amit mi hazafiságnak nevezünk – első tekintetre nem könnyűnek látszó feladat, azonban a természettudomány segítségével igen könnyű, mert physiologikus oka van annak, hogy ezen particularitás nemcsak kifejlődhetett, hanem teljesen meg sem is szűnhetik.

A physiologikus ok, mely az embereknek ezen sajátosságát adja meg, első sorban az éghajlati viszonyokban található és ha elfogadjuk azt a már nagyon elterjedt és kísérleti utón is illustringált tantételt, hogy a fajok úgy az állat-, mint a növényvilágban a szükségesség elve szerint alakulnak át, el kell fogadnunk azt is, hogy az emberek faji jellegüket első sorban az éghajlati és talaji viszonyoknak köszönhetik.

Az ekképp kialakult faj természetesen minél tovább van ugyanazon körülmények között és minél kevésbbé; érintkezik a többi fajokkal, annál inkább fogja megtartani jellegzetes mivoltát.

Ennek folytán fel lehet állítani azt a tételt, hogy a fajok, ha más körülmények közé jutnak, elveszthetik ugyan részben faji jellegzetességüket vitalitási képességük veszélyeztetésével, de ugyanazon fajok akármilyen vérkeveredés mellett, vagy bárminemű más külső befolyás folytán sem fogják jellegzetességüket az ősi otthonjukban elveszteni, mert a fajok különböző voltának alapját képező klimatikus befolyások azt számukra megőrzik.

Az egyes külső okok inkább képesek kipusztítani némely fajt, semmint azt – ősi otthonában – a klimatikus viszonyok által nyert jellegzetességüktől megfosztani.

Hogy miért fejlődött ki oly sok theoretikus socialistánál az a meggyőződés, hogy a hazafiság gátolja az embert egyéniségének teljes érvényesítésében, anyagi jólétének fejlesztésében, ez szerintem a következőkben leli magyarázatát:

Ameddig az államok fejlődési stádiumban vannak, jobban mondva, ameddig a fejlődés az egyes államok között különböző fokokat ér el, addig indokoltnak látszik a védvám és protectio-systema, mert csak úgy tudják elérni az egyes államok, különösen az elmaradottabbak, a mezőgazdasági és ipari fejlettségnek azon fokát, amely nemzetgazdasági szempontból természetszerűleg indokolt.

Ezen fejlesztés kezdetben csak a fogyasztók anyagi áldozatának igénybevételel történhetik. A merkantilista-kapitalista rendszer az ilyen politikát tényleg gyakran a viszonyokhoz képest is túlzásba akarja vinni és ezen körülmény az, amely a socialistákat elidegenítette a hazafiság gondolatától és érzésétől, mivel ebben látták szerintük fölösleges megterheltetésük okát. Bármennyire kívánatosnak tartja is valaki ezen fejlődési stádiumban ezen gyámkodási systemát a serdülő állammal szemben, theoretikusan nem lehet mint lehetetlent odaállítani a szabad áruforgalomnak egy távolabb jövőbeni kialakulását.

Akármilyen lesz is a jövő fejlődés, – és ez az, amire tulajdonképp rá akarok mutatni – az a fajok nemzeti jellegét nem fogja érinteni, hogy ha a gazdasági szempontokat kikapcsoljuk, mert mindig megmarad az a physiologikus tétel, amelyet először felállítottam, hogy t. i. a fajok a klimatikus viszonyok szerint fejlődtek és azoknak és az atavismusnak köszönhetik, hogy ezen sajátságukat meg is fogják őrizni.

Úgy a növény-, mint az állatvilágban tapasztaljuk azt az ösztönszerű törekvést, hogy az egyed nem csak peretualva lássa hasonmását, de egyúttal, hogy a szükséges tulajdonságokat is lehetőleg tökéletesítve ruhazza át utódaira.

Ezen ösztönnek a tendenciája is voltaképpen nem egyéb, mint hogy a localis viszonyok által már kipróbált typus állandósuljon. Oly törekvése ez a növény-, illetve az állatvilágnak, hogy azok a jellegzetes kellékek, melyek bizonyos meleg, vagy hideg éghajlatban szükségesek, a nemzedékben a leg-czélszerűbben legyenek jelen.

Az emberiségnél ez szakasztottan úgy van és az összemberiség szempontjából fontos és az altruismus tanával nem ellenkezik az, hogy a klimatikus viszonyoknak megfelelő fajok tisztán és úgy tartassanak fenn, hogy azok lehetőleg assimilálódjanak az éghajlat követelményeihez. Az pedig sem nem kívánatos, sem nem czélszerű, hogy pusztulni hagyjuk az ősi fajt és egy bizonyos fajt akarjunk a klímára való tekintet nélkül előállítani.

Ne akarjuk mi átalakítani az aequator vidékének orosz-lánját és kókuszpálmáját, sem pedig az északnak fókáját és fenyőjét!

Minden élő lény, legyen az akár állati, akár növényi, megszerzi hosszú küzdelmek árán számos generatio folyamán a létehez legalkalmasabb tulajdonságokat, prosperálásának legfőbb biztosítékait.

Újakkal pótolni ezek helyét, annyi, mint létüket veszélyeztetni, vagy a legjobb esetben kitenni őket egy újabb átalakulás, a viszonyokhoz való alkalmazkodás hosszú és fölösleges processzusának.

Már pedig a míg földünkön éghajlati különbség lesz, addig lesz faji különbség is. Mert ha földünk kihülési teoriáját el is fogadjuk, minthogy az sem nem egyszerre, sem nem arányosan fog kihűlni, hanem az aequator éghajlata a legutolsó stádiumban is melegebb lesz, mint a sarkok felé eső része: tehát a klimatikus és a faji különbségek még ezen végső stádiumban is fenn fognak maradni.

A culturtanács e curzus támogatását feladatául tűzte ki egyrészt azért, mert a sociológiát mint tudományt terjesztetni kívánja, anélkül azonban, hogy állást foglaljon akár egyik, akár másik sociologikus iskola mellett, másrészt azért, hogy segítsen tudományos úton is rámutatni arra, hogy a faji és nemzeti élet cultusának művelése az összemberiség fejlődésének szempontjából folyó tudományos szükségesség is.«

Ezután BERZEVICZY ALBERT, a Szabad Lyceum elnöke, mondotta a következő üdvözlő beszédet:

»Tisztelt hölgyeim és uraim! A Szabad Lyceum nevében örömmel üdvözlöm a szabad iskolát, ezt a kiváló fontosságú új culturális intézményt. A Szabad Lyceum a szabad tanítás terén Magyarországon a legrégebb idő óta működő szervezet. Nemcsak féltékenység nélkül, hanem őszinte örömmel üdvözlő a Szabad Lyceum minden olyan vállalkozást, amely észszerű

és hazafias czéllal, teljes bizalmat érdemlő vezetők irányítása mellett a társadalom ápolását, okulását, művelődését munkálja. Örömmel látjuk a ma meginduló tanfolyam vezetői körében a szaktudomány kitűnőségeit; örömmel látjuk, hogy a kitűzött program az idevágó ismeretek legszélesebb körét karolja fel. Reméljük ennél fogva, hogy a tanfolyamok révén is helyes socialis ismereteket sikerül majd bevinni az egyetemi ifjúság, a tudományos pályákra készülő Magyarország értelmisége körébe. A lelkes buzgalommal kezdeményezett munkásághoz őszinte szívből sok sikert kívánok.«

Molnár Viktor államtitkár, az Urania Magyar Tudományos Egyesület elnöke, levélben mentette ki elmaradását. Leveléből GAAL JENŐ igazgató a következő sorokat olvasta fel:

»Az Urania Magyar Tudományos Egyesület nevében ez utón üdvözlöm őszinte tiszteletem kifejezése mellett úgy Méltóságodat, mint a megnyitó ünnepélyen jelenlévőket, hozzátéve azon jó kívánságaimat, hogy ezen új, nemescszélú s hazafias törekvésük nyomán sok és nagy sikernek örvendhessenek!«

GAAL JENŐ igazgató ezután a következő szavakkal zárta be az ünnepélyt:

»Az elhangzott lélekiemelő nyilatkozatokat a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nevében a legmelegebb hálával köszönöm. E köszönetnek azonban, úgy érzem, nem szabad túlságosan hangzatosnak és beszédesnek lenni. Meggyőződésem, hogy a szent ügyhöz, melyet szolgálni van szerencsénk, sokkal illőbb, ha utalva nemes kötelességeinkre, azok iránt való teljes odaadásunkról biztosítunk mindenkit, első sorban pedig azokat az előkelő modorral és fenkölt szellemenben felszóltat kiváló urakat, akik vállalkozásunk megvalósulásának küszöbén bennünket melegen üdvözölni és a saját, valamint nagyérdemű testületeik támogatását nekünk kilátásba helyezni kegyesek voltak.

Ezzel Önöktől, t. Uraim, de csak mint ünneplő, nem egyúttal mint a mindjárt tartandó előadást is meghallgató közönségtől búcsúzom, de csak a viszontlátásig, akkoráig t. i., midőn eltökélt kitaró munkásságunk bizton remélt eredményeiről fogunk beszámolhatni. A megnyitó ünnepélyt bezártnak jelentem ki.«

Az ünnepélyes megnyitás után APÁTHY ISTVÁN igazgató tartotta meg a tanfolyam első előadását.